НАУКОВІ ЗАСАДИ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво»

НАУКОВІ ЗАСАДИ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Київ 2015

УДК 030
ББК 92
Н34

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(протокол № 5 від 9 грудня 2015 р.)*

Авторський колектив:

Киридон А. М., д-р іст. наук, проф. (керівник авторського колективу); Абрамович С. Д., д-р філол. наук, проф.; Андон П. І., д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України; Березовський О. М., канд. іст. наук (відповідальний за випуск); Буряк Л. І., д-р іст. наук, проф.; Вергунов В. А., д-р с.-г. наук, проф.; Ганжуров Ю. С., д-р політ. наук, проф.; Гірік С. І.; Глухова С. В.; Грінченко В. Т., д-р фіз.-мат. наук, проф., акад. НАН України; Івченко А. С., канд. географ. наук; Камишан С. В.; Капштик М. В., канд. с.-г. наук; Кудим К. О.; Купрієнко С. А., канд. іст. наук; Любовець О. М., д-р іст. наук; Мачуський Є. А., д-р техн. наук, проф.; Межжеріна Я. О.; Новицький О. В.; Проскудіна Г. Ю.; Проценко Г. О., канд. пед. наук; Резніченко В. А., канд. фіз.-мат. наук; Руденко Л. Г., д-р географ. наук, акад. НАН України; Розкладай К. А., канд. філол. наук; Середа Н. І., канд. географ. наук; Троян С. С., д-р іст. наук, проф.; Чікарькова М. Ю., д-р філос. наук, проф.; Чорна М. В., канд. іст. наук.

Рецензенти:

Капелюшний В. П. – доктор історичних наук, професор
Туленков М. В. – доктор соціологічних наук, професор

Н34 **Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій:** колективна монографія / За ред. д-ра іст. наук, проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – 160 с.
ISBN 978-617-7288-09-0

Сучасна енциклопедистика потребує обґрунтування наукових та теоретико-методологічних принципів її засадничих та сутнісних характеристик. У монографії здійснено першу спробу увиразнити окремі складові багатогранного теоретико-методологічного дискурсу. У розділах колективного видання вміщено інформацію про проект Великої української енциклопедії, історію вітчизняної енциклопедистики, засади створення словника енциклопедії, критерії відбору та категоризації гасел, бібліографічну складову, принципи проектування ефективного енциклопедичного порталу тощо.

Видання орієнтоване на науковців, видавців, усіх, хто цікавиться енциклопедистикою та процесом укладання енциклопедій.

УДК 030
ББК 92

ISBN 978-617-7288-09-0

ЗМІСТ

Пошук інструментарію до енциклопедичних проектів
(Замість передмови) *(Киридон А. М.)* 5

Розділ 1. ІСТОРІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

1.1. Велика українська енциклопедія як національний проект: поступ ініціації *(Киридон А. М.)* 7
1.2. Велика українська енциклопедія та вітчизняна енциклопедистика *(Березовський О. М.)* 14

Розділ 2. СТВОРЕННЯ СЛОВНИКА

2.1. Принципи формування словника Великої української енциклопедії *(Любовець О. М.)* 21
2.2. Кількість гасел у енциклопедіях світу: порівняльна характеристика *(Гірік С. І.)* 27
2.3. Міжнародні відносини у системному форматі добору енциклопедійних гасел *(Троян С. С.)* 30
2.4. Особливості формування словника ВУЕ за напрямом «агрономія і ветеринарія» *(Капштик М. В.)* 37

Розділ 3. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ВИДАННЯ

3.1. Проблема категоризації 45
3.1.1. Основні принципи формування картки категорії *(Чорна М. В.)* . . . 45
3.1.2. Картка категорії та картка статті у структурі роботи над Великою українською енциклопедією (*Розкладай К. А.)* 48
3.1.3. Особливості категоризації реєстру гасел Великої української енциклопедії за напрямом «біологія» *(Межжеріна Я. О.)* 50
3.2. Критерії відбору гасел 56
3.2.1. Критерії добору енциклопедичних гасел у соціогуманітаристиці: проблема та способи її розв’язання (на прикладі літературознавчої складової Великої української енциклопедії) *(Розкладай К. А.)* 56
3.2.2. Базові принципи формування критеріїв відбору спортивної термінології для Великої української енциклопедії *(Чорна М. В.)* . . . 61
3.2.3. Базові принципи формування критеріїв відбору біографічних гасел Великої української енциклопедії (напрям «історичні науки») *(Гірік С. І.)* 64
3.2.4. Методичні підходи до укладання реєстру гасел з напряму географічні науки для ВУЕ *(Середа Н. І.)* 68

3.2.5. Особливості підбору гасел для словника Великої української енциклопедії за напрямом «хімія» *(Камишан С. В.)* 77
3.2.6. Формування реєстру та критерії відбору гасел Великої української енциклопедії за напрямом «біологія» *(Межжеріна Я. О.)* . . . 82
3.3. Енциклопедичні видання: проблеми композиційного редагування *(Ганжуров Ю. С.)* 87
3.4. Про суб'єктивний первінь енциклопедичної статті. *(Абрамович С. Д., Чікарькова М. Ю.)*. 89
3.5. Мовна база ВУЕ: проект концепції (*Розкладай К. А.)*. 91
3.6. Етимологія і транскрипція в енциклопедії *(Глухова С. В.)*. 95
3.7. Бібліографія в контексті енциклопедичних видань: теоретичний та практичний виміри *(Буряк Л. І.)* 99

Розділ 4. ЕЛЕКТРОННА ВЕРСІЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

4.1. Велика українська енциклопедія в електронному форматі: особливості контенту *(Проценко Г. О.)* 106
4.2. Методологічні засади формування сучасного енциклопедичного порталу *(Проценко Г. О.)* 112
4.3. Проблеми формування та обробки реєстрів гасел Великої української енциклопедії *(Купрієнко С. А.)*. 117
4.4. Програмне, інформаційне і функціональне забезпечення е-ВУЕ та технологія її створення, використання та супроводження *(Андон П. І., Кудим К. О., Новицький О. В, Проскудіна Г. Ю., Резніченко В. А.)* 121

Розділ 5. ДОСВІД СТВОРЕННЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

5.1. «Велика сучасна енциклопедія» – авторський досвід створення *(Івченко А.С.)* 140
5.2. Велика українська енциклопедія і інтернет *(Грінченко В. Т.)* 146
5.3. Значення сільськогосподарських енциклопедій для становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні як галузі знань *(Вергунов В. А.)*. 147
5.4. Проблема відображення параметризації знань у Великій енциклопедії України *(Руденко Л. Г.)* 155
5.5. Як не треба укладати енциклопедію. З власного досвіду редактора і співавтора енциклопедії «Радіотехніка» *(Мачуський Є. А.)* 156

Відомості про авторів 158

ПОШУК ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ПРОЕКТІВ

(Замість передмови)

Енциклопедія концентрує, систематизує й унаявнює обсяг знань, рівень свідомості, культурний, духовний потенціал і часово-просторовий континуум певного суспільства, історичного періоду. За роки незалежності зусиллями багатьох академічних установ вже підготовлено й оприлюднено низку профільних енциклопедій, що засвідчило стійкий інтерес до різноманітних видань енциклопедичного формату. Зокрема на початок XXI ст. видано галузеві енциклопедії: Юридичну енциклопедію (у шести томах), Енциклопедію етнокультурознавства (у восьми томах), Географічну (в трьох томах), Екологічну енциклопедію (в трьох томах), енциклопедію «Українська мова», Музичну енциклопедію (в трьох томах) та інші. Подовжується видання Енциклопедії сучасної України. Також серед галузевих енциклопедій вийшли друком: «Енциклопедія банківської справи України» за редакцією В. С. Стельмаха (К., 2001); «Медична енциклопедія», складена П. І. Червяком (К., 2001), «Енциклопедія водного господарства, природокористування, природовідтворення, сталого розвитку» А. В. Яцика і В. Я. Шевчука (К., 2006); «Енциклопедія електронних мас-медіа» І. Г. Мащенка (К., 2006); «Енциклопедія законодавства» (К., 2003); «Енциклопедія мембран» у двох томах М. Т. Брика (К., 2005); белетристичного характеру «Енциклопедія морів» Р. М. Короткого (Одеса, 2000) і навіть «Енциклопедія моральності» (НаУКМА, К., 2003) та інші. Відтак новітні енциклопедії з окремих галузей науки підготували надійне підґрунтя для створення сучасної універсальної національної енциклопедії.

У періоди трансформаційних зламів, історичних, суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень, пошуку та утвердження нових ідентичностей актуалізується роль енциклопедій національного рівня, а з-поміж них – універсальних. Універсальна українська енциклопедія (Українська радянська енциклопедія) двома виданнями оприлюднена була ще в радянський період. Радикальні зміни державного статусу України та суспільної саморефлексії потребують відповідної репрезентації знань про Україну й світ, узагальнення найсучасніших напрацювань вітчизняної й зарубіжної історіографії.

Концептуально Велика українська енциклопедія передбачає створення не лише сучасного компендіуму людських знань на виробленому досвідом провідних національних універсальних енциклопедій рівні, але й систематизацію та репрезентацію в доступному вигляді (друкованій та електронній версіях) напрацювань попередніх поколінь. Як відомо, грецький етимон слова енциклопедія (ἐγκύκλιος παιδεία) в буквальному перекладі означає «циклічне навчання, виховання; цикл, коло знань», а отже, вказує на такі засадничі ознаки цього роду видань, як: 1) системність (циклічність) уміщених у них знань та 2) їхній навчальний, виховний, просвітницький характер. На цій підставі за основну мету універсальної енциклопедії визначено: подати для найширшого читацького загалу в стислій і доступній формі системний набір сучасних достовірних наукових відомостей з усіх галузей людських знань у зручному для користування форматі, адекватному модерному розвиткові інформаційних технологій. Реалізація цієї мети дасть можливість широко залучити потенціал українських інтелектуалів (тих, хто працює як на теренах України, так і поза її межами) до творення

ВУЕ, сприятиме розвиткові наукових досліджень та підвищенню рівня освіти в Україні, популяризації найсучасніших знань серед широкої громадськості.

Вироблення концепції ВУЕ ґрунтувалося на сукупності основних ідей та засад створення багатотомного універсального видання. Відомо, що концепція конкретизує типологічні параметри передбачуваного видання, розкриває його задум, завдання, загальні принципи підбору й організації матеріалу. Основою підготовки проекту ВЕУ є україноцентричність. За усталеною для універсальних енциклопедій традицією, частка власне національного матеріалу в ВУЕ становитиме не менше третини обсягу видання.

Процес підготовки енциклопедичного видання увиразнив широке коло питань теоретичного й практичного вимірів. Відтак співробітниками Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» ініційовано залучення до обговорення тих, хто вже має досвід створення енциклопедичних видань. Саме з метою обговорення нагальних проблем сучасної енциклопедистки 3 листопада 2015 р. за участі представників Держкомтелерадіо, академічних установ, вищих навчальних закладів, а також зацікавлених проблемами сучасної енциклопедистики було проведено круглий стіл «Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій» (майданчик для обговорення надав Укрінформ). Метою заходу було якомога ширше залучення фахівців, які володіють найповнішою та найсучаснішою інформацією з конкретних питань. Зацікавленість проблематикою та доповіді учасників зібрання спонукали до потреби узагальнень теоретико-методологічних напрацювань. Відтак постала ідея видання колективної монографії. В основу монографії покладено надіслані тексти виступів учасників наукового форуму, а також співробітників Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» (остання з 2013 р. працює над реалізацією проекту по створенню Великої української енциклопедії).

У колективній праці окреслено лише окремі сегменти багатовимірного теоретико-методологічного дискурсу енциклопедистики. Основний масив видання вибудуваний на підставі досвіду роботи над проектом «Велика українська енциклопедія». Перший розділ присвячено огляду історії створення енциклопедистики та безпосередньо історії виникнення та розвитку проекту української універсальної енциклопедії. Створенню словника присвячено другий розділ. Інструментарій енциклопедичного видання (критерії добору гасел з окремих напрямів, проблеми категоризації гасел, композиційного редагування, бібліографії, а також етимології й транскрипції в енциклопедії викладено в третьому розділі. Створення електронної версії енциклопедії розглянуто в четвертому розділі. Останній розділ присвячено висвітленню досвіду створення сучасних енциклопедій в Україні.

Ми розглядаємо це видання як першу спробу узагальнити напрацювання інструментарію та практичного досвіду енциклопедистики. Запрошуємо до подальшого осмислення теоретичних та концептуальних засад підготовки енциклопедичних видань, обговорення проблем категоризації, критеріїв відбору, вдосконалення інструментарію, ймовірних перспектив вітчизняної енциклопедичної традиції, інших проблем сучасної енциклопедистики.

Керівник авторського колективу, заступник головного редактора Великої української енциклопедії, директор Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», доктор історичних наук, професор

Алла Киридон

Розділ 1
ІСТОРІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

1.1. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОЕКТ: ПОСТУП ІНІЦІАЦІЇ

У наш час чітко визначилася роль енциклопедії як соціального інституту, що виконує важливі науково-інформаційні, культурно-просвітні та світоглядно-орієнтовні функції. Фундаментальне універсальне енциклопедичне видання відображає, фіксує і закріплює рівень знань та культури свого часу, свого народу, суспільства, держави, світової цивілізації в цілому. Наявність національної енциклопедії універсального типу стало вагомим елементом престижу й авторитету держави, цивілізаційного рівня нації. Національні енциклопедії універсального характеру, які «завжди були мірилом розвиненості відповідного суспільства та його культури, нині набувають особливого значення як форма інтелектуальної адаптації до світового життя і концентроване вираження власного творчого потенціалу»[1].

Українська енциклопедистика відносно молода галузь науки, що переживає період свого становлення. За даними Книжкової Палати України тільки за п'ять років видавництва України випустили 569 найменувань книжкових видань, що марковані як енциклопедії чи енциклопедичні словники (довідники). Однак, за змістом, структурою, наповненням, жанровими особливостями ці видання далеко не завжди відповідають заявленому в заголовку типу – «енциклопедія»[2]. Водночас дослідники звертають увагу й на негативні тенденції новітнього часу, зокрема на заниження рівня культури друкованих видань. «Особливо помітною означена тенденція є в сегменті енциклопедичної, довідкової літератури. – зауважує М. С. Тимошик. – Ринок заполонили десятки, а то й сотні великих і малих за обсягом, яскравих і строгих за художнім оформленням видань із ключовим заголовковим словом «енциклопедія». Здебільшого нашвидкуруч скомпільовані, нерідко із застарілих або неперевірених інтернетних джерел такі видання усе очевидніше розмивають класичне розуміння енциклопедичного видання як еталону науковості, фактологічної достовірності, правдивості, зрештою, високого професіоналізму його творців»[3].

Універсальні та галузеві енциклопедії, що створені й видані в Україні у різний час, становлять не лише історичну та джерелознавчу цінність, але й почасти залишаються актуальними в науковому та інформаційному плані. Єдиною українською універсальною енциклопедією була багатотомна Українська Радянська Енциклопедія, видана Головною редакцією Української Радянської Енциклопедії

---

[1] Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf

[2] Слово головного редактора // Енциклопедичний вісник України: Зб. наук. праць / Гол. ред. М. Г. Железняк. – К., 2009. – Ч.1. – С. 3.

[3] Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 269.

(головний редактор – Микола Бажан): упродовж 1959–1963 видано тт. 1-16 цієї Енциклопедії, в 1965 – т. 17 «Українська Радянська Соціалістична Республіка». Друге видання (в 12 т., 13 кн.) виходило друком упродовж 1976–1985 рр.

Однак із часу виходу в світ останнього тому другого видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ) минуло вже понад два десятиліття. За ці роки постала Українська незалежна держава, радикально змінилося суспільство – замовник енциклопедії, а отже, змінилися й вимоги до принципів укладення таких видань, передусім до змісту певних циклів знань, їх тлумачення та способів подання[4]. Відтак цілком закономірно постало питання створення універсальної енциклопедії.

Ідея видання «Універсальної енциклопедії» (УЕ) в Україні в середовищі академічної інтелігенції визрівала ще наприкінці 1990-х років[5]. На той час постановою Президії НАН України у грудні 1997 р. було створене Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України, яке вилонувало Інститут енциклопедичних досліджень Національної академії наук України[6].

Ідею створення універсальної енциклопедії України вперше оприлюднив на загальних зборах Національної академії наук України 6 квітня 2001 р. в доповіді «Національна енциклопедія України – пріоритетний проект XXI ст.» І. Дзюба. Він зауважив, що Універсальна енциклопедія покликана буде дати сучасне наукове осмислення картини світу, історії людської цивілізації, внеску в неї українського народу. В ній мають бути представлені найвидатніші постаті світової історії, науки, культури, мистецтв, інших сфер людської діяльності; інтерпретовані найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю світу і народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна тут має виступати не лише як органічна складова частина цієї інтелектуально інтерпретованої картини світу, але й як суб’єкт інтерпретації – в тому значенні, що цю енциклопедію творитимуть українські вчені, даючи самостійний інтелектуальний продукт на підставі освоєння досягнень світової науки і методологій, і таким чином репрезентуючи здатність української автури запропонувати свій оригінальний внесок у спільне самопізнання людства[7]. Хоча ідея І. Дзюби отримала схвалення, але не набула практичного розвитку.

Водночас 2001 р. розпочато друк «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ)[8]. Спочатку в 25-ти запланованих томах мало бути близько 100 000 статей[9]. Завдання ЕСУ – дати максимум інформації про Україну XX–XXI ст. У квітні 2004 р. на базі Координаційного бюро в системі Національної академії наук України було

---

[4] Карпіловська Є., Зяблюк М. Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання // Енциклопредичний вісник України. – 2009. – Ч. 1. – С. 47.

[5] Із розмови з академіком М. Г. Жулинським.

[6] Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/.

[7] Железняк М. Г. Від ЕУ до ЕСУ (коротка історія феномену Енциклопедії сучасної України) // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – 282 с. – С. 54.

[8] Інформація з сайту. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/. І том (літера «А») з’явився друком у 2001 році, містить 2732 статті, 1628 ілюстрацій, 50 таблиць та схем, 12 карт. // Железняк М. Г. Енциклопедія сучасної України – здобутки, проблеми та перспективи.

[9] Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf

створено Інститут енциклопедичних досліджень. На останній покладалося здійснення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі енциклопедистики, розроблення науково-методичних засад створення різного типу енциклопедичних видань, а також координацію досліджень з енциклопедичної справи в Україні[10].

Серед основних завдань Інституту – аналіз і узагальнення світового та національного досвіду в галузі енциклопедознавства, координація енциклопедичної справи в Україні, створення баз даних текстових та іконографічних матеріалів.

18 жовтня 2006 р. Президія повернулась до обговорення проекту майбутньої універсальної енциклопедії й знов заслухала доповідь Івана Дзюби «Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії»[11]. Доповідач повідомив, що обговорювалося кілька варіантів назви майбутньої універсальної енциклопедії: «Українська Національна енциклопедія», «Українська Загальна Енциклопедія», «Українська Універсальна Енциклопедія». Погодилися з останньою назвою. Водночас доповідач зазначив: «На мій погляд, її можна спростити: «Універсальна Енциклопедія», а що вона – український продукт – зрозуміло»[12].

Окремо доповідач окреслив питання про співвідношення «Енциклопедії сучасної України» (ЕСУ) і майбутньої універсальної енциклопедії (УЕ). Зокрема йшлося про те, що ці два видання не заперечують одне одного, що «ЕСУ – це певна підмога для УЕ», деяка частина матеріалів ЕСУ може бути використана в майбутній УЕ, причому не лише з творчого боку, а й технологічного. Доповідач слушно зауважив, що в Інституті енциклопедичних досліджень у процесі роботи над ЕСУ створено електронну базу даних, яка уможливила формування алфавітних і тематичних словників, фіксувала авторство написаних чи замовлених статей, наявність ілюстрацій, список установ, до яких можна звертатися за тим чи іншим матеріалом. Це, так би мовити, оболонка, готова для подальшого наповнення вже в інтересах УЕ, – зазначив академік НАН України.

У виступі наголошувалося на значущості й меті майбутньої Універсальної енциклопедії, яка мала б виконати власну надзвичайно важливу місію. Йшлося про те, що Українська універсальна енциклопедія має дати сучасне наукове осмислення картини світу, історії людської цивілізації, внеску в неї українського народу. У ній мають бути представлені найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури, мистецтв, інших сфер людської діяльності; інтерпретовані найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю світу і народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Також мають знайти відображення докорінні зміни в політичній карті світу, сучасні вчення в галузі природничих наук, філософії, історії, політології, соціології, культурології, естетики.

Як зазначив І. Дзюба, в Універсальній енциклопедії Україна має виступати не лише як органічна складова частина цієї інтелектуально інтерпретованої картини світу, але й як суб'єкт інтерпретації – в тому значенні, що цю енциклопедію творитимуть переважно українські вчені, даючи самостійний інтелектуальний продукт на підставі освоєння досягнень світової науки і методологій і таким чином репрезентуючи здатність української автури запропонувати свій

---

[10] Слово головного редактора // Енциклопедичний вісник України: Зб. наук. пр. / Гол. ред. М. Г. Железняк. – К., 2009. – Ч.1. – С. 3.

[11] Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf

[12] Там само.

оригінальний внесок у спільне самопізнання людства. Зокрема в бібліографії до статей Української Універсальної Енциклопедії – а ця бібліографія уявляється багатою – має бути представлений внесок українських учених і літераторів у розробку відповідних тем – це те, чого не давали енциклопедії радянського часу і недостатньо дають нинішні галузеві енциклопедії. Українська Універсальна Енциклопедія має втілити ідею повернення України в сім'ю європейських народів, не ігноруючи впливів східних культур, але водночас засвідчувати увагу до всього самобутнього й унікального в українській історії та культурі[13].

У постанові по доповіді Івана Дзюби Президія НАН України підкреслила, що підготовку та видання «Універсальної енциклопедії» одним із найважливіших і пріоритетних напрямів досліджень установ НАН України.

Інституту енциклопедичних досліджень НАН України (академік НАН України Я. С. Яцків) доручалося: 1) організувати в IV кв. 2006 р. – I півріччі 2007 р. широке фахове та громадське обговорення й рецензування сло́вника «Української універсальної енциклопедії». 2) Протягом IV кв. 2006 р. – I півріччя 2007 р. доопрацювати концепцію та розробити програму підготовки та видання протягом 2007–2015 рр. «Української універсальної енциклопедії» у 30-ти томах. 3) До 01.03.07 підготувати пропозиції щодо кадрового, матеріального та фінансового забезпечення роботи над «Українською універсальною енциклопедією». Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України (академік НАН України В. М. Литвин) у I півріччі 2007 р. забезпечити наукову апробацію концепції та програми підготовки й видання протягом 2007–2015 рр. «Української універсальної енциклопедії» у 30-ти томах та опрацювання розгорнутих пропозицій щодо її випуску й подання на затвердження Кабінету Міністрів України. Контроль за виконанням цієї постанови покладався на Науково-організаційний відділ Президії НАН України[14].

Указом Президента України від 15 грудня 2006 р. за підписом В. Ющенка Кабінету Міністрів України доручалося «вжити заходів щодо підготовки і випуску у 2007–2015 рр. багатотомного видання «Українська національна енциклопедія»[15]. Однак насправді проект залишився проектом (одна з причин – відсутність державної підтримки). У подальшому видозміниться й назва проекту.

Наприкінці 2012 р. (29 листопада 2012 р.) Президія НАН України знову повернулася до питання про підготовку та видання енциклопедії. Було вирішено розпочати підготовку видання багатотомної Великої української енциклопедії у паперовій (друкованій) та електронній формах. Відтепер з'являється нова назва майбутнього проекту універсальної енциклопедії – Велика українська енциклопедія.

Тією ж постановою головою Головної редакційної колегії було призначено академіка НАН України Ю. Левенця. Базовими організаціями з підготовки ВУЕ було визначено Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Планувалося за фінансової підтримки Держкомтелерадіо України у межах програми «Українська книга» забезпечити у 2013 р. підготовку та видання Словника ВУЕ із залу-

---

[13] Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки української універсальної енциклопедії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf

[14] Про концептуальні засади підготовки Української універсальної енциклопедії: Постанова Президії НАН України (№264 від 18.10.2006). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/postanova_264.pdf

[15] Про проведення в Україні у 2007 році «Року української книги»: Указ Президента України № 1088/2006 від 15 грудня 2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/ukaz_1088.pdf

ченням провідних фахівців установ НАН України (однак у 2013 р. видання не було здійснене). Від імені НАН України було підготовлено звернення до Президента України щодо підтримки на державному рівні справи створення ВУЕ.

Указом Президента України №1 від 2 січня 2013 р. «Про Велику українську енциклопедію» передбачалося видання ВУЕ упродовж 2013–2020 рр. Цим же документом було передбачено створення Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво імені М. П. Бажана» шляхом реорганізації Державного підприємства «Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана» та «Головної редакції Зводу пам'яток історії та культури України при видавництві «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана». Президент доручив вирішити в установленому порядку питання фінансового і матеріально-технічного забезпечення заходів із підготовки та видання протягом 2013–2020 рр. ВУЕ. Кабінету Міністрів було доручено розробити за участі НАН України і затвердити у двомісячний термін план заходів із підготовки видання. Відтак у січні 2013 р. розпочато роботу над створенням Великої української енциклопедії.

У лютому 2013 р. під керівництвом НАН України було створено Робочу групу з підготовки енциклопедії (голова Ю. Шаповал), до якої увійшли авторитетні фахівці з усіх інституційних відділень НАН України. Цій групі було надано базовий Словник, переданий Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України[16]. Отримана версія мала вигляд вордівського файлу, де в абетковому порядку було репрезентовано понад 48 тисяч гасел.

На виконання Указу Президента 27 березня 2013 р. з'явилося відповідне розпорядження Кабінету Міністрів України № 172-р «Про заходи щодо виконання Указу Президента України від 2 січня 2013 р. №1 «Про Велику українську енциклопедію».

24 квітня 2013 р. наказом № 78 Голова Держкомтелерадіо України (на той час – О. Курдінович) затвердив План заходів Держкомтелерадіо України щодо підготовки та видання протягом 2013–2020 рр. ВУЕ. Відтепер ключовим інструментом у підготовці ВУЕ стала Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво імені М. П. Бажана» (її директором було призначено д.і.н., проф. Ю. Шаповала, першим заступником – д.фіз.-мат. наук, проф. М. Стріху).

НАН України мала забезпечувати науково-методичний супровід процесу створення Великої української енциклопедії (зокрема у сформованих при відділеннях НАН України науково-редакційних групах з опрацювання матеріалів).

Колектив установи працював над концептуальними питаннями створення Великої української енциклопедії, опрацюванням базової версії словника, розробкою концепції програмного забезпечення Словника тощо. Основний підхід до майбутньої енциклопедії базувався на електронній версії видання.

12 січня 2015 р. оприлюднено ще один документ – Указ Президента України №7 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії»[17], яким

[16] Очевидно на підставі задекларованих завдань: «Науковці Інституту розробляють для різних типів енциклопедичних видань концепції, словники (реєстри), визначають принципи подання матеріалу, критерії його відбору, методичні засади підготовки енциклопедичної статті та її інформаційного наповнення, бібліографічного та іконографічного забезпечення». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.encyclopedia.kiev.ua/

[17] Питання підготовки та видання Великої української Енциклопедії. Указ Президента №7 від 12 січня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/18686.html

до Указу Президента України від 2 січня 2013 р. № 1 «Про Велику українську енциклопедію» вносилися зміни. Так, пролонговувався термін підготовки багатотомного видання до 2016 р. Передбачалося видання в електронному та паперовому вигляді. Водночас Кабінету Міністрів України доручалося:

1) передбачати під час доопрацювання проекту закону про Державний бюджет України на 2015 р., а також при підготовці проектів законів про Державний бюджет України на наступні роки видатки на фінансування діяльності відповідно до обґрунтованих потреб Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво», у тому числі для підготовки та видання багатотомної Великої української енциклопедії в електронному та паперовому вигляді, створення і належного функціонування енциклопедичного веб-порталу;

2) опрацювати в установленому порядку питання щодо: передачі приміщення по вул. Б. Хмельницького, 51а у м. Києві, де розміщується Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», з комунальної у державну власність; доцільності та умов передачі у відання Національної академії наук України Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» та вдосконалення умов оплати праці її працівників.

Однак станом на листопад 2015 р. марковані проблеми так і не було вирішено. Фінансування установи навіть у порівнянні з 2013 р. зменшилося вдвічі (натомість обсяги робіт зросли). Окрім того, відсутність фінансування на замовлення статей призвело до ускладнення роботи з авторами та науковими установами.

Проблемним є питання відсутності чіткого алгоритму взаємодії між Державною науковою установою «Енциклопедичне видавництво», Держкомтелерадіо України та Національною академією наук України, а також неврегульованість питання функціонального навантаження ієрархії відносин при підготовці проекту. Відповідно мали навіть зневажливе ставлення на пропозицію співпраці над проектом директорів окремих академічних установ з мотивацією: «У нас є свої планові теми. Чому ми повинні для якоїсь ДНУ «Енциклопедичне видавництво» виконувати її плани? А чим мотивувати співробітників? Ви ж навіть не платите гонорари!».

Досвід роботи над проектом засвідчує необхідність оприлюднення документу найвищого рівня, в якому б підкреслювалася *державна значущість* Великої української енциклопедії. Йдеться про іміджеві характеристики не лише президента, уряду, інтелектуальної еліти, але й України в цілому.

Станом на листопад 2015 р. оновлено склад Науково-редакційної ради та Головної редакційної колегії Великої української енциклопедії (відповідно до постанови Президії НАН України від 21.10.2015 р. № 248 «Про внесення змін до складу Науково-редакційної ради та Головної редакційної колегії «Великої української енциклопедії»); на черговому засіданні 11.11.2015 р. Головна редакційна колегія «Великої української енциклопедії» прийняла за основу «Положення про редакційну колегію «Великої української енциклопедії»; у співпраці з галузевими національними академіями наук України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством культури України підготовлено Словник Великої української енциклопедії обсягом близько 70 000 гасел; протягом 2015 р. вдосконалено та відредаговано Словник Великої української енциклопедії на літеру «А». Словник проходить наукову експертизу фахівців установ НАН України та вищих навчальних закладів; розпочато підготовку макету друкованого видання та портальної версії першого тому Великої української енциклопедії, для написання статей залучено провідних вітчизняних і закордонних фахівців із

усіх напрямів наукового знання; укладено угоди про співпрацю з академічними установами та вищими навчальними закладами України; створено новий веб-сайт (http://vue.gov.ua), на якому відображено основні напрями роботи установи; ведеться робота щодо створення порталу для електронної версії Великої української енциклопедії; розроблено методичні рекомендації для авторів і редакторів Великої української енциклопедії; з метою популяризації проекту Великої української енциклопедії здійснюється висвітлення діяльності установи в ЗМІ.

18 листопада 2015 р. питання про стан підготовки ВУЕ заслухали на Президії НАН України (доповідач – директор ДНУ «Енциклопедичне видавництво» Киридон А. М.). У прийнятій постанові Президії НАН України (№ 268 від 18.11.2015 р.), «враховуючи виняткову важливість забезпечення підготовки і видання Великої української енциклопедії, передбачалося: «Спільно з Держкомтелерадіо України та ДНУ «Енциклопедичне видавництво»: 2.1. У тижневий термін порушити клопотання перед Кабінетом Міністрів України щодо розроблення плану заходів із підготовки та видання протягом 2015–2026 років багатотомної Великої української енциклопедії в електронному і паперовому вигляді та відповідного фінансового забезпечення реалізації зазначеного науково-видавничого проекту. 2.2. У двотижневий термін підготувати клопотання до Міністерства освіти і науки України щодо залучення провідних фахівців вищих навчальних закладів України до підготовки Енциклопедії».

З огляду на складність ситуації зі залучення до написання статей фахівців академічних установ (через відсутню належну мотивацію, завантаженість, заангажованість в інші проекти, брак часу тощо), важливим видається таке положення: «Академікам-секретарям відділень НАН України забезпечити виконання п.6 постанови Президії НАН України від 11.07.2014 р. № 167 «Про стан підготовки «Великої української енциклопедії» щодо дозволу співробітникам установ і організацій НАН України включати до їхніх індивідуальних річних робочих планів або звітів з виконання наукових досліджень матеріали/статті, підготовлені для «Великої української енциклопедії». Керівникам установ і організацій НАН України розглядати роботу з підготовки та написання їх співробітниками статей до Енциклопедії як пріоритетне завдання».

За ініціативи першого заступника голови Держкомтелерадіо Б. Червака питання про проект ВУЕ також було винесено на розгляд колегії Держкомтелерадіо. 24 листопада 2015 р. на засіданні колегії Держкомтелерадіо України розглядалося питання «Про стан підготовки та видання Великої української енциклопедії» (доповідач – директор ДНУ «Енциклопедичне видавництво» А. Киридон). Наслідком обговорення стало ухвалення низки рішень (рішення колегії №/9/36 від 24.11.2015). Зокрема, з огляду на зміни, внесені Указом Президента України від 12.01.2015 р. №7 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії» й пролонгування терміну підготовки видання до 2026 р., а також двох версій видання (електронної й друкованої), запропоновано оновити календарний план підготовки та видання Великої української енциклопедії на 2016–2026 рр. З метою вирішення проблемних питань підготовки та видання Великої української енциклопедії ухвалено підготувати проект звернення колегії Держкомтелерадіо до Прем’єр-міністра України з пропозиціями ухвалити необхідні управлінські рішення та передбачити Держкомтелерадіо у 2016 і наступних роках видатки на прикладні наукові розробки і забезпечення діяльності Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво».

Іноді лунають запитання: «А чи варто в умовах тяжкої ситуації на Сході України, в умовах війни та кризи взагалі говорити про універсальну українську енциклопедію?». Варто. Можливо всупереч усій складності ситуації. Нагадаємо, що сто років тому, в умовах Першої світової війни, узалежненого існування українських земель у складі двох імперій, українство спромоглося на видання першої модерної українознавчої енциклопедії[18]. Йдеться про працю «Украинский народ в его прошлом и настоящем». Підготовча робота над цією енциклопедією розпочалася в 1909–1911 рр. в середовищі петербурзької української діаспори та ряду російських вчених, прихильних до української справи. І хоча робочою мовою було визначено російську, саме назва проекту декларувала його українську спрямованість.

Власне сама підготовча робота до видання перших томів тривала кілька років і завершилася зі значним запізненням: замість листопада 2012 р. перший том «Украинского народа…» вийшов лише в 1914 р. Сучасники відзначають цілу низку причин таких затримок, передусім економічних та організаційних. Суперечки з видавництвом «Гранат», необхідність узгодження різних фрагментів тексту в цензурі, недостатність фінансування – все це пригальмовувало роботу. Однак не можна оминути і суб'єктивні чинники, на яких наголошує в своїх листах П. Стебницький. Особливо він звинувачує інтелігенцію – ту верству, яка мала б докласти всіх зусиль до просвітлення нації, а натомість не спроможна навіть виконати свої особисті зобов'язання[19]. Відтак він наголошував, що не лише перепони з боку царської адміністрації гальмували процес видання енциклопедії, а більшою мірою безвідповідальність самих українських авторів була цьому виною[20]. Попри всі складнощі, у 1914 р. вийшов перший том, а у 1916 р. – другий із запланованих чотирьох томів енциклопедичного видання.

Навіть побіжний аналіз ситуації паралізує відстань у сто років. Маємо надію, що, попри всі негаразди й складнощі, спільними зусиллями постане інтелектуальна візитівка нації й паспорт держави – Велика українська енциклопедія.

1.2. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ТА ВІТЧИЗНЯНА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

Упродовж віків енциклопедії супроводжують життя людей, а протягом останніх десятиліть якісні універсальні енциклопедії стали неодмінним атрибутом, візитівкою держави. Енциклопедистика завжди викликала підвищений інтерес у науковців, дослідників, звичайних читачів. Незважаючи на те, що українська енциклопедистика відносно молода галузь науки, однак вона має власні традиції, свою історію. Першим твором, що мав елементи енциклопедичного викладу матеріалів, був «Ізборник» князя Святослава Ярославича (1073) – один із ранніх літературних творів Київської Русі, пергаментний фоліант якого зберігся до наших днів. Близько 200 коротких статей цієї праці розкривали історію

[18] Борчук С. М. Перша українська модерна енциклопедія: структура, видання, зміст. – Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2014. – Вип. 41. – С. 274–280.

[19] Євген Чикаленко – Петро Стебницький. Листування. 1900–1922 рр. / НАН України, Інститут укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; [упорядкув. Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко; вступ. ст. Н. Миронець, І. Старовойтенко]. – К. : Темпора, 2008. – С. 279–280.

[20] Борчук С. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проекти, виконавці, перспективи дослідження. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 2014. – С. 110–111.

християнства, сенс доброчинного життя, будову всесвіту, знаки зодіаку, зодіакальні сузір'я, правові норми[21]. Першим друкованим твором енциклопедичного змісту дослідники вважають український словник Памви Беринди «Лексікон славенороссκій і імен толкованіє» (1627)[22]. Словник включає близько 7 тисяч слів, у перекладній частині використано тогочасну українську літературну мову. У «Лексіконі…» вміщено низку тлумачень енциклопедичного характеру. Значення слова автор розкриває і за допомогою етимологічних відомостей. Спроби викласти загальні відомості про Україну здійснив також Інокентій Гізель у «Синопсисі» (1674).

Першою енциклопедією українознавства стала праця «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ», яка з'явилася з ініціативи М. Грушевського в 1914–1916 роках у Петербурзі в двох томах, за редакцією Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Ковалевського, Ф. Корша, А. Кримського, М. Туган-Барановського і О. Шахматова[23]. Перший і другий томи складалися з двох частин і додатків (таблиці, карти, діаграми), в яких систематизовано висвітлювались розвиток українських досліджень XIX ст., історія українського народу, нариси географії України, статистика українського населення, антропологічні особливості українського народу, етнографічні особливості українського народу, звичаєве право українського народу, історія української мови[24]. Третій і четвертий томи запланованого видання світ так і не побачив. Однак, як справедливо зазначив український дослідник С. Борчук, реалізований наполовину перший енциклопедичний проект новітньої доби залишив свій виразний слід в історії вітчизняної енциклопедичної справи XX ст., збагативши її цінним досвідом, як негативним, так і позитивним, який був використаний при підготовці подальших енциклопедичних видань, зокрема «Української загальної енциклопедії» та «Енциклопедії українознавства»[25].

У 1920-ті рр., незважаючи на важкі умови і відносну політичну свободу, вітчизняні науковці в радянській Україні продовжували плідно працювати. Цей період характеризується відносною розкутістю наукової думки та наукового пошуку. Певні зрушення відбувалися і в енциклопедичній справі. При Всеукраїнській академії наук було створено окрему комісію для розробки універсального довідника у 25-ти томах[26]. Комісія для складання «Енциклопедичного словника» розпочала свою діяльність у січні 1921 р. під головуванням Я. Стебницького та при активній участі представників інших відділів Академії: А. Кримського (від історико-філологічного), В. Липського (від фізико-математичного), М. Василенка (від соціально-економічного). Українські вчені мали на меті створити таку енциклопедію, яка б

[21] Джерелознавство історії України. Довідник. / За ред. М. Я. Варшавчика. – К., 1998. – С. 98–99.

[22] Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа. – Львів, 1998; Железняк М. Г. Історія енциклопедичної справи в Україні // Україна дипломатична. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 1077–1081.

[23] Борчук С. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» – перший вітчизняний енциклопедичний проект XX ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 514–515. – С. 83–86.

[24] Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Ф. К. Волкова [и др.]. – СПб. : Тип. т-ва «Обществ. Польза», 1914–1916. – Т. 1–2. – 707 с.

[25] Борчук С. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» – перший вітчизняний енциклопедичний проект XX ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 514–515. – С. 83–86.

[26] Черниш Н. І. Українське енциклопедичне книговидання: маловідомі факти XIX – першої третини XX ст. [Текст] // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 199–211.

на противагу виданням («Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» та «Энциклопедический словарь» вид-ва «Гранат») задовольняла потреби України[27]. Однак навесні 1924 р., з економічних та політичних причин, Комісія для складання «Енциклопедичного словника» фактично припинила свою роботу. Все ж діяльність комісії не була даремною: на основі її досліджень (зокрема й реєстру гасел) у цей період розпочинається підготовка галузевих українських енциклопедій[28]. Дослідниця Н. І. Черниш, досліджуючи спроби підготувати та видрукувати енциклопедичний довідник українознавчого змісту, які неодноразово і наполегливо здійснювались у першій половині XX ст., дійшла висновків, що виключно внаслідок несприятливих, почасти навіть трагічних суспільно-політичних обставин того часу фундаментальні енциклопедичні праці стали складовою національного наукового і культурного життя порівняно пізно. Зусилля свідомої української еліти, яка добре розуміла важливість справи, громадську необхідність високоавторитетного ґрунтовного довідкового видання універсального характеру з пріоритетністю українознавчих матеріалів у його структурі, протягом тривалого періоду не були результативними, однак вони сприяли накопиченню науково-методичного досвіду, що виявився продуктивним пізніше[29].

До ідеї видання власної української енциклопедії вчені повернулися після відновлення роботи Наукового Товариства імені Шевченка в міжвоєнний період у Львові. Однією з основних причин такого інтересу було, передусім, відсутність будь-якого іншого українського енциклопедичного видання, адже всі попередні проекти, здійснювані в Наддніпрянщині, зазнали невдачі[30]. Результатом плідної роботи українських вчених в Західній Україні стало видання у 1930 р. у Львові першого тому «Українська загальна енцикльопедія «Книга знання» – першої універсальної енциклопедії українською мовою. Її головним редактором був антрополог, зоолог, педагог, громадський діяч Іван Раковський. Це тритомне видання було завершено у 1935 р. У вступному слові редакційна колегія «Української загальної енциклопедії» зазначила: «…Такі книги знання – енцикльопедії – поширені від віків серед великих культурних народів – тільки ми досі не могли спромогтися на такий твір. Отся перша «Українська загальна енциклопедія» має на меті в 3-х томах дати якомога більшу кількість назв (гасел), що містили б самі останні відомості про видатних діячів – історичних і сучасних, про важливіші дати, події й місцевості й таке ін., та пояснювали би досягнення в усіх ділянках людського знання. Вона складена на зразок кращих чужих енцикльопедій і використала їх методи та джерела. А проте наша Енцикльопедія не є переробкою і компіляцією, злагодженою на підставі чужих подібних творів, а є самостійною працею, яка кладе головну вагу на життя нашого народу; вона в певній мірі українська і призначена для українського читача… »[31]. У цілому «Українська загальна енциклопедія» мала характер універсальної

---

[27] Черниш Н. І. Початки українського енциклопедичного книговидання // Поліграфія і видавнича справа. – 2004. – № 41. – С. 108–118.

[28] Варава Т. В. Словникові комісії УАН–ВУАН (1918–1933) // Бібліотечний вісник. – 2000. – №3. – С. 24–27.

[29] Черниш Н. І. Українське енциклопедичне книговидання: маловідомі факти XIX – першої третини XX ст. [Текст] // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 199–211.

[30] Борчук С. М. Робота НТШ по створенню Української загальної енциклопедії // Гілея. – 2015. – № 92. – С. 41–47.

[31] Вступне слово / Українська Загальна Енцикльопедія: Книга Знання: В 3-х т. / Під гол. ред. І. Раковського. – Львів; Станіславів; Коломия, 1930. – Т. 1. – С. [V-VI].

енциклопедії із загальною кількістю статей близькою до 34 000, серед них близько 8 000 українознавчих статей. Авторами статей було 136 енциклопедистів.

Саме після виходу у Львові першого тому «Української загальної енциклопедії» нарком освіти Микола Скрипник виступив з ініціативою створення «Української Радянської Енциклопедії». Із запланованих 20 томів, які могли б стати сутністю українського відродження, у стислі терміни було підготовлено три, перший з них мав вийти на початку 1933 р., але в силу цензурних міркувань цього не сталося. Саме в цей час розпочалася кампанія боротьби з «українськими націоналістами», яких шукали у всіх сферах суспільного життя. М. Скрипника піддали гострій критиці й увільнили від керівництва Народного комісаріату освіти. Невдовзі М. Скрипник покінчив життя самогубством. Працівники редакції «Української Радянської Енциклопедії» були репресовані, а редакційні матеріали знищені. У листопаді 1934 р. перший український радянський енциклопедичний проект було формально «призупинено» рішенням Політбюро ЦК КП(б)У[32].

У 1930–1940-х роках, за умов, коли в УРСР історична наука перетворилася у служницю антиукраїнського режиму, єдиним острівцем національного світогляду залишалася українська діаспора, історичні осередки якої поповнилися свіжими силами за рахунок емігрантів третьої хвилі. Заснування Української вільної академії наук, активізація роботи Українського вільного університету, Наукового товариства імені Тараса Шевченка, а також нові дослідження Д. Дорошенка, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко та інших були гідною відповіддю на фальсифікацію і спотворення української історії. Закономірно, що у 1949 р., під егідою Наукового товариства імені Тараса Шевченка в Сарселі, передмісті Парижа, група діаспорних вчених-ентузіастів на чолі з В. Кубійовичем та З. Кузелем почала видання «Енциклопедії українознавства» – фундаментальної енциклопедичної праці, що містить систематизовані знання про Україну. До створення «Енциклопедії українознавства» було залучено широке коло відомих українських вчених з діаспори – О. Оглоблина, Ю. Шевельова, Н. Полонську-Василенко, Б. Кравціва, І. Кошелівця, Ю. Луцького, І. Теслю, А. Жуковського та багатьох інших[33]. Енциклопедія складається з трьох томів загальної частини (1949–1952), яку умовно називають Енциклопедія українознавства – I (ЕУ-I), та десяти томів словникової частини (1955–1989) – ЕУ-II, яка містить понад 20 000 статей, близько 1600 друкованих аркушів. У цілому підготовка і видання енциклопедії, головним редактором та організатором редакційної колегії якої був В. Кубійович, становили зміст майже сорока повоєнних років його життя. Енциклопедія мала на меті дати об'єктивну інформацію про Україну та український народ, зокрема, висвітлити з наукових позицій питання, що замовчувалися або фальсифікувалися. Ця ґрунтовна наукова праця про Україну, її минуле і сучасне стала візитною карткою українства у світі. Поява «Енциклопедії українознавства» стало подією в історії української енциклопедистики. Однак, як справедливо відзначив дослідник історії енциклопедичної справи М. Железняк, віддаленість від джерельної бази і дещо нерівномірне подання матеріалу з різних регіонів України – слабкі сторони цього видання[34]. Також

[32] Смолій В. А., Боряк Г. В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. – 2015. – № 3. – С. 44–60.

[33] Джерелознавство історії України. Довідник / За ред. М. Я. Варшавчика. – К., 1998. – С. 177–178.

[34] Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи // Україна дипломатична. – 2009. – Вип. 10. – С. 1077–1081; Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи // Україна дипломатична. – 2006. – Вип. VII. – С. 615–627.

слід згадати успішно реалізовані англомовні енциклопедичні проекти – це двотомник «Україна: Коротка енциклопедія» (Ukraine: A Concise Encyclopedia; Торонто, 1963, 1971) та п’ятитомник «Енциклопедія України / українознавства» (Торонто, Баффало, Лондон, 1984–1993, за редакцією В. Кубійовича та Д. Гузар-Струка).

Видання енциклопедії – справа нелегка і навіть при сприятливих соціально-політичних та фінансово-економічних умовах вимагає від авторського колективу необхідної фахової кваліфікації, відповідної організації праці, іноді неймовірних зусиль тощо. Однак, є і виключення, до них сміливо можна віднести видання «Української малої енциклопедії» проф. Євгена Онацького (1894–1979), що вийшла друком в Буенос-Айресі (Аргентина) у 16-ти книгах (1957–1967) накладом 1000 примірників[35]. Це твір одного автора, який відображає його світогляд та особисті погляди на людей, події та речі. «Українська мала енциклопедія» – видатна пам’ятка української культури, життєвий подвиг видатного вченого-енциклопедиста. За своїм стилем енциклопедія є специфічним виданням, відмінним від традиційних енциклопедичних словників[36]. Її автор вважав, що на відміну від звичайних лексиконів, котрі мають безособовий характер, «Українська мала енциклопедія» має висвітлювати матеріали з позицій християнської етики та української духовності[37].

У цілому видання «Української загальної енциклопедії» І. Раковського та «Енциклопедії українознавств» В. Кубійовича, як і «Української малої енциклопедії» Є. Онацького, послужили поштовхом до видання «Української радянської енциклопедії» (УРЕ) та «Українського радянського енциклопедичного словника» (УРЕС), які, незважаючи на марксистсько-ленінську заангажованість, все ж зіграли позитивну роль у розвитку української науки і культури[38].

Видання діаспорних енциклопедичних видань спонукало керівництво радянської України до змагання енциклопедичних проектів універсального характеру, передусім це «Енциклопедії українознавства» і «Української радянської енциклопедії». Вже на початку 1950-х років в УРСР почали міркувати над «відповіддю» діаспорним енциклопедіям. У 1957 р. було створено Головну редакцію «Української радянської енциклопедії». З 1958 р. вона перейшла у підпорядкування Академії наук УРСР. Очолив новостворений видавничий осередок академік М. Бажан (1904–1983) – відомий поет, людина зі значним досвідом журналістської, редакційно-видавничої діяльності, високоавторитетний громадський діяч, знаний науковець-літературознавець. Саме під керівництвом М. Бажана колектив Головної редакції УРЕ виявив і неодноразово підтвердив свою спроможність створювати фундаментальні енциклопедичні праці[39].

---

[35] Українська Мала Енциклопедія. Кн. 1–16. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1957–1967.

[36] Мушинка М. Євген Онацький – призабутий український енциклопедист // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 року). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 99–104.

[37] Зубець Н. О. «Українська мала енциклопедія» – видатна пам’ятка української лексикографії // Культура народов Причерноморья. – Симферополь : Межвузовский центр «Крым», 2002. – № 32. – С. 124–127.

[38] Мушинка М. Євген Онацький – призабутий український енциклопедист // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2013 року). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 99–104.

[39] Черниш Н. І. Концептуальні засади української енциклопедичної справи (з редакторського досвіду М. П. Бажана) // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2013 року). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 177–185.

Упродовж 1959–1965 рр. було випущено 17 томів. Всього до УРЕ увійшло близько 45 000 гасел. Наклад видання становив 80 000 примірників, а у підготовці УРЕ взяло участь понад 5 000 авторів. На думку М. Железняка, видання «Української радянської енциклопедії» стало своєрідним компромісом між владою, що хотіла зробити енциклопедію знаряддям пропаганди, і більшістю авторів та працівників, котрі намагалися якнайповніше висвітлити досягнення українського народу в культурі, науці, економіці. У ній вдалося опублікувати відомості про окремих діячів культури, репресованих комуністичним режимом і замовчуваних у попередніх радянських виданнях[40]. З 1974 р. почало виходити друге видання УРЕ за редакцією того ж М. Бажана, випуск якого завершено 1985 року. Видання складалося із 12 томів і 50 000 гасел. Саме М. Бажану вперше вдалося реалізувати концепцію створеного в другій половині XX ст. нового різновиду енциклопедичних видань – республіканської універсальної енциклопедії, визначити її місце в історії і культурі українського народу, змістову структуру, сформувати цілісне уявлення про системність матеріалів довідника, суттєво збагатити поняття «культура енциклопедичного видання». Однак нестача українознавчого матеріалу деякою мірою позбавляла УРЕ певної національної самобутності, нівелювала її зміст[41].

У роки незалежності гостро постало питання підготовки видань енциклопедичного характеру. Вийшли десятки галузевих енциклопедій, перш за все історичні та географічні, економічні, технічні, філософські, політологічні, юридичні, мовознавчі та літературознавчі енциклопедії, словники й енциклопедії з фізики, астрономії та ін. Також у 1990-х було реалізовано ще один важливий проект – переклад та адаптацію до українського проблематики «Европедії». Головним редактором цього проекту став філософ Мирослав Попович. Перше видання, що отримало назву «Універсальний словник-енциклопедія», було реалізоване у 1999 р. В подальшому видання чотири рази перевидавалось.

Однак за своєю масштабністю та універсальністю привертає увагу «Енциклопедія Сучасної України». Підготовку та видання «Енциклопедії Сучасної України» здійснює Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, створений у 2004 р. на базі координаційного бюро «Енциклопедії Сучасної України». «Енциклопедія Сучасної України» – алфавітна загальна енциклопедія про Україну XX століття в особах, інституціях, поняттях. ЕСУ охоплює всі сфери буття України, від географічного положення, природи, історії, політичного устрою, економіки й промисловості, науки, культури, мистецтва, літератури, спорту й молодіжної субкультури. Як охарактеризував М. Железняк, «Енциклопедія Сучасної України», в певному значенні, унікальний проект, оскільки на сьогодні немає енциклопедій, що охоплювали б за столітній період всі сфери життєдіяльності цілої країни[42]. У цілому, заплановано 25-томне видання (обсягом понад 100 друкованих аркушів

---

[40] Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи // Україна дипломатична. – 2009. – Вип. 10. – С. 1077–1081; Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи // Україна дипломатична. – 2006. – Вип. VII. – С. 615–627.

[41] Черниш Н. І. Концептуальні засади української енциклопедичної справи (з редакторського досвіду М. П. Бажана) // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22-23 жовтня 2013 року). – К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 177–185; Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. – Л., 1998. – 91 с.

[42] Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи // Україна дипломатична. –2009. – Вип. 10. – С. 1077–1081.

кожен том), понад 100 000 статей та близько 80 000 ілюстрацій. Специфіка ЕСУ полягає в тому, що в ній переважає сучасний матеріал, особлива увага приділяється явищам, процесам, поняттям, що характеризують добу державної незалежності України.

Все більшої популярності набирає сучасна відкрита інтернет-енциклопедія «Вікіпедія». Українська Вікіпедія – україномовний розділ Вікіпедії – багатомовного інтернет-проекту зі створення вікі-енциклопедії, яку може редагувати кожний охочий користувач інтернету. За обсягом відомостей і тематикою «Вікіпедія» вважається найповнішою енциклопедією в історії людства. На цей час кількість статей української Вікіпедії становить 607 843 статей. Незважаючи на свою динамічність та оперативність, «Вікіпедія» містить і певні недоліки. Зокрема, багато енциклопедичних статей написано не фахівцями, іноді подається не провірена інформація, багато неточностей. На думку В. Смолія та Г. Боряка, лідерські позиції у сфері універсалізації та максимального удоступнення знання, в тому числі його соціогуманітарної складової, задекларовані засади об'єктивності і неупередженості дозволили «Вікіпедії» стати не лише потужним каналом трансформації наукового знання у загальнодоступне, але й дієвим інструментом формування суспільної свідомості. Саме унікальні революційні можливості у сфері доступності знання роблять «Вікіпедію» потенційно небезпечною, адже за умов сучасних інформаційних воєн цілком можливе використання її саме як інформаційної зброї, що взагалі ставить під сумнів питання належності українськомовної «Вікіпедії» до числа національних інформаційних продуктів[43].

Аналізуючи сучасний стан енциклопедичної справи в Україні, слід відзначити, що виникла необхідність у великій, універсальній енциклопедії, яка б врахувала досвід попередніх енциклопедичних видань, в той же час була динамічною, доступною, зручною. Саме з цією метою згідно з Указом Президента України від 2 січня 2013 року шляхом реорганізації було створено державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво імені М. П. Бажана». Наказом Державного комітету телебачення і радіомовлення України № 114 від 1 червня 2013 року створено Державну наукову установу «Енциклопедичне видавництво». Одним із пріоритетних завдань установи є підготовка «Великої української енциклопедії» (ВУЕ) – багатотомного енциклопедичного видання універсального характеру, публікація якого запланована на 2013–2026 роки згідно з Указами Президента України № 1/2013 «Про Велику українську енциклопедію» та № 7/2015 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії». Велика українська енциклопедія – національний широкомасштабний видавничий проект, покликаний систематизувати і сприяти поширенню наукових знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію й культуру. До написання енциклопедичних залучено провідних фахівців України, що гарантує високий фаховий рівень видання. ВУЕ – це багатотомне енциклопедичне видання і, водночас, сучасний довідковий онлайн-сервіс, який стане ефективним пошуковим та навчальним ресурсом. Реалізація цього проекту дасть можливість широко залучити потенціал українських інтелектуалів (тих, хто працює як на теренах України, так і поза її межами) до творення ВУЕ, сприятиме розвиткові наукових досліджень та підвищенню рівня освіти в Україні, популяризації найсучасніших знань серед громадськості.

---

[43] Смолій В. А., Боряк Г. В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. – 2015. – № 3. – С. 44–60.

Розділ 2
СТВОРЕННЯ СЛОВНИКА

2.1 ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКА ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Підготовка й видання енциклопедії є складним, багатоаспектним процесом, який проходить кілька взаємопов'язаних етапів. Після створення Головної редакційної колегії, обговорення й прийняття Концепції проекту, розпочинається робота щодо складання словника енциклопедії.

Словник – це зібрання слів та морфологічних словосполучень, розташованих за певним принципом (алфавітним, тематичним, гніздовим). Енциклопедичний словник зазвичай формується за алфавітним принципом і є повним переліком термінів, що становлять змістовне наповнення енциклопедії. Він є своєрідним каркасом енциклопедії, характеризує її тематичну своєрідність.

Принципи формування словника й відбору до нього термінів залежать від виду енциклопедії (галузева, регіональна, універсальна). Словник галузевої енциклопедії містить термінологію, яка характеризує або конкретний науковий напрям, або окрему сферу діяльності. Регіональні енциклопедії охоплюють комплекс понять, пов'язаних із певним регіоном або територією й розкривають особливості їхньої історії, культури, економічного та суспільно-політичного розвитку. Універсальна енциклопедія містить інформацію з усіх галузей знань, відтак її словник повинен включати термінологію всіх напрямів науки й людської життєдіяльності.

Велика українська енциклопедія є універсальною енциклопедією, яка, згідно з Концепцією, репрезентуватиме найсучасніші знання в галузі світової соціогуманітаристики, технічній та природничій сферах. Її основною метою є збереження, узагальнення, систематизація й поширення наукових знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію й культуру[1]. Окреслена мета й завдання ВУЕ зумовлюють підходи та принципи складання її словника. Як будь-яка універсальна енциклопедія, ВУЕ, насамперед, буде виконувати функції науково-популярного довідника, тому її словник має бути цілісною системою понять і термінів, які відбивають стан категорійно-понятійного апарату в різних наукових сферах на сучасному етапі розвитку людського знання.

Виходячи з цього, процес складання словника ВУЕ пройшов кілька етапів:

1) виокремлення сучасних галузей науки та наукових напрямів, категорійно-понятійний апарат яких мав стати його складовою;

2) складання тематичних словників, які відображають існуючу структурно-логічну модель кожної окремої галузі знань;

3) об'єднання тематичних словників у загальний реєстр гасел ВУЕ.

На першому етапі, окреслюючи галузі науки, колектив співробітників ДНУ «Енциклопедичне видавництво» спирався на паспорт наукових спеціальностей

---

[1] Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії (проект) / За ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – С. 16.

ДАК України, згідно з яким здійснюється підготовка наукових кадрів, проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присуджуються наукові ступені і присвоюються вчені звання[2]. Цей Перелік включає такі галузі науки:

Шифр	**Галузь науки**
01	Фізико-математичні науки
02	Хімічні науки
03	Біологічні науки
04	Геологічні науки
05	Технічні науки
06	Сільськогосподарські науки
07	Історичні науки
08	Економічні науки
09	Філософські науки
10	Філологічні науки
11	Географічні науки
12	Юридичні науки
13	Педагогічні науки
14	Медичні науки
15	Фармацевтичні науки
16	Ветеринарні науки
17	Мистецтвознавство
18	Архітектура
19	Психологічні науки
20	Військові науки
21	Національна безпека
22	Соціологічні науки
23	Політичні науки
24	Фізичне виховання та спорт
25	Державне управління
26	Культурологія
27	Соціальні комунікації

[2] Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 1057 від 14.09.2011 «Про затвердження Переліку наукових спеціальностей» (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту № 1462 від 21.12.2012 та Наказом Міністерства освіти і науки № 394 від 06.04.2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1133-11/page2

На наступному етапі, відповідно до зазначеного Переліку наукових спеціальностей, проводилася робота щодо складання тематичних словників, які формувалися з термінів окремих галузей наук. Методологічні принципи наповнення тематичних словників базувалися на доробках такого наукового напряму як термінознавство, активний розвиток якого спостерігається останнім часом й зумовлюється потребою опрацювання та систематизації великих масивів інформації, унормовування галузевих категорійно-понятійних систем.

Укладачі тематичних словників виходили з того, що «термін – це слово або словосполучення, яке зіставляється з чітко окресленим поняттям певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя і вступає в системні відношення з іншими подібними одиницями мови, утворюючи разом з ними особливу систему – термінологію»[3]. Сучасні дослідники виділяють такі основні ознаки терміну: 1) має чітке визначення, зафіксоване у словнику; 2) однозначний у межах певної термінологічної системи або має тенденцію до однозначності; 3) точний і не залежить від контексту; 4) стилістично нейтральний; 5) системний (класифікаційна системність, словотвірна системність); 6) відсутність синонімів у межах однієї терміносистеми; 7) короткість (стислість) у плані вираження. Проте цей критерій бажаний, а не реальний, адже з метою диференціації понять науки і техніки використовують багатослівні терміни, спроможні якнайточніше позначити певне поняття[4].

Принциповим у відборі термінів було розуміння того, що будь-який термін не існує поза цілісною системою понять і термінів, має змістову підпорядкованість відповідній науковій теорії або концепції та логічні зв'язки з іншими поняттями і термінами. Сукупність термінів, співвідносних один з одним на понятійному, дериваційному, семантичному та граматичному рівнях складає терміносистему певної галузі науки[5].

Незалежно від галузі науки кожна терміносистема має характерні спільні риси. Зокрема: 1) терміносистема є певною сукупністю термінів, що виконує комунікативно-тематичне чи комунікативно-ситуативне завдання; 2) елементи структури безпосередньо чи опосередковано пов'язані між собою; 3) немає жодного терміну, який би не належав до якоїсь терміносистеми або одночасно до кількох; 4) межі між терміносистемами можуть бути більш або менш чіткими; 5) терміносистеми можуть накладатися одна на одну, утворюючи зону перетину, тобто певну групу термінів, спільних для кількох терміносистем; 6) терміносистемою може «користуватися» як окрема галузь, так і кілька галузей одночасно, що вказуватиме на статус такої термінології як міжгалузевої[6].

Саме терміносистеми окремих наукових напрямів і спеціальностей стали основою тематичних словників ВУЕ.

---

[3] Термінологічна лексика в системі професійного мовлення: Методичні вказівки та завдання для самостійної роботи студентів з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» / Уклад.: Г. Л. Вознюк, С. З. Булик-Верхола, М. В. Гнатюк, Н. І. Голубінка, Н. З. Дрівко, З. Й. Куньч, О. Г. Литвин, І. Б. Ментинська, Г. В. Наконечна, А. Я. Середницька, Ю. В. Теглівець, І. Д. Шмілик. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2010. – С. 8.

[4] Там само. – С. 8–9.

[5] Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М. : Высшая школа, 1987. – С. 78.

[6] Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація: автореф. дис. … канд. філол. наук. – К., 2003. – С. 3.

Для формування тематичних словників було спеціально розроблено критерії відбору термінів (гасел). Основоположними серед них стали загальні принципи: «загальне – конкретне», «важливіше – менш важливе» для відповідної галузі знань і діяльності. Крім того, відбір здійснювався й з врахуванням таких критеріїв:

– критерій «поширеності» й «сталості вживання», відповідно до якого відбір здійснювався на підставі частоти (а також тривалості) використання термінів у відповідних наукових сферах, а також частотою його вживання протягом певного періоду часу;

– критерій «актуальності», який враховує відповідність терміну останнім тенденціям і новаціям розвитку того чи іншого наукового напряму та потребам актуалізації певних потреб суспільства;

– критерій «пояснювального потенціалу» або широти предмета пояснення, який характеризує спроможність терміну з позиції аналітики, інтерпретації та класифікації охопити більше чи менше коло понять, явищ, подій певної галузі науки і відповідних їй сфер практичної діяльності;

– критерій «організаційного та методологічного потенціалу», який визначає смислове навантаження або «смислову вагу» терміну в рамках терміносистеми. Вимірюється належністю до родової чи видової категорії та кількістю похідних термінів;

– критерій «історичного значення», який здійснюється на підставі двох підкритеріїв: по-перше, відповідно того, яку роль відігравав термін в становленні певної галузі науки; по-друге, яку роль він відіграє у збереженні здобутків української енциклопедистики. (В зазначеному випадку йдеться про залучення термінів, виокремлених та включених до попередніх вітчизняних універсальних енциклопедичних видань (УРЕ, ЕСУ, УСЕ тощо) та галузевих енциклопедій).

Спираючись на вищеозначені методологічні принципи в межах кожної наукової галузі розроблялося «родове дерево понять», до якого включалися такі групи термінів: 1. основні – основоположні поняття теоретичної конструкції, які складають ядро терміносистеми; 2. базові – загальнонаукові поняття, які використовуються і в інших галузях знання; 3. похідні – видові чи аспектні різновиди основних і базових понять; 4. запозичені із суміжних галузей знань, але тісно пов'язані з теоретичною конструкцією даної галузі.

У межах кожної галузі науки поряд із загальними критеріями відбору термінів (гасел) було розроблено власні критерії, які враховували специфіку сфери наукового знання. Водночас, із змістовим наповненням словників проводилася робота щодо категоризації відібраних понять і термінів, об'єднання їх за певними ознаками в категорії та підкатегорії. У межах конкретних наукових спеціальностей ця робота також мала специфіку та особливості. (Докладно це аналізується у запропонованих розділах колективної монографії).

Важливою складовою тематичних словників є біографістика. Відбір гасел до біографічного блоку визначався місцем особи в державно-політичних процесах, внеском у розвиток науки, техніки, літератури, мистецтва, суспільного життя. Водночас враховувалася популярність того чи іншого діяча, його творчі досягнення, а не лише наявність офіційних звань, премій, нагород. Біографічний блок словника ВУЕ включає перелік вітчизняних і зарубіжних видатних громадських, політичних, військових діячів, представників науки і техніки, митців, спортсменів. Критеріям відбору персоналій та специфіці написання біографічних статей присвячений окремий розділ методичних рекомендацій,

розроблених співробітниками ДНУ «Енциклопедичне видавництво»[7], а також один із розділів цієї праці.

У процесі складання тематичних словників використовувалися різні джерела. Насамперед, враховувався попередній вітчизняний досвід створення універсальних енциклопедій, зокрема «Большой советской энциклопедии», «Української радянської енциклопедії», «Енциклопедії українознавства» за редакцією В. Кубійовича, «Енциклопедії сучасної України» та ін. енциклопедичних проектів. Словники названих енциклопедій були проаналізовані співробітниками ДНУ «Енциклопедичне видавництво». Внаслідок чого базові поняття та терміни конкретних наук, які зберегли свою актуальність, були включені до тематичних словників ВУЕ. Крім вітчизняного досвіду предметом аналізу стала й практика формування словників універсальних енциклопедій за кордоном, що дозволило поповнити тематичні словники ВУЕ інформацією про світові досягнення в галузі науки, техніки, мистецтва й спорту.

Значно полегшило процес роботи над наповненням тематичних словників наявність регіональних енциклопедій та спеціалізованих енциклопедій з певних наукових галузей. Зокрема, поява фундаментальних багатотомних енциклопедій значно розширила потенційний категоріально-понятійний апарат, що дозволило проаналізувати динаміку розвитку конкретних галузей науки, нові тенденції та актуальні напрацювання, сприяло розробці галузевих терміносистем.

Співробітниками ДНУ «Енциклопедичне видавництво» створено бібліографічну базу даних із кожного наукового напряму, вивчено енциклопедичну історію базових термінів і понять. Результатом цієї роботи стало поповнення тематичних словників ВУЕ спеціалізованими термінами, які знайшли широке застосування в сучасній науково-популярній та освітній літературі.

Враховуючи те, що користувачами ВУЕ будуть учні та студенти, під час формування тематичних словників враховувалися освітні стандарти, запроваджені наказами Міністерства освіти та науки України й навчальні програми для середньої та вищої школи. Укладачі слідкували, щоб до складу тематичних словників обов'язково потрапили ті персоналії, поняття й категорії, які є предметом вивчення шкільних і вузівських дисциплін.

Ретельно було проаналізовано законодавчі документи, які регламентують певні сфери життєдіяльності суспільства. Це допомогло відредагувати визначення окремих понять та відкоригувати термінологічний апарат (наприклад, у політичній, економічній, юридичній та інших галузях). З метою розширення термінологічної бази тематичних словників ВУЕ використовувалися й Національні (державні) статистичні класифікації (класифікатори)[8]. Наприклад, «Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010) – ДК 009:2010», «Класифікатор професій (КП) – ДК 003:2010», «Класифікація видів науково-технічної діяльності (КВНТД) – ДК 015-97», «Класифікація валют (КВ) – затверджена наказом Держкомстату України від 22.12.2002 № 528» та ін. Однак, використання Національних класифікаторів має суто допоміжний характер і не може замінювати ін. джерела.

---

[7] Методичні рекомендації з підготовки, редагування та оформлення статей до Великої української енциклопедії (проект) / За ред. д.і.н., проф. Киридон А. М. – К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. – С. 71–84.

[8] Див.: Офіційний веб-сайт Держстату. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

У процесі формування тематичних словників постала проблема визначення критеріїв, за якими той чи інший спеціалізований термін повинен був бути включеним або не включеним до його складу, а також окреслення межі між спеціальним і вузькоспеціальним терміном. Адже універсальна енциклопедія не може бути перевантаженою вузькоспеціальними термінами, вона повинна розкривати сутність усталених і поширених категорій і понять. Як ця проблема вирішувалася в межах конкретних наукових напрямів висвітлено у наступних розділах даної праці.

Протягом усього періоду формування тематичні словники ВУЕ проходили фахову експертизу. В процесі складання словників з окремих галузей наук взяли активну участь відомі дослідники, фахівці академічних установ НАН України, викладачі провідних вітчизняних вузів, а також закордонні науковці. Ознайомившись із реєстрами наукових термінів, вони вносили свої пропозиції щодо поповнення або, навпаки, вилучення окремих понять; пропонували критерії відбору та категорізації гасел. Надані пропозиції були враховані й внесені до тематичних словників.

Таким чином, спираючись на розроблену методику відбору та категоризації термінів (гасел), проведені фахові експертизи, було створено тематичні словники ВУЕ відповідно до Переліку наукових спеціальностей ДАК України. Основними ознаками тематичних словників ВУЕ стали:

– Цілісність (сукупність включених термінів охоплює всі елементи теоретичної та практичної конструкції певної конкретної галузі знань).

– Стійкість (терміносистема певної галузі знань має статичну елементну структуру, оскільки відображає її теоретичну концепцію). Ця ознака характерна, насамперед, для основних і базових (родових) понять і термінів. Водночас, слід враховувати, що будь-яка терміносистема є відносно відкритою, оскільки може накопичувати похідні від родових поняття і терміни.

– Структурованість (наявність складної ієрархічної структури від категорії до часткових понять і термінів, які пов’язані не тільки через відношення «рід-вид», «ціле-частина», а й іншими логічними зв’язками змістовного характеру).

З огляду на те, що Указом Президента України № 7/2015 від 12.01.2015 р. «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії» передбачено «створення багатотомної Великої української енциклопедії в електронному та паперовому вигляді»[9], тематичні словники були сформовані у двох варіантах – для друкованої та портальної версій. Різниця між двома варіантами полягає в тому, що до друкованої версії включено переважно родові, базові поняття, події та явища, значущі постаті вітчизняної та світової політики, науки й культури. Словники для портальної версії (для якої не існує проблеми обсягів) містять ширше коло термінів, включаючи й вузькоспеціалізовані, які останнім часом набувають поширення в суспільному інформаційному просторі.

Після складання тематичних словників наступним етапом стало об’єднання їх в єдиний словник. У процесі об’єднання тематичних словників було проведено копітку роботу щодо виявлення повторів. Для усунення повторів використовувалася система *внутрішньотекстових* посилань і відсилань до статей, де можна знайти необхідні відомості. Посилання пов’язують близькі або суміжні поняття й допомагають зручному пошуку при користуванні виданням.

---

[9] Указ Президента України № 7/2015 від 12.01.2015 «Питання підготовки та видання Великої української енциклопедії». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/7/2015

На цьому етапі було виділено багатозначні та міждисциплінарні терміни, написання статей з яких вимагає залучення фахівців різних наукових напрямів. Обговорення кожного терміну визначало подальше призначення включеності (до друкованої й портальної, чи тільки до портальної), приблизний обсяг відповідної енциклопедичної статті за кількістю знаків (шість рівнів).

Об'єднаний словник становить загальний термінологічний фонд універсального енциклопедичного видання. Інколи в спеціальній літературі загальний словник називають генеральним словником енциклопедії. Щодо Великої української енциклопедії усталеною назвою стало – Реєстр гасел ВУЕ, який включає терміносистеми всіх сучасних галузей людського знання. На сьогодні він містить близько 70 тис. наукових термінів. Для зручності роботи і загальний Реєстр, і тематичні словники поділені на окремі літери.

Структурно Реєстр гасел ВУЕ складається з гасла (терміну) та дефініції – визначення, яке у стислій та узагальнюючій формі характеризує основний зміст терміну. Для зручності роботи Реєстр має вигляд таблиці, в якій зазначено також науковий напрям і спеціалізація, до яких належить термін; рівень статті та автор. Наприклад:

Гасло	Дефініція	Спеціалізація	Науковий напрям	Рівень статті	Автор
А, а	перша літера української та інших кириличних абеток	Українська мова	Філологічні науки	5, Редакційна	К.А. Розкладай
А..., Ан...	частина складних слів, що означає заперечення, відсутність, недостачу, відсутність ознаки, вираженої коренем слова	Українська мова	Філологічні науки	5, Редакційна	К.А. Розкладай

Загалом тематичні словники за науковими напрямами та загальний Реєстр гасел ВУЕ не є жорстко усталеними конструкціями. В процесі створення енциклопедії вони постійно зазнають певних несуттєвих змін, зумовлених появою нових термінів і визначень та актуальної інформації. Особливою мобільністю відзначається словник портальної версії, яка уможливлює максимально швидке оновлювання та дозволяє доповнювати галузеві терміносистеми, сприяє поширенню інформативності.

2.2. КІЛЬКІСТЬ ГАСЕЛ У ЕНЦИКЛОПЕДІЯХ СВІТУ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Універсальні енциклопедичні видання, що виходять у різних країнах світу, прийнято оцінювати за кількома кількісними і якісними базовими параметрами. Найважливішими з кількісних вимірів вважаються загальний обсяг, що вираховується за кількістю гасел, та «глибина», що вираховується за середньою кількістю знаків у окремо взятій енциклопедичній статті.

Найавторитетніші світові енциклопедії, що публікувалися протягом останнього сторіччя, докорінно відрізняються за обома з зазначених параметрів. Це спричинено низкою чинників: відмінностями у принципах, якими керувалися

упорядники й автори цих видань, різницею енциклопедичних традицій у різних країнах, матеріальними і навіть політичними мотивами.

Пропонуємо порівняльну характеристику низки найвідоміших енциклопедій за таким кількісним параметром, як сукупна кількість гасел (окремі томи покажчиків у огляді не враховуються).

Спершу слід проаналізувати видання, що виходили «комплектами» протягом порівняно короткого часу і мали продовження у формі повних розширених перевидань. Серед них першим розглянемо найбільше франкомовне довідкове видання – «Grand Larousse encyclopédique». Цю енциклопедію традиційно випускають у трьох версіях, які можна умовно назвати «скороченою», «повною» і «розширеною» (офіційно вони називаються «базовою», «повною» і «елітною» відповідно). Ці варіанти відрізняються один від одного передусім за кількістю гасел, тоді як показник «глибини» опису представлених понять у них приблизно однаковий. Найширша версія[10] налічує 12 томів – десять основних і два додаткових – обсягом близько 1 тис. сторінок кожен. Сукупна кількість гасел у них становить близько 185 тис., 150 тис. із яких – повноцінні енциклопедичні статті, а решта – короткі статті словникового характеру. Крім того, видавництво «Les Éditions Larousse» підтримує роботу енциклопедичного сайту, в основу якого покладено матеріали паперової версії енциклопедії в розширеному вигляді.

На інших принципах базується «Encyclopædia Britannica», яку традиційно вважають одним із найавторитетніших довідкових видань у світі. Її упорядники роблять ставку не на всеохопність, а на глибину представлення матеріалу. З огляду на це, сукупна кількість гасел у ній (у останньому 32-томному виданні – близько 65 тис. гасел) майже втричі менша, ніж у «Grand Larousse encyclopédique», тоді як обсяг за кількістю знаків понад як удвічі більший[11]. Поряд із тим, видавництво «Encyclopædia Britannica, Inc.» підтримує функціонування інтернет-порталу britannica.com, кількість гасел на якому досягає 120 тис.

Об'єднує принципи обох описаних вище енциклопедій німецький енциклопедичний проект – «Brockhaus Enzyklopädie». Станом на початок XXI ст. вийшло вже 21 видання цього універсального довідника, у якому зроблено спробу досягнути максимально можливої кількості гасел із одночасним прагненням до високого рівня «глибини», властивого зазвичай спеціалізованим, а не універсальним енциклопедіям. Її останнє 21-ше видання налічує 30 томів, у яких міститься близько 300 тис. статей і понад 40 тис. ілюстрацій. За обсягом і кількістю статей «Brockhaus Enzyklopädie» є найбільшою цілісною паперовою енциклопедією в історії (без додаткових томів) і, крім того, вважається найкращою за глибиною викладу матеріалу[12].

Серед енциклопедій, що виходили у сусідніх із Україною державах протягом останніх десятиліть, слід відзначити два найбільші видавничі проекти. Хронологічно першим із них є польська «Wielka encyklopedia PWN», що складається з 30 томів з сукупною кількістю гасел близько 140 тис. За глибиною вона суттєво поступається «Британніці» й «Брокгаузу», однак перевищує «Larousse»[13].

---

[10] Grand Larousse encyclopédique. – Vol. 1-10. – Paris : Les Éditions Larousse, 1960–1964; Grand Larousse encyclopédique. – Sup. 1–2. – Paris : Les Éditions Larousse, 1968–1975.

[11] Encyclopædia Britannica. – 15th Ed. – Vol. 1–32. – Chicago : Encyclopædia Britannica, Inc., 1985–2010.

[12] Brockhaus Enzyklopädie. – 21 Aufl. – Leipzig ; Mannheim : Brockhaus, 2005–2006. – Bde. 1–30.

[13] Wielka encyklopedia PWN. – T. 1–30. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001–2005.

Другий подібний проект – «Большая российская энциклопедия» (БРЭ) – поки що перебуває на стадії реалізації. Станом на кінець 2015 р. видано 28 (27+1 ненумерований) томів із 35 запланованих, кількість гасел у попередньому словнику становила 87 тис. Таким чином, у БРЭ наголос ставиться на глибину викладу матеріалу, а не на всеохопність галузей знань[14]. Менш масштабним проектом було видання 18-томної «Беларускай энцыклапедыі» у Мінську, реалізоване протягом 1996–2004 рр. У ній містяться близько 80 тис. статей, причому у центрі уваги її редакторів була тематична всеохопність за рахунок «глибини» статей[15]. Слід відзначити, що у випадку польського й білоруського енциклопедичних проектів останніх десятиліть ішлося не про створення цілковито нової енциклопедії, а про перероблені й доповнені версії давніших видань: 13-томної «Wielkiej Encyklopedii Powszechnej PWN», виданої у 1962–1970 роках (близько 82 тис. гасел)[16] і «Беларускай савецкай энцыклапедыі» (12 томів, 34 тис. статей)[17]. Російський проект, незважаючи на тривалу традицію видання енциклопедичних видань російською мовою та юридичну правонаступність видавництва «Большая российская энциклопедия» з видавництвом «Советская энциклопедия», за своїм змістом є новим виданням.

Згадуючи про енциклопедичну традицію, представлену найпоширенішими в українських бібліотеках універсальними довідковими виданнями енциклопедичного типу, слід вказати на кількість гасел в обох виданнях Української радянської енциклопедії (УРЕ). У першому 17-томному виданні вона склала близько 45 тис.[18], у другому 12-томному – 50 тис.[19] Обидва видання за тематичною всеохопністю та глибиною статей значно поступаються західним аналогам.

Три видання «Большой советской энциклопедии» (БСЭ) відрізнялися одне від одного як за обсягом, так і за «глибиною». Перше видання (1926–1947, 65 томів + один ненумерований) містило близько 65 тис. гасел[20], друге (1949–1958, 51 том) – близько 100 тис. гасел[21], третє (1969–1978, 30 томів) – близько 95 тис. статей[22]. Третє видання БСЭ суттєво поступається першим двом за глибиною викладу матеріалу, а перше поступається другому за тематичною всеохопністю.

Згадані українські і російські видання мали також короткі «масові» версії («Український радянський енциклопедичний словник», «Советский энцикло-

---

[14] Большая российская энциклопедия / Под ред. Ю. Осипова. – Т. 1–27. – М. : Большая российская энциклопедия, 2005–2015; Большая российская энциклопедия / Под ред. Ю. Осипова. – Том «Россия» [ненумерованный]. – М. : Большая российская энциклопедия, 2004.

[15] Беларуская энцыклапедыя / Рэд кал.: Г. П. Пашкоў і інш. – Т. 1–18. – Мн. : Беларуская энцыклапедыя імя Пятруся Броўкі, 1996–2004.

[16] Wielka Encyklopedia Powszechna PWN. – T. 1–12+T. 13 (Sup.). – Warszawa : PWN, 1962–1970.

[17] Беларуская савецкая энцыклапедыя. – Т. 1–12. – Мн. : БелСЭ, 1969–1975. Словникова частина складає 11 томів, 12-й том присвячено Білоруській РСР.

[18] Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. Бажан. – Т. 1–17. – К. : Головна редакція УРЕ, 1959–1965. Словникова частина складає 16 томів, 17-й том присвячено Українській РСР.

[19] Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. Бажан. – Т. 1–12. – К. : Головна редакція УРЕ, 1974–1985. На відміну від першого видання, друге видання надруковано у три стовпчики на сторінку, що дозволило значно збільшити обсяг одного тому в перерахунку на кількість знаків.

[20] Большая советская энциклопедия. – Т. 1–65. – М. : АО «Советская энциклопедия / Государственное словарно-энциклопедическое издательство / Государственный научный институт «Советская энциклопедия» – 1926–1947.

[21] Большая советская энциклопедия. – Т. 1–51. – М. : Советская энциклопедия, 1949–1958.

[22] Большая советская энциклопедия. – Т. 1–30. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978.

педический словарь», «Малая советская энциклопедия»), що містили лише найнеобхідніший довідковий матеріал.

Необхідно розглянути також дві енциклопедії, принцип побудови яких докорінно відрізняється від принципу, покладеного в основу усіх згаданих вище видань. Це видання «продовжуваного» типу, що складаються із незначної кількості «базових» томів та значно більшої – томів-додатків. Найвідомішими і найґрунтовнішими з таких видань є іспаномовна «Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana» й італомовна «Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti». Перша з них, відома також під назвою «Enciclopedia Espasa», видається безперервно з 1908 р. і станом на 2015 рік складається з 70 основних томів (1908–1930), і трьох серій додаткових томів з окремою нумерацією (загалом 55 томів). Таким чином, сукупна кількість томів цієї енциклопедії на цей час становить 125. «Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana» містить близько 1 млн статей і є найбільшою продовжуваною енциклопедією в історії[23], нові додаткові томи до неї перебувають на стадії підготовки. Аналогічною за структурою є «Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti», що складається з 35 базових томів (сукупна кількість гасел у базовому комплекті – 60 тис.) і восьми серій додаткових томів (загальна кількість додаткових томів усіх серій – 33, але частину з них побудовано не за словниковим, а за систематичним принципом)[24]. Загальна кількість гасел в усіх томах цієї енциклопедії сягає кількох сотень тисяч.

Таким чином, на підставі запропонованого огляду можемо стверджувати, що словники більшості провідних універсальних енциклопедичних видань складають 100-150 тис. гасел. Менша кількість можлива у виданнях, які пропонують передусім «глибокі» статті (наприклад, перше видання БСЭ) або носять «регіональний» характер («республіканські» енциклопедії в СРСР).

2.3. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У СИСТЕМНОМУ ФОРМАТІ ДОБОРУ ЕНЦИКЛОПЕДІЙНИХ ГАСЕЛ

Створення енциклопедії завжди пов'язано з копітким і скрупульозним процесом відбору не тільки базових понять / гасел, але й похідних. Йдеться про процес побудови свого роду понятійного дерева, де стовбуром виступає головна категорія, а гілками-відгалуженнями родові поняття. Вони можуть уточнювати, деталізувати, розкривати, поглиблювати тощо різні сторони, аспекти, характеристики, складові базової категорії. Прикладом, який ми розглянемо, може слугувати робота з поняттям «міжнародні відносини».

Запропонуємо таке, на наш погляд, найпоширеніше **визначення міжнародних відносин** – *це системна сукупність політичних, економічних, дипломатичних, правових, воєнних, гуманітарних та інших зв'язків і відносин між суб'єктами світового співтовариства, до яких відносяться держава, народ, суспільні та громадські рухи. різноманітні організації тощо.* Це в цілому не суперечить точці зору французького вченого Р. Арона, згідно з якою основний зміст міжнародних відносин становлять взаємодії між державами, а незапе-

---

[23] Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana. – Vol. 1-70+Apen. 1-10+Apen. 1-8 + Sup. 1–37. – Barcelona : Editorial Espasa/ Editorial Espasa-Calpe, 1908–2012.

[24] Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti. – Vol. 1-35+App. 1 (vol. 1)+App. 2 (vol. 1-2)+App. 3 (vol. 1-2)+App. 4 (vol. 1-3)+App. 5 (vol. 1-5)+App. 6 (Vol. 1-8)+App. 7 (vol. 1-5)+App. 8 (vol. 1-8). – Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1929–2013.

речним прикладом міжнародних відносин є міждержавні угоди. Щоправда, відомий американський фахівець у галузі міжнародних відносин Дж. Розенау висловив думку, що структурні зміни останніх десятиріч у світовій політиці стали основною причиною взаємозалежності народів і суспільств, викликали трансформаційні зміни у міжнародних відносинах, їх головними діючими акторами стають уже не держави, а конкретні особи (індивіди), які вступають у відносини між собою при мінімальній посередницькій ролі держав або навіть всупереч такій волі. Звідси, символічними суб'єктами міжнародних відносин у Р. Арона виступають дипломат і солдат, а в Дж. Розенау – турист і терорист.

Свого роду спробою поєднати обидві точки зору на визначення і зміст міжнародних відносин може вважатися дефініція українського політолога І. Кравченко – «всі форми обміну діяльністю, яка є предметом відносин між державами (правові, наукові, техніко-виробничі й багато інших), аж до індивідуального спілкування, утворюють міжнародні відносини». При цьому треба мати на увазі, що в системі міжнародних відносин діє чимала кількість різноманітних взаємозумовлених факторів (географічний, економічний, національний, релігійний. воєнний, науково-технічний, ідеологічний і т.п.), які повинні враховуватися всіма суб'єктами міжнародних відносин. Тому справедливе визначення російського дослідника А. Мурадяна: міжнародні відносини – це стосунки, які «охоплюють усі різновиди громадських і приватних. політичних та інших відносин, що передбачають перетин державного кордону людьми, товарами чи ідеями».

Виходячи з такої багатогранності міжнародних відносин, треба виділити їхні різні типи, види, рівні та стани.

Типи міжнародних відносин виділяють найчастіше на основі двох критеріїв – класового і загальноцивілізаційного. Згідно з першим, є відносини панування і підпорядкування (феодальний і капіталістичний типи відносин), співробітництва і взаємодопомоги (стосунки між соціалістичними державами у межах марксистської парадигми), перехідні відносини (між державами, що звільнилися від колоніальної залежності). Відповідно до другого, критерієм є два таких типи міжнародних відносин – 1) відносини на основі балансу сил і 2) стосунки на ґрунті балансу інтересів.

Види міжнародних відносин також розглядаються за двома критеріями. За сферами суспільного життя і, відповідно, змістом відносин, виділяють економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні, науково-технічні. На основі взаємодії учасників або áкторів розрізняють міждержавні та міжпартійні відносини, стосунки між різними міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями тощо.

За двома критеріями класифікують і різні **рівні міжнародних відносин**. Так, залежно від ступеня розвитку та інтенсивності кожного з видів визначають високий, низький або середній рівні. А ось на основі геополітичного критерію виділяють глобальний або загальнопланетарний, регіональні (європейський, азійський і т.п.), субрегіональні (наприклад, країни Центрально-Східної Європи) рівні міжнародної взаємодії.

З точки зору ступеня міжнародної напруги можна говорити про різні **стани міжнародних відносин**. До них належать стабільність і нестабільність, довір'я і ворожнеча, співробітництво і конфлікти, мир і війна.

Необхідно зауважити, що людство завжди мало схильність до свідомого регулювання міжнародних відносин. У міру їх зрілості це знайшло вираження

у прагненні до стабілізації міжнародного життя і поступовому формуванні на цьому шляху цілісної глобальної міжнародної системи, яка була б відповідним чином впорядкована. Звідси, **міжнародний порядок** – це такий устрій міжнародних (насамперед, міждержавних) відносин, який покликаний забезпечити основні потреби держав та інших інститутів. створити та підтримати умови їх існування, безпеки та розвитку.

Термін «міжнародний порядок» має багато спільного і відмінного з поняттям «світовий порядок». На думку *С. Хофмана, міжнародний (міждержавний) порядок вповні може існувати без наявності світового порядку.* Як приклад можна навести держави, між якими існують відносини взаємної поваги і водночас повної байдужості до внутрішніх справ одна одної, що робить можливим у тій або іншій державі наявність геноциду, порушення свободи слова чи совісті, економічну експлуатацію основної маси населення. Що стосується світового порядку, то він неможливий без створення ефективних процедур міждержавного співробітництва, що передбачають особливий міжнародний порядок, який відповідає загальним основним цілям і цінностям їх громадян. На мові юридичних термінів треба говорити про відмінність між правами держав (взаємній повазі суверенітету) і правами людини. Отже, **міжнародний порядок** є важливою складовою частиною світового порядку, має спільні з ним міжнародні економічні, науково-технічні, політичні, соціокультурні основи. З іншого боку, ні міжнародний, ні світовий порядок, які за своїми сутнісними характеристиками мають глобальний характер, не можуть існувати без порядку на регіональних рівнях**.** Як приклад – порушення балансу сил і стабільності в загальнопланетарному масштабі під впливом глибоких трансформаційних змін у країнах регіону Центрально-Східної Європи, розпаду соціалістичної системи і Радянського Союзу на рубежі 80–90-х рр. XX ст.

Спеціалісти виділяють ***три виміри міжнародного порядку:***

– ***горизонтальний*** – стосунки між головними акторами міжнародних відносин;

– ***вертикальний*** – стосунки між сильними і слабкими акторами;

– ***функціональний*** – роль, яку відіграють у стабілізації міжнародного життя різні сфери міжнародних відносин – дипломатія і стратегія поведінки акторів, економічні обміни між ними, моральні цінності та політичні амбіції лідерів, діяльність транснаціональних корпорацій. різноманітних об’єднань й асоціацій неполітичного характеру тощо.

Однак головне в тому, що у всіх вимірах міжнародного порядку основним засобом його підтримки на різних етапах історичного розвитку міжнародних відносин залишалася сила, і, насамперед, воєнна сила.

На міжнародній арені діють і взаємодіють різні сили або учасники міжнародних відносин. Міжнародні відносини завжди, а особливо це характерно для пост біполярної доби, складаються з низки складних, часто суперечливих і неоднозначних процесів локального, регіонального і глобального характеру. Немає жодних сумнівів, що значно зросла кількість учасників міжнародних відносин. Але щоб з’ясувати наскільки і яка їх роль у сучасному міжнародному житті, треба відповісти на питання, кого вважати учасником міжнародних відносин? Що означає поняття **«учасник» міжнародних відносин**?

Відповідь на друге питання проста: «учасник», «дієвець» або «áктор» – *це термін, яким у науці про міжнародні відносини прийнято називати суб’єктів, тих, хто діє і взаємодіє на світовій арені.* При цьому термін «áктор» дуже

зручний, бо він всеохоплюючий, акцентує увагу на поведінці і допомагає зрозуміти, чому різні суб'єкти відіграють різні ролі у міжнародних відносинах.

Складнішою є відповідь на перше питання, так як серед вітчизняних і зарубіжних учених немає єдності у поглядах на те, кого вважати міжнародними áкторами. У зв'язку з цим існують дві різні концепції міжнародних відносин – вузька або міждержавна і широка або транснаціональна. Згідно першої, основним, домінуючим і навіть виключним суб'єктом або áктором міжнародної системи є держави. Тому розширення числа учасників міжнародних відносин відбувається в сучасному світі за рахунок виникнення нових держав, наприклад на місці СРСР чи Югославії. У межах широкої концепції розглядаються дії не тільки держав, але й різноманітних організацій і навіть окремих осіб. Такому трактуванню учасників міжнародних відносин найбільш повно відповідає термін «транснаціональний».

Тому варто погодитися з точкою зору відомого французького юриста Бернара Жак'є, що треба виділяти дві категорії або групи суб'єктів (áкторів, учасників, дієвців) міжнародних відносин. З одного боку це держави, як традиційні, первинні й центральні міжнародні áктори, що повністю відповідає вузькій концепції міжнародних відносин. З другого – нові суб'єкти, які з'явилися пізніше й існування яких виправдано широкою концепцією міжнародних відносин. До цієї групи треба віднести міжурядові міжнародні організації, міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації, національно-визвольні, сепаратистські та ірредентистські рухи, терористичні організації, квазі-держави, а також навіть окремих індивідів.

Поняття міжнародних відносин як особливого роду суспільних взаємодій на світовій арені дуже тісно пов'язане з визначенням міжнародної політики. Однак при цьому постає кардинальне питання: як відрізнити міжнародну політику від міжнародних відносин? Питання тим більше не риторичне і з огляду на те, що, як зазначалося вище, саме поняття «міжнародні відносини» має неоднозначне трактування. Окрім того, у дослідженнях з історії поряд з категорією «міжнародна політика» як синоніми вживаються терміни «світова політика» і «світовий політичний процес», а близьким до них є поняття «зовнішня політика».

Доцільно погодитися з відомим російським ученим П. Циганковим, що найбільше ясності в сформульовану вище проблему вносить підхід, який запропонував російський міжнародник-аналітик А. Бовін. Суть його полягає в наступному. «**Світова або міжнародна політика»** – *це діяльність, взаємодія держав (додамо від себе – а також інших міжнародних акторів – С.Т.) на міжнародній арені.* В свою чергу, «**міжнародні відносини»** – *це система реальних зв'язків між державами, які виступають і як результат їх дій, і як свого роду середовище, простір, у якому існує світова політика*. Звідси, міжнародна або світова політика є активним фактором формування міжнародних відносин. Що стосується міжнародних відносин, то вони постійно змінюються під впливом світової політики й у свою чергу впливають на її зміст і характер.

У цілому, синонімічний ряд **«міжнародна політика» – «світова політика» – «світовий політичний процес»** може отримати таке визначення – це *сукупна цілеспрямована діяльність народів, держав, їхніх інститутів, соціальних спільнот, об'єднань громадян у сфері міжнародного життя з метою реалізації певних політичних цілей.* Міжнародна політика ставить перед собою наступні головні цілі:

– створення сприятливих міжнародних умов для успішної реалізації всіма державами своїх внутрішньополітичних цілей і завдань;

– активна співпраця і взаємодія з усіма суб'єктами світового політичного процесу з метою реалізації загальнолюдських інтересів, насамперед збереження цивілізації;

– участь у міжнародному поділі праці та пов'язаному з ним обміні товарами, сировиною, технологіями, науково-технічними винаходами й духовними цінностями;

– захист прав людини взагалі та кожного громадянина тієї чи іншої держави зокрема;

– об'єднання зусиль у боротьбі проти міжнародного тероризму;

– спільна ефективна участь у розв'язанні глобальних проблем сучасного світу.

Відмінності існують також між світовою (міжнародною) політикою і зовнішньою політикою. Поняття «міжнародна політика» застосовується як для визначення діяльності даної держави у міжнародних справах, так і міждержавної політики на світовій арені взагалі. Тому це поняття більш широке, ніж поняття «зовнішня політика». У спеціальних довідкових виданнях найчастіше зустрічаємо наступне визначення поняття **«зовнішня політика»** – *це «діяльність держави на міжнародній арені, що регулює стосунки з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: державами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми й регіональними міжнародними організаціями»*. При цьому зовнішня політика тієї або іншої країни є конкретним, практичним втіленням міністерством закордонних справ або відповідним йому зовнішньополітичним відомством основних принципів міжнародної політики держави, які виробляються і затверджуються законодавчими органами влади і покликані відображати національні інтереси держави, тобто забезпечувати її захищеність, стабільний розвиток і суверенітет. *Офіційна діяльність керівників держав, урядів і спеціальних органів зовнішніх зносин по здійсненню цілей і завдань зовнішньої політики держав, а також по захисту інтересів держав за кордоном називається* **дипломатією**.

При реалізації як своїх зовнішньополітичних завдань, так і завдань міжнародної політики кожна держава здійснює низку притаманних їй функцій. Серед них треба виділити – 1) оборонну, яка має на меті захист і збереження територіальної цілісності та суверенітету держави, прав та інтересів її громадян; 2) регулятивну, що полягає у визнанні суб'єктами міжнародних відносин закріплених міжнародними правовими актами норм, принципів, традицій міжнародного спілкування; 3) інформаційно-представницьку, яку здійснюють відповідні органи, що репрезентують державу на міжнародній арені; 4) організаційно-посередницьку, котра полягає у втіленні в життя зовнішньо- і внутрішньополітичних концепцій, доктрин і програмних установок даної держави; 5) інтегративну, зміст якої виявляється в тому, що через міжнародні відносини забезпечується існування всього міжнародного співтовариства. Реалізація окреслених функцій безпосередньо залежить від конкретної історичної ситуації та міжнародної обстановки, ступеня розвитку суспільства і держави, зв'язків країни із зовнішнім світом та її спроможністю відігравати конструктивну роль у світовій політиці, бути в цьому сенсі міжнародним áктором.

На сучасному етапі розвитку теорії і практики міжнародного життя у зв'язку із посиленням взаємозалежності світу як на регіональному, так і глобальному рівнях при аналізі міжнародних відносин активно використовується системний підхід. Він став здобутком науки про міжнародні відносини впродовж

50–70-х рр. Вихідним для системного підходу є поняття «**система»** – за Л. фон Берталанфі, «сукупність елементів, які перебувають у взаємодії один з одним». Більш поширене визначення дав Т. Парсонс: «Система – це поняття, яке розкриває взаємозалежність між складовими частинами, елементами та процесами таким способом, що може бути встановлена правильність у відносинах. І водночас воно вказує на взаємозалежність між таким комплексом і його оточенням». При цьому кожен із елементів є найпростішою складовою частиною системи й одночасно може виступати як «підсистема» із своєю сукупністю елементів.

Кожна система, в тому числі й політична система та система міжнародних відносин, пов'язана, за Д. Істоном, з середовищем – тим, що впливає на систему і з чим вона взаємодіє. Розрізняють два види середовища: зовнішнє середовище (оточення системи) і внутрішнє середовище (контекст системи). Відповідно до системного аналізу політичного життя Д. Істона, політична система розглядається в динаміці – як цілісний організм, що знаходиться у постійній взаємодії з оточуючим середовищем і постійно «звіряє» свої «відповіді» зі станом і реакцією своїх елементів (у формі політичних дій, урядових актів та інших заходів тощо). У свою чергу, ця зворотна реакція системи є початком нового циклу її взаємовідносин з середовищем, сприяє певним змінам в оточуючому середовищі, а потім продукує нові «вимоги» та «підтримки», які потребують нових «відповідей».

Різну ступінь складності системи відображає поняття **«структура**», яке має три аспекти: 1) співвідношення елементів системи; 2) спосіб організації елементів у систему; 3) сукупність примусів і обмежень, які випливають із існування системи для її елементів.

Найважливіше, що французький соціолог М. Мерль у книзі «Соціологія міжнародних відносин» запропонував використати системну модель Д. Істона для дослідження міжнародних відносин. Це, насамперед, дозволяє дати визначення **міжнародної системи** як комплексу відносин між основними суб'єктами, якими є держави, міжнародні організації та транснаціональні сили. Її специфіка в тому, що вона належить до особливого типу відкритих і слабо організованих соціальних систем, в основі якої знаходяться, насамперед, політичні, економічні, військові відносини, а головною їх ланкою залишаються взаємодії між державами. Тому *ядром глобальної міжнародної системи є система міждержавних відносин*.

Системний підхід до аналізу міжнародних відносин привів до існування різних підходів до вивчення міжнародних систем, серед яких умовно виділяють традиційно-історичний, історико-соціологічний, евристичний, змішаний та емпіричний, а також до розуміння можливості існування різних типів міжнародних систем із своїми структурами та критеріїв їх класифікації. Але особливо хотілося б привернути увагу до типологій, які вважаються загальноприйнятими з точки зору виникнення й історичної еволюції систем міжнародних відносин або геополітичних епох. На основі цього підходу вирізняють Вестфальську, Віденську, Версальсько-Вашингтонську, Ялтинсько-Потсдамську та постбіполярну міжнародні системи.

Розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи привели до того, що світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А. Д. Богатурова, «Ялтинсько-потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до

дерегулювання». Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов'язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах, доказом чого слугують події довкола Косово, Грузії, Іраку, Афганістану, України, Сирії тощо.

На наш погляд, найточніше сучасну міжнародну систему характеризував відомий американський учений С. Ґантінґтон, увівши поняття «одно- багатополярності», або, як його називають китайські геополітики, «багато сил і одна суперсила». Це – **гібридна міжнародна система** – більш демократична, більш динамічна, більш відкрита, більш взаємозв'язана. Вона і є тією системою, у якій ми, як вважає відомий американський політолог, головний редактор журналу «Newsweek International» Фарід Закарія, швидше всього житимемо в наступні кілька десятиліть. При цьому головне завдання міжнародної архітектури світу «після холодної війни» полягає в забезпеченні миру, спокою, розвитку і свободи для всієї світової спільноти.

Загалом відзначений підхід до добору енциклопедійних гасел на прикладі аналізу поняття «міжнародні відносини» у системному форматі дозволяє, зокрема, по-перше, упровадити до змісту Енциклопедії комплекс взаємопов'язаних термінів, до яких належать «міжнародні відносини», «міжнародний порядок», «міжнародна політика», «світовий політичний процес», «учасник міжнародних відносин», «зовнішня політика», «дипломатія», «система міжнародних відносин» тощо; по-друге, закріпити чітке визначення базових дефініцій чи категорій науки про міжнародні відносини в енциклопедичному форматі з відображенням сучасного рівня знань у відповідній науковій сфері; по-третє, бачити близьку і віддалену перспективу роботи з певною категорією гасел у їх взаємозв'язку з іншими категоріальними комплексами.

Джерела та література

1. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. – М., 2004.
2. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: Введение. – М., 2006.
3. Герасимчук Т., Киридон А., Троян С. Концептуальні основи теорії політики : Навч. посібник. – Рівне, 2008.
4. Глобальні трансформації і стратегії розвитку : Монографія / Під ред. акад. О.Білоруса. – К., 1998.
5. Жакье Б. Международные отношения. Т. I. Субьекты международной системы : Учебное пособие. – Н. Новгород, 1997.
6. Закария Ф. Постамериканский мир. – М., 2009.
7. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник : Навч. посібник / В. М. Литвин, В. І. Гусєв, А. Г. Слюсаренко та ін. – К., 2002.
8. Международные отношения: социологические подходы. – М., 1998.
9. Політологічний енциклопедичний словник : Навч. посібник. 2-ге вид., доп. – К., 2004.
10. Системная история международных отношений / Под ред. А. Д. Богатурова. Т. 1. – М., 2006.
11. Троян С. С. Сучасна система міжнародних відносин: основні тенденції еволюції // Україна у сучасній системі дво- і багатосторонніх відносин (1991–2013 рр.) : Монографія. – К., 2014.
12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003.
13. Цыганков П. А. Теория международных отношений : Учебное пособие. – М., 2007.

2.4. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКА ВУЕ ЗА НАПРЯМОМ «АГРОНОМІЯ І ВЕТЕРИНАРІЯ»

Початок будь-якої енциклопедії, як слушно зауважив М. Железняк, – це створення її словника, або реєстру гасел, якому, зазвичай, передує вироблення та усталення концепції[25]. При створенні словника гасел майбутньої Великої української енциклопедії (ВУЕ) за напрямком «агрономія і ветеринарія» критично аналізувався не лише набір термінів, але й логічний зв'язок між ними, змістовне наповнення. До реєстру мають бути включені базові поняття (з різних розділів), що входять до навчальних шкільних і вузівських програм і мають важливе значення в повсякденному житті, стали загальновживаними. При цьому акцентовано увагу на поняття та категорії, їх сутнісні характеристики та складові. За критерій застосовано предметний підхід до відбору гасел. Дуже важливим критерієм для відбору гасел для ВУЕ, або як ми ще це називаємо формальною ознакою, є входження того чи іншого терміну до відповідної категорії (таблиця 1).

Таблиця 1

Критерії відбору гасел за формальними ознаками (за напрямом «агрономія і ветеринарія»)

Категорія гасел	Посилання на літературу	Критерії відбору (формальні ознаки)
Ґрунти	УРЕ УСГЕ УГЕ Словник термінів (ґрунти)	Державні стандарти по галузях науки (термінологія); паспорт спеціальності ВАК; бібліотечний рубрикатор; навчальні посібники і підручники (не менше 3-х джерел).
Морфологічні ознаки ґрунту	УРЕ УСГЕ УГЕ Словник термінів (ґрунти)	Державні стандарти по галузях науки (термінологія); паспорт спеціальності ВАК; бібліотечний рубрикатор; навчальні посібники і підручники (не менше 3-х джерел).
Галузі сільського господарства	УРЕ УСГЕ Вікіпедія	Закони України; постанови КМУ; накази МАПП України; паспорт спеціальності ВАК; бібліотечний рубрикатор; навчальні посібники і підручники (не менше 3-х джерел).
Породи с.г. тварин	УРЕ УСГЕ Вікіпедія	Племінний реєстр; навчальні посібники і підручники (не менше 3-х джерел); бібліотечний рубрика тор.
Хвороби тварин	УРЕ УСГЕ Словопедія Вікіпедія http://veterinary academic.ru	Постанова КМУ; перелік хвороб МЕБ; накази Головного ветлікаря; навчальні посібники і підручники (не менше 3-х джерел); бібліотечний рубрикатор.

Примітка: СДАЕ – Словник-довідник з агроекології; КМУ – Кабінет Міністрів України; МАПП – Міністерство аграрної політики і продовольства України; УРЕ – Українська радянська енциклопедія; УСГЕ – Українська сільськогосподарська енциклопедія; УГЕ – Українська географічна енциклопедія.

[25] Українська енциклопедистика: матеріали Другої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17 червня 2011 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – 113 с.

Зокрема, при характеристиці такої категорії, як «ґрунти» важливими є характеристика типів чи підтипів ґрунтів, формальна ознака тощо. У зв'язку з цим ми звернули увагу на загальновідомий номенклатурний список ґрунтів України, опублікований у навчальних посібниках з ґрунтознавства або землевпорядкування і який офіційно використовується в системі управлінь земельних ресурсів Державної системи картографії, геодезії та кадастру України[26]. Аналіз цього переліку засвідчив значну кількість відмінностей ґрунтових характеристик, які навряд чи можна в повному обсязі подавати до ВУЕ. Відтак ми знайшли інше рішення на підставі відповідного державного стандарту (таблиця 2).

Таблиця 2

Картка категорії «Ґрунти України»

Показники	Типи ґрунтів України (всього 28)
Формальні ознаки:	Типи ґрунтів України – найпоширеніші типи ґрунтового покриву згідно з Національною класифікацією ґрунтів.
Джерела:	Якість ґрунту. Спрощений опис ґрунту (ISO 11259:1998, IDT) ДСТУ 11259:2004. Національний стандарт України. Київ, Держспоживстандарт України, 2005 – 24 с. (13). Перелік подано за Додатком НА.
Період оновлення переліку гасел:	раз у 10 років
Входить до друкованої версії	так
Обсяг статей категорії	15–25 тисяч знаків з пробілами
Пов'язані категорії:	Морфологічні ознаки ґрунтів, фактори ґрунтоутворення, процеси ґрунтоутворення.
Шаблон дефініції:	Назва типу ґрунту (за додатком НА НС) – [зональний/азональний] тип ґрунту [зони мішаних лісів, лісостепу, степу], що формується на [тип ґрунтоутворюючих порід].
Перелік гасел за формальною ознакою:	Алювіальні болотні, алювіальні лучні, алювіальні лучно-болотні, болотні та торфово-болотні, буроземи, буроземи опідзолені, буроземно-підзолисті, дернові глеєві, дерново-опідзолені, дерново-підзолисті, каштанові, коричневі, лучні – лучно-болотні, лучно-буроземні, лучно-каштанові, лучно-чорноземні, сірі лісові, солоді, солонці, солончаки, темно-каштанові, темно-сірі опідзолені, торфовища, чорноземи звичайні, чорноземи опідзолені, чорноземи південні, чорноземи типові.
Схема статті	Тип ґрунту. Дефініція – [зональний / азональний] тип ґрунту [зони мішаних лісів, лісостепу, степу], що формується на [тип ґрунтоутворюючих порід]. Будова профілю. Особливості морфології генетичних горизонтів. Класифікація даного типу ґрунту. Мінералогічний та гранулометричний склад. Фізико-хімічні та агрофізичні властивості ґрунту. Показники родючості. Заходи раціонального використання та підвищення родючості ґрунтів[2].

[26] Гнатенко О. Ф., Капштик М. В., Петренко Л. Р., Вітвицький С. В. Ґрунтознавство з основами геології. – К. : Оранта, 2005. – 648 с.

[27] Там само.

Передбачений також аналіз та висвітлення основних понять, що характеризують діяльність лісівничих наук, лісової галузі. Мають бути представлені також терміни, що відносяться до характеристики переробки сільськогосподарської сировини, виробництва напоїв методом зброджування (наприклад, айрани). Тобто передбачено характеристику гасел, пов’язаних з первинною переробкою сільськогосподарської продукції, частини термінів, що характеризують агропродовольчу галузь і виробництво продуктів харчування. Окремо виділяємо терміни, що відносяться до біотехнології з відповідним використанням методів (поштовхом до аналізу стали актуалізована глобальна проблема недоїдання). Відтак постала необхідність визначення базових понять, методів, завдань розвитку біотехнології з точки зору її можливостей у вирішенні проблем розвитку сільськогосподарського виробництва та виробництва продуктів харчування. Хоча біологічна складова біотехнологічних процесів потребує вироблення спільних критеріїв відбору з науковими напрямами біологічного і технічного спрямування. На нашу думку, пропозиції щодо відбору гасел з напрямку «агрономія і ветеринарія» мають враховувати також такі критерії: загальновживаність поняття в науково-популярній літературі, підручниках, навчальних посібниках для старших класів, навчальних програмах і посібниках для вузів базових дисциплін, підготовлених для непрофільних спеціальностей; включення базових понять з різних розділів, що входять до шкільної програми і мають значення в повсякденному житті, стали загальновживаними поняттями; включення понять та категорій, що є в змісті предмету, відображають сутність поняття, без яких неможливо зрозуміти предмет; відбір понять та категорій, що розкривають предметну сутність агрономії, ґрунтознавства, агроекології, зоотехнії, ветеринарії та їх галузей та наукових напрямів; застосування предметного підходу до відбору гасел.

При формуванні категорій гасел слід також враховувати однотипність схем написання статей (тобто по кожному гаслу статті повинні бути написані за однаковою схемою (таблиця 3).

Таблиця 3

Схеми статей (з урахуванням критеріїв відбору гасел)

Напрямок	Структура статті
Галузь сільського господарства (наприклад: тваринництво, рослинництво, садівництво і т.д.)	Дефініція; значення для народного господарства; основні виробничі напрями; поєднання з іншими галузями сільського господарства; коротка історія та динаміка розвитку; сучасний стан в Україні і за кордоном (за необхідності); механізація і автоматизація виробничих процесів; розміщення по ґрунтово-кліматичних зонах і областях; найпродуктивніші сорти сільськогосподарських культур і породи тварин; їх районування; перспективи розвитку галузі в Україні; досягнення науки і передового досвіду; наукові установи і передові господарства; бібліографія, ілюстрації (карта розміщення галузі, діаграми).
Галузі аграрної науки (наприклад: агрофізика, агроґрунтознавство, землеробство, агрохімія і т.д.)	Дефініція; предмет та об’єкти вивчення / дослідження / розробок / опрацювання; історія формування науки, особливі сфери наукових досліджень; якісні відмінності від суміжних галузей; методологічні підходи, концептуальні схеми, методи досліджень, вивчення процесів; закони, закономірності, що використовуються (чи розроблені) в науці; розвиток науки в Україні та за кордоном; основні досягнення та напрями досліджень наукових шкіл; бібліографія.

Напрямок	Структура статті
Ґрунти (чорнозем, бурозем і т.д.)	Дефініція; фактори ґрунтоутворення; походження (генезис) у зв'язку з особливостями грунтотвірного процесу; будова профілю і характеристика окремих горизонтів; хімічні та фізичні властивості; класифікація (підтипи, види, різновиди); райони поширення (в Україні і зарубіжних країнах); ґрунтові зони, провінції, комплекси; агровиробнича характеристика; найважливіші заходи щодо збереження та підвищення родючості; бібліографія; ілюстрації (1).
Ґрунти (на прикладі алювіальних дернових ґрунтів)	Умови та фактори формування і ґрунтоутворення; характеристика процесів ґрунтоутворення; будова профілю ґрунтів з коротким описом морфологічних ознак горизонтів; характерні водно-фізичними, фізико-хімічні та агрохімічні властивості ґрунтів; класифікаційні (таксономічні одиниці), їх особливості, місце формування в залежності від особливостей умов ґрунтоутворення та місце формування; будова профілю ґрунтів нижчого таксономічного рівня з коротким описом морфологічних ознак горизонтів; характерні водно-фізичні, фізико-хімічні та агрохімічні властивості ґрунтів нижчого таксономічного рівня; характеристика агровиробничої цінності ґрунтів даного типу та підтипів, їх сільськогосподарське використання, лісорослинні властивості, заходи підвищення родючості, збереження та меліорації; література; ілюстрації[1].
Стаття про породу сільськогосподарських тварин (абердіно-ангуська порода ВРХ, арабська порода коней і т.д.)	Дефініція; місце і час формування; кліматичні умови, сприятливі і ті, що перешкоджають розведенню породи; методи виведення і розведення; особливості конституції; живу вагу, основні проміри; продуктивність; плідність і особливості розвитку молодняка; племінна робота господарства, провідного по даній породі; районування; бібліографія; ілюстрації[2].
Хвороби сільськогосподарських тварин (африканська чума свиней, сказ, губчаста енцефалопатія і т.д.)	Гасло (основна назва); латинська, грецька назва та синоніми; дефініція; різновиди хвороби (якщо діагностуються різні види захворювання для окремих видів с/г тварин та людини); шляхи потрапляння збудника в організм, способи зараження; інкубаційний період розвитку хвороби; етіологія, анатомія та патологія, прояви хвороби; лікування; профілактика; бібліографія[3].

[28] Гнатенко О. Ф., Капштик М. В., Петренко Л. Р., Вітвицький С. В. Ґрунтознавство з основами геології. – К. : Оранта, 2005. – 648 с.

[29] Дмитриев Н. Г. Породы скота по странам мира : справочная книга. – Ленинград : Колос, 1978. – 351 с.; Племінні ресурси України / Упорядн.: Ю. Ф. Мельник, М. І. Агофонов; наук. ред. М. В. Зубець, В. П. Буркат. – К. : Аграрна наука, 1998. – 336 с.; Племінна робота : довідник / М. З. Басовський, В. П. Буркат, М. В. Зубець та ін. – К., Аграрна наука. – 1995. – 440 с.; Про затвердження Положення про Державний племінний реєстр. Наказ Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 20 травня 2002 р. № 134/40. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 червня 2002 р. за № 488/6776 (Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 2 вересня 2009 р. № 630/96).

[30] Довідник лікаря ветеринарної медицини / П. І. Вербицький, П. П. Достоєвський. – К. : Урожай, 2004. – 1278 с.; Інструкції щодо заходів з профілактики найбільш поширених і небезпечних хвороб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vet.in.ua/menu/legislation.php?id_page=2; Макаров В. В., Грубый В. А., Груздев К. Н., Сухарев О. И. Список МЭБ и трансграничные инфекции животных : Монография. – Владимир : Изд-во «ВИТ-принт», 2012. –170 с.; Накази Головного ветеринарного лікаря «Щодо затвердження Інструкцій про заходи з профілактики та ліквідації особливо небезпечних хвороб тварин». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0741-00, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0370-05, http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0928-07 і т.д.); Перелік карантинних захворювань, у разі виникнення яких встановлюється карантин тварин. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 448.

У словнику до ВУЕ передбачені гасла, пов'язані не тільки з первинною переробкою, але й зберіганням, пакуванням, підготовкою продукції та сировини до продажу, частина термінів, що характеризують виробництво продуктів харчування. При цьому враховувалася практика країн ЄС та спільна сільськогосподарська практика: акцентується увесь харчовий ланцюг (життєвий цикл продукції) – від лану до столу. Саме контроль усього харчового ланцюга дозволяє гарантувати якість і безпечність харчових продуктів. Тому в країнах ЄС такого умовного бар'єру між сільським господарством і харчовою галуззю не існує. При відборі гасел до ВУЕ варто також враховувати підходи, розроблені в рамках програми ЄС «Харчова платформа», пов'язаної з якістю і безпечністю харчових продуктів.

На нашу думку, до Словника ВУЕ заслуговують на реєстр поняття та терміни з ґрунтознавства, що дають розуміння процесів і явищ в літосфері Землі, як складової частини земної кори, що знаходиться на межі атмосфери і літосфери, визначаючи великою мірою функціонування біосфери в цілому.

Стан ґрунтів залежить від рівня обізнаності не тільки тих, хто його використовує у сільському та лісовому господарствах, але й також міських земель, земель що використовуються під цивільну забудову, дорожнє будівництво і т.д. Вагомо, що роль ґрунтів зростає по мірі того як збільшується кількість населення і зменшується кількість земельних ресурсів, погіршення їх якості. Первинними знаннями про ґрунти, їх склад, властивості повинні володіти не тільки працівники сільського господарства, але й усе населення. Так, у Канаді елементам ґрунтознавства, цінності ґрунтового покриву, необхідності його збереження, екологічному навчанню приділяють увагу впродовж усього життя людини, починаючи з дитячого садка.

На вибір гасел для Словника ВУЕ також суттєво впливає зміна системи господарювання, ведення сільськогосподарського виробництва, аграрна і земельна реформи, що здійснюються в Україні з 1990-х рр. Система виробництва перейшла на приватну основу, що викликало формотворення нових термінів, які також мають бути висвітлені у ВУЕ. Наприклад, йдеться про такі терміни: земельний пай, майновий пай, оренда землі, приватна власність на землю, земельний сервітут, емфітевзис, фермер, агрохолдинг, екологічне поселення, сімейні фермерські господарства, родинний маєток, господарства населення.

При відборі гасел до ВУЕ важливим блоком постає агроекологічний. У зв'язку з підписанням Україною Угоди про Асоціацію з ЄС, входженням до СОТ, необхідністю виходу на Європейські і світові ринки зростає роль щодо забезпечення якості і безпечності продукції, впровадження систем екологічного управління і управління якістю, належної сільськогосподарської практики з дотриманням екологічних вимог, технологій, органічного і біодинамічного землеробства, забезпечення фермерів належним доступом до дорадчих послуг. Тому на перший план виходять такі терміни (гасла), як якість і безпечність продукції, мікотоксини, антропогенне забруднення ґрунтів, придатність ґрунтів для дитячого та органічного виробництва, життєвий цикл продукції, органічне виробництво, сертифікація, органічні стандарти, інспекція, фітосанітарна служба, державний нагляд, відслідковування походження продукції тощо.

При переході на приватні форми господарювання, а також створення фермерських господарств сімейного типу спостерігається активізація заангажованості в сільськогосподарське виробництво (не лише населення села, але й міста;

мова йдеться про людей без спеціальних навичок роботи в сільському господарстві, без спеціальної сільськогосподарської освіти). Відтак важливо закласти до ВУЕ базові поняття, що окреслюють цю площину (вирощування сільськогосподарських культур, догляд за худобою, ведення лісового господарства тощо). Потрібно знати також, які ґрунти підходять для вирощування тієї чи іншої культури, як визначити та оцінити вміст поживних речовин у ґрунтах, потребу в цих добривах та меліорантах. Звідси важливим постає опис органічних і мінеральних добрив, родючість, склад і властивості ґрунтів тощо.

Як відомо, Україна стала підписантом міжнародної Конвенції про зміну клімату (Кіотського Протоколу). Тому дуже важливо при веденні сільськогосподарського виробництва дотримуватися таких методів, що забезпечують зменшення негативного впливу на зміну клімату, застосовуючи так звані заходи пристосування та пом’якшення. У цьому контексті з метою збільшення обізнаності суспільства, а також аграріїв, сільського населення та інших важливо включити до ВУЕ такі терміни як парникові гази, зміна клімату, опустелювання та деградація земель і ґрунтів, квоти на викиди парникових газів, заходи пом’якшення і пристосування до змін клімату.

У зв’язку зі світовою енергетичною кризою, поступовим вичерпанням викопних видів палива, загостренням стосунків між Росією та Україною, зокрема й в енергетичній сфері (окупація частини Донбасу та зменшення видобутку вугілля, проблеми закупівлі газу в Російської Федерації), постає необхідність впровадження альтернативних (не викопних) джерел енергії та видів палива, до яких безпосереднє відношення має сільськогосподарський сектор і сільське населення. Тому важливо внести до ВУЕ відповідні гасла, пов’язані зі зазначеним напрямком, а саме: біоенергетика, біопаливо, біогаз, біодизель, біомаса, пелети, альтернативні джерела енергії, сонячна і вітрова енергетика тощо.

Зростання вартості мінеральних добрив актуалізує використання місцевих ресурсів органічних добрив, що потребує включення відповідних термінів до Словника (наприклад: гній, сапропель, солома, сидеральні (зелені) добрива, торф тощо).

Також важливо включити до ВУЕ терміни, що використовуються в агропромисловому виробництві для отримання сільськогосподарської продукції (як сировини для інших галузей, так і готових продуктів харчування). Окрім того, заслуговують на увагу всі культури, занесені до Реєстру сортів рослин, що використовуються для виробництва зерна, круп, крохмалю, пива, алкогольних напоїв, цукру, овочів, фруктів, зелених культур, все, що використовується для виробництва продуктів харчування, життєво важливих для існування людини. Багато рослин вирощують для технічних цілей, а саме для отримання біопалива та біогазу (міскантус (слонова трава), мальва пенсільванська, ріпак, верба енергетична та японська). Рослинні рештки використовуються також для заробки біомаси в ґрунт в якості органічного добрива, виробництва сировини для виготовлення одягу (льон, бавовна, бамбук), взуття (льон, каучук, дерево), паперу (дерево) тощо.

При відборі гасел, що стосуються видів сільськогосподарських тварин, необхідно зважати не лише на важливість в отриманні сільськогосподарської продукції, але і як сировини для виробництва продуктів харчування, взуття, одягу та ін. При виборі порід тварин для включення до ВУЕ слід користуватися

Державним племінним реєстром[31], а також важливістю тих чи інших порід в історичному аспекті (наприклад, арденська, арабська чи орловська порода коней), важливістю використання у селекційному процесі, виведенні нових порід, розведенні худоби. Окрім того, враховувати також види тварин і породи, що часто використовуються на практиці, але не входять до Державного племінного реєстру, наприклад страуси, в'єтнамські свині і т.д.

Суттєвий негативний вплив на розвиток тваринництва здійснюють хвороби сільськогосподарських тварин. У зв'язку з цим, на нашу думку, до Енциклопедії слід занести особливо небезпечні, суспільно значимі хвороби, а також хвороби спільні для людини та тварин. Це важливо не тільки для забезпечення сталого виробництва та споживання тваринницької продукції, але й також безпечної життєдіяльності людини, формування сприятливого екологічного й епідеміологічного середовища. Для відбору гасел потрібно використати перелік особливо небезпечних хвороб Міжнародного епізоотичного бюро (членом якого є Україна); відповідні постанови Кабінету Міністрів України; Накази Головного ветеринарного лікаря України, зареєстровані в Мінюсті України тощо[32]. З-поміж переліку гасел має бути місце для поширених хвороб сучасності (африканська чума свиней, губчаста енцифалопатія ВРХ, сказ, гемарологічна хвороба кроликів, ящур, сибірська виразка, хвороба Тешена, грип пташиний тощо).

Для успішного вирощування сільськогосподарських культур дуже важливим моментом є контроль бур'янів, шкідників, хвороб, найнебезпечніші з яких можуть призвести до втрати 25-50% врожаю, а інколи при епіфітотіях навіть втрати усього врожаю. Тому до Енциклопедії, на нашу думку, мають бути внесені не всі шкідливі організми та збудники хвороб, а найпоширеніші, та ті, що завдають найбільшої шкоди (понад 25%), а також карантинні види. При цьому джерелами гасел мають бути відповідні переліки хвороб і шкідників, карантинних і особливо шкідливих бур'янів, що включені до міждержавних Угод, нормативних документів Уряду, карантинних та фітосанітарних служб, екологічних та інспекцій сільського господарства.

Оскільки людство увійшло у XXI століття з низкою екологічних проблем, які також загострилися у сфері сільського господарства, з'явилася нова наука агроекологія. Становлення і розвиток агроекології, як наукового напряму, потребує надійного покажчика, який допоміг би широким верствам населення оперативно

---

[31] Про затвердження Положення про Державний племінний реєстр. Наказ Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 20 травня 2002 р. №134/40. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 10 червня 2002 р. за №488/6776 (Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 2 вересня 2009 р. №630/96).

[32] Довідник лікаря ветеринарної медицини / П. І. Вербицький, П. П. Достоєвський. – К. : Урожай, 2004. – 1278 с.; Інструкції щодо заходів з профілактики найбільш поширених і небезпечних хвороб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vet.in.ua/menu/legislation.php?id_page=2; Макаров В. В., Грубый В. А., Груздев К. Н., Сухарев О. И. Список МЭБ и трансграничные инфекции животных : Монография. – Владимир : Изд-во «ВИТ-принт», 2012. – 170 с.; Накази Головного ветеринарного лікаря «Щодо затвердження Інструкцій про заходи з профілактики та ліквідації особливо небезпечних хвороб тварин». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0741-00, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0370-05, http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0928-07 і т.д.); Перелік карантинних захворювань, у разі виникнення яких встановлюється карантин тварин. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. №448.

орієнтуватися в широкому вимірі агроекології та понять у сфері природокористування стосовно сільського господарства.

Звідси важливо включити до ВУЕ терміни, що формують комплексний підхід до формування теоретичних, методичних та практичних засад агроекології і природокористування як наукових напрямів з охорони, відтворення і раціонального використання природних ресурсів для потреб сільського господарства з акцентами на землекористування та збалансований розвиток сільських територій. Йдеться, наприклад, про такі гасла: агробіоценоз, агроекосистема, агроландшафт, агросфера тощо.

Важливими є терміни, що охоплюють такі основні напрями аграрної науки: агроекологічний моніторинг, землекористування, запобігання деградації і опустелюванню земель, реабілітація і ремедіація сільськогосподарських угідь, агролісомеліорація, захист ґрунтів від вітрової і водної ерозії, оцінка впливу сільськогосподарської діяльності на стан водних об'єктів, оцінка радіоекологічного стану сільськогосподарських земель та сільського населення України, науково-методологічне забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарського виробництва, агротехнології та якість сільськогосподарської продукції, теоретичне та науково-практичне забезпечення раціонального використання й охорони біорізноманіття, оптимізація еколого-ландшафтної структури сільгоспугідь; економічна оцінка природних ресурсів агросфери; впровадження систем екологічного менеджменту та аудит в аграрне виробництво, моніторинг ресурсів агросфери засобами дистанційного зондування, GPS та GIS-технологій; відновлення господарської діяльності на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення.

Розділ 3
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ВИДАННЯ

3.1. ПРОБЛЕМА КАТЕГОРИЗАЦІЇ

3.1.1. Основні принципи формування картки категорії

У процесі укладання гасел до Великої української енциклопедії постала проблема критеріїв відбору гасел. Тому була здійснена спроба розділити наявні гасла за напрямами на категорії та сформувати до них картки. Основним завданням категоризації є полегшення укладання гасел на інші літери, а також не залишити поза увагою певних гасел із однієї ланки. При укладанні карток категорій цінним стало вивчення енциклопедійної історії гасел. Були розглянуті не тільки вітчизняні енциклопедії, але й зарубіжні (як універсальні, так і галузеві).

Так, аналізуючи напрям «Фізичне виховання та спорт» були досліджені статті УРЕ, сучасних українських енциклопедій («Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ), «Універсальний словник-енциклопедія» (УСЕ), «Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях», «Енциклопедія олімпійського спорту України» тощо)[1]. На жаль, доводиться визнати, що вищезазначений напрям представлений досить тенденційно. У свою чергу, зарубіжна енциклопедистика з цього напряму є більш розробленою. Серед найвідоміших зарубіжних енциклопедій слід згадати такі: «Енциклопедія світового спорту: з найдавніших часів до сучасності», «Британіка», «Велика олімпійська енциклопедія», «Олімпійська енциклопедія» та ін[2].

Досліджуючи енциклопедійну історію, звертаємо увагу на приклади укладань статей, послідовність та зміст викладення тексту. Цікавою у даному випадку є «Британіка», «Енциклопедія світового спорту: з найдавніших часів до сучасності». Кожна стаття є досить структурованою: подається коротка історична довідка, основні правила виду спорту, устаткування, перераховуються основні змагання з виду спорту, інформація про сучасний стан розвитку. До кожної статті «Енциклопедії світового спорту: з найдавніших часів до сучасності» подана фахова література, що увиразнює видання від більшості енциклопедій.

---

[1] Енциклопедія сучасної України / [НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енцикл. дослідж. НАН України; редкол.: І. М. Дзюба та ін.]. – К. : Координац. бюро Енцикл. Сучас. України НАН України. – Т. 1: А. – 2001. – 824 с.; Універсальний словник-енциклопедія. УСЕ / Керівник проекту О. Коваль; [ред. рада: М. Попович, І. Дзюба, Н. Корнієнко, Н. Мазепа, Н. Яковенко]. – Л., 2006. – 1432 с.; Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. П. Бажан. – К. : УРЕ. – Т. 1: А - Богунці. – 1959. – 640 с.; Булатова М. М. Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях. – К. : Олімп. л-ра, 2009. – 400 с.; Енциклопедія олімпійського спорту України / За ред. В. М. Платонова. – К. : Олімп. л-ра, 2005. – 463 с.

[2] Encyclopedia of World Sport. From Anciant Times To The Present / Levinson D., Christensen K. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 507 p.; Encyclopaedia Britannica. – http://www.britannica.com; *Штейнбах В. Л.* Большая олимпийская энциклопедия: В 2-х т. – М. : Олимпия Пресс, 2006**;** Олимпийская энциклопедия. – М. : Изд-во «Советская энциклопедия», 1980. – 480 с.

Основною проблемою української енциклопедистики є малодослідженість напряму, особливо це стосується статей біографічного характеру. У більшості українських енциклопедій статті з фізичного виховання є малоінформативними та не мають бібліографічних посилань.

Отже, на підставі вивчення енциклопедійної історії було вирішено створити картки до кожної категорії, у яких має бути чітко прописаний алгоритм створення статей та обґрунтування входження їх до енциклопедії. Основні складові картки категорії: 1) формальні ознаки; 2) критерії відбору гасел; 3) період оновлення гасел; 4) входження гасла до друкованої чи онлайн-версії; 5) орієнтовний обсяг статті (кількість знаків); 6) шаблон дефініції; 7) вичерпний перелік гасел, який входить до певної категорії; 8) схема статті; 9) ілюстративний матеріал (зображення, відео, аудіо, мультимедіа); 10) бібліографія: а) джерела; б) список рекомендованої літератури (твори та/або дослідження).

Головними джерелами при доборі гасел та формуванні карток категорій визначено: паспорти спеціальностей, чинне законодавство (зокрема – у певній галузі науки), програми для середньої школи та зовнішнього тестування, програми для вищої школи, вступних іспитів до аспірантури зі спеціальності тощо.

У процесі роботи над напрямом «Фізичне виховання та спорт» було виокремлено такі *категорії:* спортивні професії; напрями спорту; напрями фізичної культури; фізкультурно-спортивні товариства; види спорту; класифікація видів спорту та дисциплін (групи видів спорту); спортивні події та заходи; спортивний інвентар; спортивні споруди; стадіони; футбольні клуби; спортивні організації; законодавство у сфері спорту; теорії спортивного тренування та ін.

Розглянемо основні принципи формування картки категорії на прикладі категорії «види спорту». Формальними ознаками та критеріями відбору гасел до даної категорії стали: 1) всі олімпійські види спорту (всього 35 – станом на 2014 р.): літні – 28 видів, які входять до «Програми Літніх олімпійських ігор 2016 р.» від грудня 2013 р. та зимові – 7 видів, які входять до «Програми Зимових олімпійських ігор 2018 р.», затвердженої 2014 р.[3]. Олімпійські види також прописані і в «Реєстрі визнаних видів спорту в Україні», однак вони часто суперечать документам Міжнародного олімпійського комітету. Як висновок, обираємо постанови, документи, видані керівними органами; 2) показові види спорту на Олімпійських іграх, а також види спорту, які в минулому входили до олімпійської програми (згідно відомостей офіційного сайту МОК); 3) неолімпійські види спорту, які визнані в Україні: 93 (109) видів, які входять до «Реєстру визнаних видів спорту в Україні», затвердженого Міністерством молоді та спорту України від 3 вересня 2013 р.[4] Зважаючи, що у реєстрі подано 12 видів карате, то було погоджено створити одну статтю «карате», а в ній буде розписано про його різновиди. За таким принципом були об’єднані різновиди кікбоксингу в статті «кікбоксинг»).

---

[3] Factsheet the programme of the games of the Olympiad update. – 2 december 2013. – International Olympic Committee. – Switzerland. – 4 p.; The programme of the Olympic Winter Games. – IOC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pyeongchang2018.com/horizon/eng/sports/Alpine_Skiing.asp#Alpine_Skiing

[4] Наказ Міністерства молоді та спорту України від 11.03.2015 № 639 «Про затвердження Реєстру визнаних видів спорту в Україні». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/17585

В Україні відповідно до чинного законодавства розрізняють також види спорту інвалідів з ураженнями опорно-рухового апарату, вадами зору, слуху та розумового і фізичного розвитку. Однак, з метою уникнення дублювань тих самих видів спорту буде подана загальна стаття «види спорту інвалідів».

Далі в картці прописуємо період оновлення гасел. Для картки «види спорту» встановлено період оновлення 2 роки. Якщо говорити про олімпійські види, то наступні Літні Олімпійські ігри пройдуть у 2016 р., отже рік оновлення гасел – 2017. Зимові ігри пройдуть у 2018 р., тому наступний період оновлення – 2019 р. Рішення про включення виду спорту, дисциплін до програми ігор відноситься до компетенції виключно МОК не пізніше, ніж за три роки до початку Олімпійських ігор (такі відомості знаходимо в документах МОК). Що стосується оновлення неолімпійських видів, то чіткого періоду немає.

Нижче подаємо відомості про те, чи заплановані дані статті у друкованій та онлайн-версії. Також прописуємо рівень статті, орієнтовну кількість знаків.

У картці категорії подаємо шаблон дефініції, яка починається з родового поняття, ключових слів. Дефініція має бути доступною для читача, інформація, подана у ній, повинна бути викладена стисло, лаконічно. Для категорії «види спорту» був підготований такий шаблон дефініції: назва спорту [іншомовна назва] – вид спорту [єдиноборство /командна гра / гра / комплексне змагання / різновиди [особливості]. Входить до програми [Літніх / Зимових] Олімпійських ігор [рік проведення]. [Включає дисципліни…]. В Україні виділяють як окремий вид спорту (різновиди)...

Далі вносимо вичерпний перелік гасел, які відповідають певній категорії.

Насамкінець прописуємо якомога ширшу схему статті. У випадку розглянутої категорії схема виглядає так:

Схема статті

1. Назва виду спорту.

2. Дефініція – вид спорту [єдиноборство / командна гра / гра / комплексне змагання / різновид [особливості]. Входить до програми [Літніх / Зимових] Олімпійських ігор [рік проведення]. [Включає дисципліни…]. В Україні виділяють як окремий вид спорту (різновиди)...

3. Міжнародна федерація, яка опікується розвитком [олімпійського] виду: а) коли федерація була визнана МОК; б) коли вступила до федерації Україна (якщо входить).

4. Історія: а) де зародився вид спорту [дисципліна] та отримав[ла] подальше поширенння (на яких континентах); б) олімпійська історія. З якого року вид спорту [дисципліна] входить до програми Олімпійських ігор [був показовим видом, тимчасово виключався]. В Україні культивується з … року.

5. Принцип та правила гри: а) види змагань (event) по кожній із дисциплін (наприклад, вид спорту – легка атлетика, дисципліна – стрибки, змагання (event) – стрибки в довжину, стрибки у висоту, потрійний стрибок, стрибки з жердиною або дисципліна – біг з бар'єрами – змагання – 100 м, 110 м, 400 м); б) правила змагань (обмеження, заборони, тривалість сутичок, раундів тощо); в) беруть участь (чоловіки та жінки, тільки чоловіки, тільки жінки, парні змагання) з … року; г) індивідуальні, командні змагання (кількість спортсменів у команді); д) споруди, де проводяться змагання (наприклад, стадіон, велодром, басейн тощо); е) спортивний інвентар, обладнання, одяг (наприклад, рапіра, шпага, шабля, захисні спорядження, велосипед, трико, борцівки, штанга, ядро тощо).

6. Найбільші міжнародні змагання з даного виду спорту у любительському та професійному спорті (наприклад, чемпіонат світу, Європи тощо).

7. Найвизначніші школи з даного виду.

8. Багаторазові олімпійські чемпіони та рекордсмени.

9. Українські олімпійські чемпіони та призери.

10. Ілюстративний матеріал (зображення, відео, аудіо, мультимедіа).

11. Бібліографія: а) джерела; б) список рекомендованої літератури (твори та/або дослідження).

Запропоновані принципи формування картки категорії мають попередній рекомендаційний характер і можуть коригуватися в процесі роботи над підготовкою енциклопедії.

3.1.2. Картка категорії та картка статті у структурі роботи над Великою українською енциклопедією

Категоризація матеріалу є однією із засад побудови т.зв. дерева знань, яке візуалізує взаємозв'язки між окремими поняттями, явищами, процесами (або їх сукупностями, об'єднаними за певною ознакою) в межах царин людського знання. Картка категорії / статті як одиниця обліку й систематизації матеріалу покликана максимально повно описати категорію / статтю в системі інших, зібрати всю необхідну довідкову інформацію. Укладаючи критерії добору гасел до Великої української енциклопедії, ми обумовлювали серед іншого і включеність кожного гасла до тієї чи іншої категорії. Розгляньмо структуру цих карток детальніше на прикладах із мовознавчого масиву гасел: категорії «Літери української абетки» та гасла «А, а».

КАРТКА КАТЕГОРІЇ

Літери української абетки (загалом 33 – станом на 28.10.2014)

Літери української абетки – це літери, сформовані на основі кирилиці й прийняті в українській писемності й розміщені у певному усталеному порядку в алфавіті (абетці). Джерело: Українська мова: Енциклопедія (http://litopys.org.ua/ukrmova/um124.htm).

Формальна ознака – літери української абетки. Джерело: Український правопис (http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil0.htm).

Період оновлення – раз на рік (із виходом нового перевидання Українського правопису).

Входить до друкованої версії.

Обсяг 500-1500 знаків.

Шаблон дефініції: Назва літери (велика і маленька) – (порядковий номер) літера української абетки (якщо присутня в інших кириличних чи латинських абетках – вказати).

Перелік усіх гасел категорії: <u>**А, а**</u> перша літера української та інших кириличних абеток; <u>Б, б</u> друга літера української та інших кириличних абеток; …<u>Ю</u> тридцять друга літера української абетки; <u>Я</u> тридцять третя літера української абетки.

Схема статті:

1. Назва літери (написання велике й маленьке).

2. Дефініція – (порядковий номер) літера української абетки (якщо присутня в інших кириличних чи латинських абетках – вказати).

3. Історія: форма накреслення та походження.

4. Який звук (звуки) позначає.

5. Характеристики звука (чи звуків), позначуваного цією літерою в сучасній українській мові: а) голосний (якого ряду; якого піднесення); б) приголосний (за участю голосу й шуму; за місцем творення; за способом творення; за акустичним вираженням; за твердістю/м'якістю).

Загалом 500–1500 знаків.

КАРТКА СТАТТІ

<u>А, а</u>

Категорія: літери українського алфавіту

Формальна ознака: літера українського алфавіту (згідно з правописом: http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil0.htm).

А, а перша літера української та інших кирилічних абеток.

Джерела:

1. Український правопис. – 28.10.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil0.htm.

2. Українська радянська енциклопедія. – 28.10.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/11791003/ure/a.

Енциклопедійна історія

Внутрішня:

1. Українська радянська енциклопедія. – 28.10.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/11791003/ure/a. (А – перша буква (літера) українського алфавіту. Є у всіх алфавітах, створених на слов'яно-кириличній і лат. графічній основі. За формою накреслення – видозмінена буква, що походить із грецької. В сучасній укр. мові цією буквою позначають нелабіалізований голосний звук заднього ряду низького підняття).

2. Українська мова. Енциклопедія // Вид. друге, випр. і доповн. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004 + табличка (А – перша літера українського алфавіту. Є також в ін. алфавітах, створених на слов'яно-кириличній і лат. графічних основах. Назва літери [а] вживається як іменник с. р.: велике А, мале а. Походить від фінік. знака «алеф» (бик), утвореного від первіс. ідеогр. малюнка, подібного до голови бика; згодом ця літера була запозичена у давньогрец. алфавіт у формі a («альфа»); остання стала основою для старослов'ян. кирилич. літери А («аз» – прообразу рос. а гражданського шрифту й укр. а. В староукр. графіці у зв'язку з наявністю різних писем. шкіл і типів письма (устав, півустав, скоропис) А вживалося в кількох варіантах, що допомагає визначити час і місце написання пам'яток. У 16 ст., крім рукописної, з'явилася друкована форма літери. В сучасній українській мові цією літерою позначають нелабіалізований голосний звук заднього ряду низького підняття у позиції після твердих приголосних (багато, рана), на початку слова у сполучниках, частках і вигуках (але, аж, ага), на поч. слів та після голосних у словах іншомов. походження (абзац, арка, вуаль, піаніно). А буває велике й мале, має рукописну й друковану форми. У старослов'ян. писемності літера мала також числове значення одиниці, а з додатковими значками ф а = 1000, (§) = 10 000, а = 100 000, -'а;- = 1 000 000. Нині використовується також при класифікац. позначеннях і означає «перший»: група «А», ложа «А», пункт «а» розділу 3. При цифровій

нумерації вживається як додаткова диференц. ознака, коли ряд предметів має такий самий номер: 4-А клас, будинок 10-А.

Зовнішня:

1. Українська мова. Енциклопедія // За ред. І. В. Муромцева. – К. : Вид-во «Майстер-клас», 2011. – 400 с. + табличка. (А – перша літера українського алфавіту. Є також в інших абетках, створених на основі кирилиці і латиниці. Назва літери [а] вживається як іменник с. р. (велике А, мале а). Походить від старослов'янської кириличної літери а («аз»), утвореної на основі давньогрецької а («альфа»), яка у свою чергу пов'язана з фінікійським знаком «алеф» (бик). Сучасна літера А позначає голосний звук заднього ряду низького підняття (анотація, клавіатура, бал, папір). А буває велике і мале, має рукописну і друковану форми. У давній писемності літера мала числове позначення одиниці, а з додатковими значками – 1000, 10000, 100000, 1000000. Нині застосовується у класифікаційних позначеннях, означаючи «перший», може використовуватися як додаткова до цифрової нумерації ознака: пункт «а», 2-А клас тощо.)

Пропонований автор – редакційна.

На цю статтю покликаються – Абетка, Українська мова, Алеф.

Схема статті:

1. Назва літери (написання велике й маленьке).
2. Дефініція – (порядковий номер) літера української абетки (якщо присутня в інших кириличних чи латинських абетках – вказати).
3. Історія: форма накреслення та походження.
4. Який звук (звуки) позначає.
5. Характеристики звука (чи звуків), позначуваного цією літерою в сучасній українській мові:

а) голосний (якого ряду; якого піднесення);

б) приголосний (за участю голосу й шуму; за місцем творення; за способом творення; за акустичним вираженням; за твердістю / м'якістю).

Загалом 500–1500 знаків.

Як бачимо, картка акумулює всю виконану науковим працівником роботу стосовно кожного гасла / сукупності гасел (категорії), містить вказівки на джерела інформації тощо.

Література

1. Українська мова. Енциклопедія // За ред. І. В. Муромцева. – К. : Вид-во «Майстер-клас», 2011. – 400 с.
2. Українська мова. Енциклопедія // Вид. друге, випр. і доповн. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004.
3. Українська радянська енциклопедія. – 28.10.2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://leksika.com.ua/11791003/ure/a
4. Український правопис. – К. : Наукова думка, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/pravopys/rozdil0.htm

3.1.3. Особливості категоризації реєстру гасел Великої української енциклопедії за напрямом «біологія»

Концептуальним змістом реєстру гасел Великої української енциклопедії за напрямом «біологія» визнано доктрину «життя та його складові». Наповнення біологічного контенту Великої української енциклопедії за такої концепції має

на увазі категоризацію реєстру гасел. Створення чіткої й стрункої схеми категорій, що припускають підкатегорії декількох порядків, дозволяє впорядкувати весь пул наявних гасел, та дозволяє застосувати до словника не тільки певну систему термінології, але й представити весь біологічний контент як єдине логічне ціле, а значить, створити єдину базу, що окреслює зріз української наукової термінології як відображення української науки в цілому.

Безумовно, категоризація термінології – необхідна складова процесу створення енциклопедичного видання, будь-якого реєстру гасел та будь-якого словника. Але необхідно відзначити, що саме біологічний словник має ряд особливостей своєї структури. Зокрема, необхідно відзначити існування двох глобальних напрямів, що становлять якоюсь мірою незалежні реєстри гасел під егідою загальної концепції «Життя та його складові». Це напрям, який відображає біорізноманіття живого світу та напрям, що відображає зміст науки, тобто наукову термінологію та методологію науки. Таким чином, категоризація словника Великої української енциклопедії за напрямом «біологія» має такий вигляд:

<u>Напрям 1: Таксономія і систематика</u>

1. Таксономічне угруповання великого рівня: імперія, домен, царство, тип, клас тощо.

Підкатегорії І рівня: Загальні таксономічні групи.

Підкатегорії ІІ рівня: Імперії, домени, глобальні парафілетичні угруповання. Царства.

Під категорії І рівня:Тварини.

Підкатегорії ІІ рівня: Підцарства тварин. Парафілетичні угруповання тварин. Надтипи тварин. Типи тварин. Класи тварин.

Підкатегорії І рівня: Рослини, гриби тощо.

Підкатегорії ІІ рівня: Підцарства рослин, грибів тощо. Парафілетичні угруповання рослин. Відділи грибів. Відділи рослин. Класи рослин.

2. Викопні організми.

3. Еволюція людини.

4. Мікробіологія. Вірусологія. Систематика.

Підкатегорії: Мікробіологія і вірусологія. Групи високого рангу. Мікробіологія і вірусологія. Групи невисокого рангу.

5. Хребетні тварини фауни України.

Підкатегорії: Родини хребетних тварин фауни України. Роди хребетних тварин фауни України. Ряди риб України. Види хребетних тварин фауни України.

6. Червона книга України.

Підкатегорії: Тварини Червоної книги України. Рослини Червоної книги України.

Надкатегорія Рослини.

7. Рослини. Порядок, родина (підродина, триба).

Підкатегорії: Порядки рослин. Родини рослин.

8. Рослини. Рід.

9. Рослини. Вид.

Надкатегорія Тварини.

10. Тварини. Ряд (підряд, надряд, інфраряд тощо).

Підкатегорії:

Ряди (підряди) ссавців. Ряди (підряди) птахів. Ряди (підряди) плазунів. Ряди (підряди) земноводних. Ряди (підряди) риб. Ряди (підряди) молюсків. Ряди (під-

ряди) членистоногих. Ряди (підряди) інших таксономічних категорій безхребетних тварин.

11. Тварини. Родина.

12. Тварини. Рід.

13. Тварини. Вид.

<u>Напрям 2. Біологічне поняття.</u>

14. Поняття біологічне.

Підкатегорії: Біоорганічна хімія. Молекулярна біологія. Біофізика. Поняття, закони, явища, процеси. Ботаніка. Морфологія і анатомія рослин. Ботаніка. Фізіологія рослин. Зоологія. Етологія. Мікробіологія і вірусологія. Таксономія. Мікробіологія і вірусологія. Імунологія. Патогенез. Генетика. Поняття, закони, явища, процеси. Селекція і сільськогосподарська біологія. Біотехнології. Морфологія тварин. Анатомія. Морфологія (тварин). Гістологія. Морфологія тварин. Біологія розвитку. Цитологія (клітинна біологія). Фізіологія тварин. Поняття, закони, явища, процеси. Екологія. Поняття, закони, явища, процеси. Охорона природи. Еволюційна біологія і філогенетика. Поняття, закони, явища, процеси. Загально-біологічні поняття.

15. Методологія науки.

Підкатегорії: Біологічні науки та дисципліни. Методи біологічних досліджень. Біологічне правило, закон, теорія. Установи, організації, видання.

Творення категорій реєстру гасел передбачає не тільки реструктуризацію реєстру гасел, а й створення карток категорії, що є засобом уніфікації всіх статей даної категорії і дозволяє упорядкувати категорію і привнести в неї єдину логіку побудови. Картка категорії передбачає як перелік гасел даної категорії, так і форму статті, єдину для всього контенту категорії.

У рамках напряму «біологія» у відповідності зі структурою категоризації словника створені картки категорій, що містять відомості, що стосуються даної категорії і уніфікують її наповнення.

В якості прикладу категорії гасел, що є складовою словника Великої української енциклопедії за напрямом «біологія», та картки відповідної категорії, розглянуто категорію, найбільш актуальну з точки зору національної обумовленості, це категорія «Хребетні тварини фауни України».

Безумовно, в понятті широкого кола читачів, тобто споживачів енциклопедичної інформації, саме слово «тварина», асоціюється, насамперед, з хребетним організмом. Ймовірно тому серед усіх таксономічних груп тваринного світу саме представники Хребетних (Vertebrata) заслуговують особливо уважного ставлення та ретельного відбору.

Природно, що для української енциклопедистики основним критерієм повинна служити саме українська територіальність. Саме тому було визнано прийнятним рішенням введення такого критерію відбору, що спричинило за собою створення окремої категорії понять «Хребетні тварини фауни України».

Важливим моментом є факт перекривання однієї категорії іншою: наприклад, надзвичайно важливі у сьогоднішньому світі питання охорони природи, популяризації знань цього напряму, створення пулу термінів на основі регіональних природоохоронних списків. Категорія «Хребетні тварини фауни України» повною мірою включає списки хребетних тварин Червоної книги України.

Принцип відбору термінів і понять категорії «Хребетні тварини фауни України» базувався на систематиці тваринного світу, тому відбір гасел цієї категорії

здійснювався за систематичними групами, що передбачає складання окремих підкатегорій.

1. Родини хребетних фауни України.
2. Роди хребетних фауни України.
3. Види хребетних фауни України.

І окремо для риб, як найбільш численної групи хребетних тварин, була створена категорія «Ряди риб України».

Риби фауни України. Це одна з найбільш численних груп хребетних тварин України. В якості систематичного принципу використовувалася парафілетична група «Риби», яка в даному випадку охоплювала два класи: Променепері риби (Actinopterygii) і Хрящові риби (Chondrichthyes)[5]. В якості регіонального принципу використовувалися поняття: риби прісних водойм України; прісноводні, прохідні і напівпрохідні риби української частини Азовського і Чорного морів.

Аналіз літературних джерел[6] дозволив включити до цієї категорії 28 рядів риб. Родини риб, які включені до переліку термінів згідно з принципом української територіальності, склали 73 гасла. Відбір родів риб за регіональним принципом привніс 173 гасла. З описаних на сьогодні 32834 видів риб[7] регіональний принцип дозволив відібрати 303 види, що становлять фауну України.

Амфібії фауни України. Загальне число гасел, що стосуються таксономічних категорій амфібій, прив'язаних до українського регіону, склало 577. Це найменш численна [8] група хребетних тварин нашої країни.

Аналіз літературних даних[9] дозволив виділити такі терміни відповідно до груп амфібій: 6 родин, 10 родів. Крім того, до переліку термінології були включені 22 види амфібій України.

Загальне число термінів, що стосуються систематичних угруповань амфібій, прив'язаних до українського регіону, склало 38 гасел.

Рептилії фауни України. Аналіз різноманітності рептилий[10] і прив'язка біорізноманіття цієї групи хребетних тварин до території нашої країни відповідно до літературних джерел дозволив сформувати таку групу гасел: 11 родин, 15 родів, 24 види рептилій України.

Загальне число термінів, що стосуються систематичних угруповань рептилій, прив'язаних до українського регіону, склало 50 гасел.

Птахи фауни України. Одна з найбільш чисельних груп хребетних тварин – птахи. Аналіз систематичного і таксономічного різноманіття птахів[11] і прив'язка

---

[5] FishBase. A Global Information System on Fishes. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fishbase.org/home.htm

[6] Куцоконь Ю., Квач Ю. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії. – 2012. – Т. 6, №2. – С. 199–220.

[7] Eschmeyer W. N., Fong J. D. Species by family/subfamily. In: Catalog of Fishes. Electronic version accessed 6 August 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.calacademy.org/scientists

[8] Amphibian Species of the World (англ.). Darrel Frost and The American Museum of Natural History. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://research.amnh.org/vz/herpetology/amphibia/

[9] Наукові назви земноводних та плазунів України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izan.kiev.ua/term_com/herpet.htm

[10] The Reptile Database. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://reptile-database.reptarium.cz/

[11] Gill F., Donsker D. IOC World Bird List (v 5.2). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.worldbirdnames.org/

біорізноманіття цієї групи хребетних тварин до території нашої країни відповідно до літературних джерел[12], дозволив сформувати таку групу гасел: 60 родин, 198 рядів, 409 видів фауни України.

Загальне число термінів, що стосуються систематичних угруповань птахів, прив'язаних до українського регіону, склало 667 термінів і понять.

Ссавці фауни України. Мабуть, найбільш приваблива для читача група хребетних тварин, адже саме цих істот прийнято називати «звірами». Біорізноманіття ссавців досить високе[13], однак застосування принципу української регіоналістики і аналіз літературних джерел[14] дозволив включити в описувану категорію лише 32 родини, 74 роди, 132 види ссавців.

Загальне число термінів, що стосуються систематичних угруповань ссавців, прив'язаних до українського регіону, склало 238 термінів і понять.

Важливим моментом є складання уніфікованої схеми дефініції інформаційних одиниць, яка об'єднувала б групу понять в єдину категорію. В даному випадку критерій української територіальності дозволяє створювати саме таку уніфіковану дефініцію, що складається з двох частин: перша визначає систематичне положення тварини, друга – вказує на регіоналістику як критерій відбору, що послужив до визначення даної інформаційної одиниці до реєстру понять. Наприклад: «огар (*Tadorna ferruginea*) – вид птахів родини качкових, вид фауни України»; або «нічніця велика (*Myotis myotis*) – вид ссавців родини лиликовіх, вид фауни України».

Таким чином, застосування принципу національної регіоналістики до систематичної і таксономічної різноманітності хребетних дозволило сформувати енциклопедичну категорію «Хребетні тварини фауни України», що включає в загальній складності 1570 гасел, що мають уніфіковану дефініцію, і дає повну картину різноманіття хребетної фауни територій і акваторій України.

Картка категорії
Хребетні тварини фауни України (кількість гасел: 1565)

Формальні ознаки:

Види, роди та родини хребетних тварин (круглороті, риби, земноводні, плазуни та ссавці), які належать до фауни України, зафіксовані в анотованих списках фауни України в такому таксономічному вигляді, який визнається сучасною систематикою і таксономією, застосовується в природоохоронних документах міжнародного рівня, використовується в навчальних програмах, затверджених МОН України, та записано згідно з правилами Міжнародних кодексів біологічної номенклатури.

---

[12] Наукові назви птахів України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izan.kiev.ua/term_com/aves.htm; Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України (польовий визначник). – К., 2002. – 416 с.

[13] Ammal Species of the World. A Taxonomic and Geographic Reference (3rd ed.). Vol. 1 / Ed. by D. E. Wilson, D. M. Reeder. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. – 743 p.

[14] Наукові назви ссавців України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izan.kiev.ua/term_com/mammal.htm; Межжерін С. В., Лашкова О. І. Ссавці України. Довідник-визначник. – К. : Наукова думка, 2013. – 357 с.; Зиков О. Є. Класифікація сучасних плацентарних ссавців (Eutheria): стан і проблеми // Праці Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Т. 4. – С. 5–20.

Джерела

- Наукові назви земноводних та плазунів України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izan.kiev.ua/term_com/herpet.htm
- Наукові назви птахів України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izan.kiev.ua/term_com/aves.htm
- Наукові назви ссавців України, затверджені Комісією із зоологічної термінології Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.izan.kiev.ua/term_com/mammal.htm
- Межжерін С. В., Лашкова О. І. Ссавці України. Довідник-визначник. – К. : Наукова Думка. – 2013. – 357 с.
- Куцоконь Ю., Квач Ю. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії. – 2012. – Т. 6. – №2. – С. 199–220.
- Зиков О. Є. Класифікація сучасних плацентарних ссавців (Eutheria): стан і проблеми // Праці Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – Т. 4. – С. 5–20.
- Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Птахи фауни України (польовий визначник). – К., 2002. – 416 с.
- Інтегрована система таксономічної інформації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.itis.gov/
- Таксономічні списки міжнародного наукового проекту «Таксономікон». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://taxonomicon.taxonomy.nl/TaxonTree.aspx?id=1
- Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. International Commission on Zoological Nomenclature: International Code of the Zoological Nomenclature. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nhm.ac.uk/hosted-sites/iczn/code/

Підкатегорії: 1. Родини хребетних тварин фауни України. 2. Роди хребетних тварин фауни України. 3. Ряди риб України. 4. Види хребетних тварин фауни України.

Період оновлення: раз на 5 років.

Входить до друкованої версії.

Частково (підкатегорії 1, 2, 3).

Пов’язані категорії: вид тварин, рід тварин, родина тварин, ряд тварин, таксономічне угруповання великого рівня.

Обсяг статей категорії – не більше 20 тис. знаків.

Ілюстрації: фото, рисунок

Шаблон дефініції

Назва угруповання українською мовою, найбільш поширені синоніми (назва латинською мовою) – чим є (вид, рід, родина, ряд), систематичне положення відносно більш високої таксономічної категорії (яка вказується в родовому відмінку), для підкатегорії «вид» – вказівка на належність до фауни України.

Гасла:

/Перелік гасел категорії, 1565 гасел, 68 стор./

Схема статті (для під категорій 1, 2, 3)

1. Гасло (назва угруповання українською мовою, великими літерами).
2. Найбільш поширені синонімічні назви (якщо вони є і широко вживаються).
3. Назва латинською мовою.
4. Походження назви (якщо потрібно, для гасел іншомовного походження).
5. Коротке загальне визначення: чим є (ряд, родина, рід).
6. Систематичне положення відносно більш високої таксономічної категорії.
7. Діагностичні ознаки та опис будови тіла.
8. Об'єм таксону за числом видів.
9. Таксономічна представленість та стан ресурсів в Україні.
10. Місце знаходження в Україні, ареал у світі.
11. Спосіб життя, біологічні та екологічні особливості.
12. Практичне чи наукове значення (якщо таке існує).
13. Стан, охорона (природоохоронне законодавство України).
14. Цікаві відомості (наприклад, відомості про назву, визначні представники, використання в геральдиці та інше).
15. Ілюстрації з підписами.

Загальна кількість символів статті не більш 20 000..

3.2. КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ГАСЕЛ

3.2.1. Критерії добору енциклопедичних гасел у соціогуманітаристиці: проблема та способи її розв'язання (на прикладі літературознавчої складової Великої української енциклопедії)

Особливостями енциклопедій традиційно є широта охоплення матеріалу, його системність і структурованість та наукова точність і вивіреність фактів. У такому контексті особливе значення має відбір гасел, який зазвичай здійснюється на підставі низки критеріїв та формальних ознак, які базуються на певних принципах та відповідають концепції видання. У свою чергу, загальний масив гасел усередині кожного напряму (тут йтиметься про літературознавчий) групується за наперед визначеними ознаками та ділиться на категорії.

Скажімо, в тематичному реєстрі другого видання Української радянської енциклопедії[15] розділ «Література» скомпоновано за такими складовими: 1) теорія літератури; 2) література Київської Русі; 3) література народів СРСР, у тому числі: а) *російська література* (в ній виокремлено такі пункти: загальні статті, літературні музеї, біографічні статті); б) *українська література* (в ній

---

[15] Тематичний реєстр слів другого видання Української радянської енциклопедії. Проект. Розділи: література, мовознавство, фольклор, міфологія [Текст]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1976. – 85 с.

виокремлено такі пункти: літературні організації й об'єднання; періодичні видання й збірники, видавництва; інші терміни; біографічні статті представлено підпунктами: українські письменники; російські письменники, творчість яких пов'язана з Україною; українські письменники за кордоном); в) *літератури інших союзних республік* (представлено такими пунктами: Білоруська, Узбецька, Казахська, Грузинська, Азербайджанська, Литовська, Молдавська, Латвійська, Киргизька, Таджицька, Вірменська, Туркменська, Естонська РСР; література народів автономних радянських республік: Абхазька, Башкирська, Бурятська, Дагестанська, Кабардино-Балкарська, Калмицька, Каракалпацька, Карельська, Комі, Марійська, Мордовська, Північно-Осетинська, Татарська, Тувинська, Удмурдська, Чечено-Інгушська, Чуваська, Якутська АРСР; а також *література народів автономних областей*: Адигейська, Горно-Алтайська, Карачаєво-Черкеська та Хакаська авт. області, *література малих народів Крайньої Півночі і Далекого Сходу,* в т. ч. евенкійська, евенська, коряцька, мансійська і хантийська, нанайська, ненецька, удегейська, ульчі й чукотська літератури); 4) зарубіжна література, зокрема: *біографічні статті*, згруповані за країнами таким чином: а) Європа, Америка, Австралія (в т. ч. Австралійський Союз, Австрія, Албанія, Аргентина, Бельгія, Болгарія, Болівія, Бразилія, Великобританія, Венесуела, Гаїті, Гватемала, Греція, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Колумбія, Коста-Рика, Куба, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа, НДР, Німеччина, Норвегія, Перу, Польща, Португалія, Румунія, Сполучені Штати Америки, Угорщина, Уругвай, ФРН, Фінляндія, Франція, Чехословаччина, Чилі, Швейцарія, Швеція, Югославія); б) Азія, Африка, (в т. ч. Алжир, Афганістан, Бірма, В'єтнам, Ефіопія, Єгипет, Ізраїль, Індія, Індонезія, Ірак, Іран, Китай, Корея, Ліван, Малайя, Монголія, Пакистан, Південно-Африканська Республіка, Сенегал, Сирія, Туреччина, Японія); *інші терміни* із зарубіжної літератури (без додаткової рубрикації).

Фольклор у названому тематичному реєстрі представлено окремим розділом, у якому масив гасел розподілено за двома групами: загальні та біографічні статті.

Як бачимо, відсутність ретельної категоризації ускладнює оцінку повноти й критеріїв добору гасел до УРЕ.

Тематичний реєстр Української літературної енциклопедії[16] загалом організовано за тим самим принципом. Його поділено на 11 розділів: теорія літератури, література Київської Русі, українська література, російська література, література народів СРСР, зарубіжна література, мовознавство, фольклор, міфологія, видавнича справа, бібліотеки. Але структура більшості цих розділів досить розгалужена, приміром, теорію літератури згруповано таким чином: 1) поняття і категорії естетики; історія теоретико-літературної думки; творчий процес, функціонування літературного твору; 2) деякі загальні поняття і терміни; 3) творчі методи, літературні напрями, течії, школи; 4) літературні роди, види, жанри; 5) будова літературного твору; 6) художні прийоми і мовностилістичні засоби; 7) віршування; 8) напрями і школи літературознавства 19-20 ст.

А розділ української літератури представлено, зокрема, такими складовими: 1) загальні статті; 2) літературні організації й об'єднання, інші науково-культур-

[16] Проект тематичного словника Української літературної енциклопедії [Текст]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1985. – 441 с.

ні установи (дореволюційний період); 3) літературні організації, об'єднання й установи, інші наукові й культурно-освітні заклади; 4) періодичні видання, альманахи, збірники, видавництва (дореволюційний період); 5) періодичні видання, альманахи, збірники, видавництва (радянський період); 6) давня українська література; 7) письменники 19 – початку 20 ст. та іншими.

Цей досвід організації матеріалу було використано при укладанні категорій ВУЕ та критеріїв добору. Втім, слід зазначити, що соціогуманітарна сфера, на відміну від природничої чи технічної, не дозволяє цілком покладати на такі критерії, а особливо – на формальні ознаки. Звісно, окремі формальні ознаки, як-от лауреати Нобелівської премії, обов'язкові для включення в універсальне енциклопедичне видання, або ж, приміром, літературні жанри, що вивчаються у школі, цілком здатні закрити певні гілки дерева знань, яким фактично і має бути енциклопедія. Та обійтися без додаткових експертних оцінок (завжди тією чи іншою мірою суб'єктивних) у доборі літературознавчих гасел неможливо. Тож основною проблемою добору літературознавчих гасел є принципова невимірюваність чітко визначеними об'єктивними критеріями частини предмету дослідження (зокрема це стосується літературної творчості, художньої вартості того чи іншого твору, умовності літературного канону і його відсутності у випадку сучасних письменників тощо). Ми вибудували такі способи, щоб розв'язати цю загальну проблему і пов'язані з нею конкретні (включати того чи іншого автора, той чи інший окремий випадок – твір, персонажа тощо).

Добираючи гасла, ми виробили загальні принципи, визначили групи статей (за змістом та обсягом), цільову аудиторію та функції проекту.

Підґрунтя критеріїв добру літературознавчих гасел

1. *Загальні принципи,* якими керується редакція ВУЕ при добрі гасел:

– *від загального до конкретного* (якщо є літературні жанрові різновиди, має бути представлено і жанр. Приміром, *авантюрний роман* – різновид, *роман* – жанр);

– *україноцентричність,* тобто *українське має бути представлено детальніше, екзотичне – загальніше* (за інших рівних умов, обсяг статті, присвяченої українському письменнику, в середньому більший за обсяг статті про зарубіжного письменника).

2. Крім того, кожну галузь знань має бути представлено в словнику ВУЕ чотирма *групами статей:* базові поняття й терміни; основні види, явища, закономірності та процеси (категорії, типи, роди, стилі, закони, правила, інституції, організації, події тощо); персоналії; окремі випадки.

3. Також логіка добору літературознавчих гасел спирається на *цільову аудиторію* та *функції* проекту. Так, концепція визначає, що функції порталу ВУЕ – популяризувати здобутки української та світової науки (просвітня); забезпечувати учнів та студентів широким спектром навчальних матеріалів (навчальна); зацікавлювати читачів, заохочувати їх досліджувати (заохочувальна, спонукальна); згуртовувати наукові спільноти, сприяти активнішому обміну досвідом та збільшенню кількості міждисциплінарних досліджень (інтеграційна). Відповідно до цього, цільова аудиторія поділяється на такі сегменти, як школярі, студенти, широка громадськість, фахівці-практики та науковці.

Спираючись на ці принципи, ми сформулювали **загальні критерії** добору літературознавчих гасел:

актуальність – предмет, подія чи явище, описувані гаслом, характеризують *сучасний стан і потреби* філології та є *значущими для перспективи* її розвитку;

поширеність – характеризується *частотністю й тривалістю вживання* у філології та відповідних їй сферах практичної діяльності:

а) згадується *як мінімум трьома авторами у підручниках для вищої школи*, випущених протягом останніх 10 років;

б) входить до освітнього мінімуму знань (шкільного та вищої школи), має бути зафіксовано у програмах для середньої школи та зовнішнього тестування, у паспортах спеціальностей та програмі для вступного іспиту до аспірантури зі спеціальності;

в) нова термінологія, зафіксована *в чинних законах України*, ухвалених протягом останніх 10 років;

смислова вага – вимірюється: а) *кількістю похідних термінів*; б) *кількістю зв'язків з іншими гаслами всередині ВУЕ* (посилань на них, т.зв. *внутрішній індекс цитованості*). Цим забезпечуємо структурну логічність та інтертекстуальні зв'язки між гаслами ВУЕ;

місце в історії філології та загалом соціогуманітаристики і відповідних їй сферах життя. Цим критерієм фіксуємо тяглість наукового знання. Так, має бути включено:

а) терміни й назви (що описують явища, поняття, події, наукові дисципліни тощо), які *вживалися* в науці *протягом тривалого часу* та/або *посутньо вплинули на процес історичного розвитку,* але втратили актуальність в умовах сьогодення; *застарілі терміни*. Особливу увагу тут приділяємо українським літературним альманахам, часописам, антологіям та іншим періодичним та неперіодичним виданням, намагаючись подати більш-менш повну картину їхньої проблематики. Не менше уваги слід приділити літературним угрупуванням, що діяли на території України, і в такий спосіб показати широку панораму літературного процесу в Україні. Застарілі літературознавчі й мовознавчі терміни слід подати, щоби показати їхнє місце та місце описуваних ними понять / явищ у сучасній терміносистемі;

б) *гасла, представлені в УРЕ та УЛЕ*;

в) гасла, що описують явища, предмети, події тощо, *заборонені через цензурні упередження та утиски.* Це ж це стосується й репресованих, заборонених та забутих у часи СРСР письменників, перекладачів та філологів-науковців.

Крім того, прагнучи систематизувати, ми розбили огром літературознавчих понять і явищ на категорії, з тим щоби кожне гасло, присутнє в енциклопедії, належало до певної категорії й було вписано в ряд подібних. Таким чином ми прагнемо уникнути «випадіння» того чи іншого гасла.

Категорії літературознавчих гасел ВУЕ: Будова твору (базові поняття й терміни). Видання періодичні й неперіодичні та їхня типологія (основні види, явища, закономірності та процеси). Віршування (базові поняття й терміни; основні види, явища, закономірності та процеси). Жанри (базові поняття й терміни; основні види, явища, закономірності та процеси; окремі випадки). Засоби організації та художньої виразності тексту (базові поняття й терміни; основні види, явища, закономірності та процеси; окремі випадки). Інші явища літературного процесу (основні види, явища, закономірності та процеси; окремі випадки). Концепції, ідеї, теорії в літературознавстві (основні види, явища, закономірності та процеси). Літератури світу (основні види, явища, закономірності та процеси; окремі випадки). Літературні премії (основні види, явища, закономірності та процеси). Літературні течії, напрями, школи (основні види, явища, зако-

номірності та процеси; окремі випадки). Літературні угрупування, товариства, об'єднання (основні види, явища, закономірності та процеси; окремі випадки). Літературознавчі методи, напрями, школи (основні види, явища, закономірності та процеси; окремі випадки; персоналії). Персонажі (фольклорні, міфологічні, релігійні, літературні) (окремі випадки). Суб'єкти літературного процесу (базові поняття, окремі випадки). Сюжети (окремі випадки). Твори (літературні, фольклорні, міфологічні, релігійні) (окремі випадки). Філологічні та міждисциплінарні науки.

Додаткові концептуальні зауваги стосовно літературознавчого напряму

До української літератури відносимо не лише україномовну, а й літературу російською та іншими мовами, якщо автор писав на території України, був включеним у тутешній історико-літературний процес та ідентифікував / ідентифікує себе як українця.

Слід також розрізняти українську літературу та літератури України. У другому випадку йдеться про літератури народів, що не мають (або не мали на час написання) своїх державних утворень, як-от кримськотатарська, румейська, а також єврейська (переважно ідишемовна) літератури.

Критерії добору до онлайн-версії та до версії макет-друку різняться з огляду на обсяг. До версії макет-друку мають увійти переважно родові, базові поняття, закономірності та явища, тим часом як окремі випадки посядуть там незначне місце. Більше того, статті про національні літератури здебільшого входитимуть до складу статей, присвячених державам (незалежним та залежним); окремо у версії макет-друку буде представлено лише національні літератури, що справили найбільший вплив на інших. Критеріями тут є чисельність читачів (носіїв мови), авторів та дослідників літератури, а також кількість лауреатів Нобелівської премії із літератури (більше 5).

Окремо також можуть бути представлені «малі літератури», що зберегли своєрідність під тиском літератур великих.

Рівень представленості тих чи інших явищ тієї чи іншої літератури напряму залежить від рівня дослідженості теми українською наукою.

Так само більше уваги має бути приділено літературам тих народів, які у досить великих кількостях проживають на території України і становлять її нацменшини.

Особливу увагу має бути приділено зв'язкам зарубіжних явищ та персоналій із українськими та з Україною загалом.

Критерії добору гасел із біографістики в галузі філології (письменники, науковці, перекладачі, фольклористи)

Письменники (поети, прозаїки, драматурги): **1**. Лауреати Нобелівської премії в галузі літератури (всі, це формальна ознака). **2.** Лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка (всі, це формальна ознака). **3.** Інші українські письменники: • що вивчаються у загальноосвітній школі (за шкільними програмами та програмою підготовки до ЗНО); • що вивчаються у вищій школі (за програмою вступних іспитів до аспірантури); • згадані в УРЕ (перелік частково перегукується з попередніми пунктами); • Розстріляного Відродження (за одноіменною працею Юрія Лавріненка (перелік частково перегукується із першими двома пунктами); • маловідомі репресовані (чиї імена лише зараз стають відомі); • сучасні українські письменники (крім тих, кого вивчають у середній та вищій школі, за кількістю виданих не самвидавом прозових чи поетичних книжок

(не менше трьох), сукупним накладом (не менше 5 тис. примірників), кількістю перекладів іншими мовами, згадуваністю у ЗМІ та за сукупністю (сюди також враховується перемога у численних літературних конкурсах та здобуття літературних премій, які самі по собі не є формальною ознакою для включення, але в сукупності показують вагу постаті в сучасному літературному процесі). **4.** Кримськотатарські письменники. **5.** Інші зарубіжні письменники: • що вивчаються у загальноосвітній школі (за шкільними програмами та програмою підготовки до ЗНО), а також усі письменники літератур, що вивчаються в інтегрованих курсах шкіл із мовами викладання мовами нац. меншин в Україні; • що вивчаються у вищій школі (за програмою вступних іспитів до аспірантури); • згадані в УРЕ (перелік частково перегукується з попередніми пунктами); • західний канон (перелік частково збігається з попередніми пунктами; джерело – праця «Західний канон»), а також ті, чию творчість досліджують українські науковці;• східні письменники, чию творчість досліджують українські науковці. **6.** Окрема увага – письменникам, що народилися та/або проживали в Україні (з переліку в попередніх пунктах), особливо представникам «малих літератур», зокрема їдишемовні, кримськотатарськомовні, румейськомовні.

Перекладачі (українською та з української): 1. Що перекладають /перекладали українську літературу іншими мовами. **2.** Що перекладають /перекладали зарубіжну /іншомовну літературу українською (від трьох публікацій окремими книгами).

Науковці (мовознавці, літературознавці, загалом філологи): 1. Що залишили помітний слід в історії української та світової філології, засновники вчень, наукових методів, літературознавчих та мовознавчих шкіл і напрямів. **2.** Зарубіжні науковці, що активно досліджували /досліджують українську мову /літературу та публікували /публікують результати своїх досліджень, таким чином впливаючи на світову україністику.

Фольклористи (збирачі та дослідники фольклору): 1. Збирачі й дослідники фольклору 19–20 ст., що залишили помітний слід в історії фольклористики. **2.** Теоретики фольклористики як науки. **3.** Зарубіжні збирачі й дослідники, що збирали, поширювали й досліджували український фольклор, таким чином популяризуючи його у світі і впливаючи на світову фольклористику та україністику.

3.2.2. Базові принципи формування критеріїв відбору спортивної термінології для Великої української енциклопедії

Для розробки критеріїв відбору гасел до Великої української енциклопедії з напряму «Фізичне виховання та спорт» був використаний досвід української та зарубіжної енциклопедистики (універсальні та галузеві енциклопедії спортивного профілю). Цінними є напрацювання УРЕ, однак складова статей з фізичного виховання та спорту загалом незначна. Даний напрям представлений у ній дуже стисло, особливо це стосується статей біографічного характеру. Біографічні статті в УРЕ були поділені за принципом: вітчизняні спортсмени (сюди входили спортсмени СРСР), українські спортсмени, зарубіжні спортсмени і спортивні діячі. Надзвичайно мало УРЕ висвітлює зарубіжних спортсменів та спортивних діячів, обмежуючись статтями про засновника Міжнародного олімпійського комітету П'єра де Кубертена та чемпіонів світу із шахів. Немає, на жаль, і статей

про зарубіжних олімпійських чемпіонів, подана стаття тільки про 9-разового олімпійського чемпіона, фінського легкоатлета Паво Нурмі. Серед зарубіжних представників футболу згадується тільки бразильський футболіст Пеле[17].

Що ж стосується універсальних сучасних енциклопедій, то їх головним недоліком є відсутність сталого підходу при відборі персоналій. Зокрема, подається велика кількість представників непріоритетних (неолімпійських) видів спорту, у той час коли спортсменів олімпійських видів спорту (олімпійських чемпіонів, призерів Олімпійських ігор, чемпіонів світу та Європи) подають вибірково.

Проблема розробки критеріїв відбору гасел до «Великої української енциклопедії» з напряму «Фізичне виховання та спорт» є надзвичайно актуальною та потребує детального розгляду, зважаючи на те, що більша частина сучасних українських енциклопедій однобоко, а іноді повністю викреслює з нашої історії найбільш славні імена, які часто використовуються іншими державами як їх здобутки.

У ВУЕ будуть відображені наступні групи статей: 1) базові поняття – терміни, які мають багато похідних і є узагальненими поняттями для окремих категорій гасел. Це терміни, без яких неможливе прочитання інших статей. Наприклад, вид спорту, напрям спорту, заклад фізичної культури і спорту, спортивна організація, фізкультурно-спортивні товариства, спортивний інвентар тощо; 2) терміни, у яких немає або є кілька похідних, однак, зважаючи на вузьку спеціалізацію, ми не вносимо їх, а подаємо в одній статті, у якій прописуємо основні складові. Наприклад, спортсмен (спортсмен-аматор, спортсмен-професіонал), види спорту інвалідів (види спорту інвалідів з ураженням опорно-рухового апарату, вадами зору, слуху та розумового і фізичного розвитку) тощо; 3) терміни, які входять до певної категорії за формальними ознаками (наприклад, усі фізкультурно-спортивні товариства, які мають всеукраїнський статус); 4) терміни, що описують основні явища, події, закономірності та процеси у спорті. Наприклад, Олімпійські ігри, Паралімпійські ігри, Дефлімпійські ігри (згідно паспортів спеціальностей)[18] тощо; 5) персоналії.

У ході укладання гасел до ВУЕ були визначені наступні критерії включення біографічних статей про вітчизняних й зарубіжних спортсменів:

I. Засновники шкіл, популяризатори спорту.

II. Спортсмени діаспори, які мали визначні здобутки на міжнародній арені.

III. Вітчизняні спортсмени:

1. Любительський (аматорський) спорт:

а) всі чемпіони та призери Олімпійських ігор;

б) чемпіони світу (з олімпійських видів спорту);

в) чемпіони Європи (з олімпійських видів спорту);

г) українські рекордсмени (з олімпійських видів спорту).

2. Професійний спорт:

бокс: чемпіони за версіями WBA, WBC, IBF, WBO;

футбол – володарі «Золотого м’яча», Ліги чемпіонів, Кубка володарів кубків (Кубок УЄФА), Суперкубка УЄФА;

---

[17] Українська радянська енциклопедія / Гол. ред.: М. П. Бажан. – К. : УРЕ, 1959. – Т. 1: А–Богунці. – 640 с.

[18] Постанова від 11 травня 2005р. № 21-06/4 «Про затвердження переліку паспортів спеціальностей в галузі фізичного виховання і спорту». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ldufk.edu.ua/index.php/pasporti.html

шахи – чемпіони світу з шахів за версією ФІДЕ, а також шахісти, які входили до 10 у рейтингу ФІДЕ більше, ніж 20 років;

найсильніші українські спортсмени в світі (наприклад, І. М. Піддубний, В. Я. Вірастюк тощо).

3. Тренери, які мають видатні досягнення в спорті (зокрема, виховали багаторазових олімпійських чемпіонів, створили власну школу, сприяли розвитку спорту в Україні тощо). У футболі – тренери українських команд, за яких були здобуті найвищі досягнення (володарі Кубку володарів кубків, Кубку УЄФА, Суперкубка УЄФА) тощо.

4. Спортивні функціонери (президенти Національного олімпійського комітету, Національного Комітету спорту інвалідів України).

IV. Зарубіжні спортсмени:

1) Любительський спорт – багаторазові олімпійські чемпіони (від 5 і більше, можливі виключення); зарубіжні рекордсмени – чинні рекордсмени (з олімпійських видів спорту).

2) Професійний спорт:

бокс – абсолютні чемпіони у надважкій вазі за умови, якщо вони є чемпіонами не менше, ніж у трьох версіях одночасно;

для ралійних перегонів: чемпіон, що має найбільшу кількість перемог;

для перегонів Формули 1: чемпіон, що має найбільшу кількість перемог;

для тенісистів: найбільша кількість перемог на турнірах Великого шолома в одиночному розряді (по три особи для чоловіків та жінок);

для хокеїстів НХЛ – троє перших зі списку «100 кращих гравців НХЛ усіх часів», а також хокеїсти українського походження, які потрапили до даного списку;

для баскетболістів НБА – дворазові олімпійські чемпіони, які водночас входять до списку кращих гравців НБА;

для чоловічого футболу – володарі «Золотого м'яча» (більше двох разів); багаторазові переможці в категорії «Гравець року ФІФА» (більше трьох разів). Також вносимо першу десятку зі «Списку найкращих футболістів XX сторіччя за версією IFFHS» (Міжнародної федерації футбольної історії та статистики)[19].

для жіночого футболу – багаторазові переможниці в категорії «Футболістка року ФІФА» (більше п'яти разів);

шахи – абсолютні чемпіони світу з шахів (за версією ФІДЕ, а також Професійної шахової асоціації) – чоловіки та жінки.

хокей на траві – хокеїста року за версією Міжнародної федерації хокею на траві (8 разів).

3) Спортивні функціонери (всі президенти Міжнародного олімпійського комітету та Міжнародного параолімпійського комітету).

Запропоновані критерії добору гасел мають рекомендаційний характер і можуть коригуватися в процесі роботи над підготовкою ВУЕ.

---

[19] World – Player of the Century. – [Електронний ресурс]. – International Federation of Football History and Statistics. – Режим доступу: http://www.rsssf.com/miscellaneous/iffhs-century.html

3.2.3. Базові принципи формування критеріїв відбору біографічних гасел Великої української енциклопедії (напрям «історичні науки»)

Комплекс статей із історичних наук в універсальних енциклопедіях, як і в галузевих енциклопедіях із гуманітарних наук, значною мірою складається з гасел біографічного характеру. Для окремих історичних періодів цей показник становить близько 50% загального числа гасел (близько третини загального обсягу, враховуючи менший середній обсяг біографічної статті порівняно зі статтею загального змісту), а в окремих енциклопедичних проектах навіть більше. Це зумовлює потребу ретельного опрацювання критеріїв включення окремих персоналій до енциклопедій.

Для розробки критеріїв Великої української енциклопедії доцільно використовувати як досвід української – радянської, еміграційної й сучасної – енциклопедистики (обох видань «Української радянської енциклопедії» (УРЕ-1 і УРЕ-2), «Енциклопедії українознавства» (словникова частина – ЕУ-С), а також галузевих енциклопедій гуманітарного профілю), так і зарубіжний досвід (радянський і російський, який за принципами формування багато в чому є ідентичним українському «материковому», та досвід західних енциклопедій).

Досвід УРЕ, з огляду на правонаступність УРЕ і ВУЕ, є визначальним, його слід сприймати з відповідними поправками на ідеологічну заангажованість добору персоналій до першої. Згідно з редакційною передмовою, у першому виданні УРЕ подано «найпотрібнішу інформацію про видатних людей як минулого, так і сучасного» (коли йдеться про універсальну складову). Що стосується біографічних довідок українських діячів, «у ній належне місце відводиться передовим людям України як дожовтневого періоду, так і сучасності, – діячам комуністичної партії і радянської держави, новаторам виробництва, передовикам сільського господарства, вченим, військовим діячам, письменникам, митцям»[20]. Враховуючи те, що УРЕ-1 готувалася й публікувалася в умовах «Відлиги», у ній з'явилася низка статей про реабілітованих українських політичних діячів і діячів культури 1920–1930-х рр. (цей факт після виходу УРЕ-1 посприяв поверненню згадок про деяких із цих осіб до офіційної колективної пам'яті), однак у цілому згадану тему було висвітлено фрагментарно.

Варто відзначити, що загалом кількість діячів XX ст., згаданих в обох виданнях УРЕ, непропорційно велика, надміру широко представлено діячів із республік СРСР та другорядних партійних діячів країн «Соцтабору». Незважаючи на те, що, як зазначено там-таки, «енциклопедія містить матеріали з життя трудової української еміграції в Сполучених Штатах Америки, Канаді, Аргентині та інших країнах світу»[21], відбір гасел про еміграцію є надзвичайно збідненим – подано лише короткі довідки про прорадянські українські організації у статтях про відповідні країни, причому саме в цьому випадку фактично не охоплено біографістику.

В ЕУ, відповіддю на вихід перших томів якої стала УРЕ-1, біографістика займає порівняно більшу питому частину, ніж в УРЕ. На відміну від УРЕ, в ЕУ зі зрозумілих причин було свідомо вирішено «рятувати від забуття імена тих діячів давнього і недавнього минулого України, яких нині в УРСР свідомо нама-

[20] Українська радянська енциклопедія. – Т.1. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1959. – С. 5.
[21] Українська радянська енциклопедія. – Т.1. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1959. – С. 5.

гаються цензурними заборонами пустити в непам'ять»[22]. Крім того, як зазначала редакція ЕУ, у ній було зроблено свідомий вибір на користь ширшого, порівняно з природничими і технічними науками, представлення соціогуманітарного тематичного блоку. Це безпосередньо відбилося на біографістиці – серед природничників та науковців технічної галузі в ЕУ представлено лише найбільш знакові імена, тоді як серед історичних діячів, науковців-гуманітаріїв, літераторів тощо є довідки навіть про другорядних постатей.

Серед галузевих енциклопедій гуманітарного профілю радянської доби увиразнюються «Радянська енциклопедія історії України» (РЕІУ) і перші два томи «Української літературної енциклопедії» (третій том із п'яти запланованих, на якому видання зупинилося, має суттєво скориговані критерії добору персоналій). У РЕІУ широко представлено біографічні довідки про осіб із усіх періодів історії України, однак – і це загалом характерно для радянської історіографії – непропорційно значну частину складають матеріали з історії ХХ ст.

У випадку «Большой советской энциклопедии» (три видання – БСЭ-1, БСЭ-2 і БСЭ-3), кидаються у вічі відмінності у критеріях добору персоналій для БСЭ-1, з одного боку, і БСЭ-2 й БСЭ-3, з іншого. У першому меншою є питома вага персоналій із історії Росії і значно вищою – з історії республік СРСР та народів автономних республік і областей. Крім того, на відміну від БСЭ-2 й БСЭ-3, у БСЭ-1 ширше представлено матеріали з історії євреїв. Це ж можна простежити у випадку літератури на прикладі «Литературной энциклопедии» (1929–1939) – у післявоєнних енциклопедичних виданнях СРСР єврейських політичних діячів і письменників, особливо з території сучасної України, представлено надзвичайно слабко.

Видані у пострадянську добу енциклопедичні видання викладають біографічний матеріал більш збалансовано. Так, із третього тому «Української літературної енциклопедії» (1995) на етапі підготовки до друку було вилучено низку статей про маловідомих літераторів окремих колишніх республік СРСР (це не стосувалося перекладених в Україні і достатньо знаних за межами своїх республік, причому майже всі вилучені літератори належали до радянської доби), а вивільнене місце було заповнено «поверненими іменами» українських літераторів. В «Енциклопедії історії України» питома вага діячів ХХ ст. є помітно меншою, ніж у РЕІУ. Натомість в «Енциклопедії сучасної України», з огляду на декларовану її назвою «сучасність», диспропорція представлення різних періодів історії України є виправданою.

У пострадянський період у сусідніх з Україною країнах на державному рівні було реалізовано два масштабні проекти з видання універсальних енциклопедій. Хронологічно першим є білоруський – «Беларуская энцыклапедыя» за ред. Гєнадзя Пашкова. Це 18-томне видання (1996–2004) багато в чому повторює особливості радянських енциклопедій (непропорційно значна увага ХХ ст.), однак зі значно меншою ідеологічною ангажованістю. 6-томна «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» несе на собі відбиток двох принципів наповнення біографічною складовою – перший з них (томи 1-2, видані до обрання президентом РБ О. Лукашенка) загалом аналогічний ЕІУ, другий відзначається численними пропусками, особливо щодо інформації про представників білоруського зарубіжжя.

[22] Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Париж-Нью-Йорк : Молоде життя, 1955. – Т.1. – С. 5.

У Росії на державному рівні з 2004 р. здійснюється проект із видання «Большой российской энциклопедии», у якій достатньо широко представлено довідки про російських політичних емігрантів і порівняно збалансовано подання діячів різних історичних епох.

На відміну від Британніки, у більшості енциклопедичних видань континентальної Європи («Grand Larousse encyclopédique», «Brockhaus», «Wielka encyklopedia powszechna», усі радянські енциклопедії тощо) блок біографічних статей подається не окремими томами, а разом із загальною частиною. Цей принцип визнано за доцільний у випадку ВУЕ.

У соціогуманітарній частині словника ВУЕ майбутні статті про окремих персоналій складають майже половину з загального числа гасел. Увагу до різних історичних періодів збалансовано без особливого ухилу в «перепредставленість» ХХ ст. Поряд із тим, зміна у критеріях добору порівняно з УРЕ вимагає дуже уважно поставитися до проблеми наповнення словника (як первинного, так і остаточного), визначення критеріїв, яким обов'язково мають відповідати особи, довідки про яких подаються в енциклопедії. Для визначення остаточних критеріїв необхідно сформулювати базові принципи.

Під час упорядкування словника перш за все слід здійснити первинний відбір. У його основі має лежати опрацювання українських (територіально або тематично) довідкових видань: включення до УРЕ, ЕУ, ЕІУ, РЕІУ [почасти], Енциклопедії сучасної України. Крім того, у зв'язку з майже цілковитою відсутністю в УРЕ єврейських історичних діячів, які мешкали й працювали на території України, та повною відсутністю кримськотатарських діячів, необхідно приділити особливу увагу наповненню словника ВУЕ відповідними гаслами.

Особливий наголос слід ставити на репресованих у радянський період персоналіях, діячах-емігрантах та іноземцях українського (етнічно та територіально) походження. Для них можливе менш суворе тлумачення обмежень, накладених загальними критеріями відбору.

В основі подальшого відбору мають лежати три складові, кожна з яких визначається для окремих персоналій індивідуально. Це – значимість (як діяча, дослідника тощо, як за формальними критеріями, так і на думку експертів), згадуваність або цитованість (передусім у навчальній літературі, меншою мірою – в науковій), у окремих випадках – наявність премій і нагород за діяльність (найпрестижніші на світовому або державному – для України – рівні відзнаки).

Для науковців-істориків – формальними критеріями, за наявності яких вони включаються до словника автоматично, є: членство в НАН України і державних галузевих академіях України (натомість не включаються члени різноманітних «громадських» академій, якщо вони не відповідають іншим критеріям), членство в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка (до 1939 р.). Крім того, автоматично включаються до ВУЕ директори профільних інститутів НАН України, головні редактори провідних історичних журналів і збірників інститутів НАН України. До ВУЕ включаються довідки про науковців, які започаткували або зробили визначний внесок у розвиток історичної науки (за рекомендаціями експертів), українські історики-члени редколегій провідних світових наукових журналів (аналогічно).

Для державних, політичних діячів – голови та голови урядів європейських держав ХХ ст. (окрім «карликових» держав), до ХХ ст. – голови великих держав, королі колоніальних держав і імператори колоніальних імперій, голови урядів великих держав, папи римські, голови держав, до складу яких входила Україна

або окремі частини її території. Окремо включаються засновники нових держав, засновники королівських і імператорських династій.

Зокрема, до енциклопедії мають включатися королі Франції, Іспанії, Англії, Польщі, великі князі литовські, великі князі московські. У випадку інших держав їхні чільні постаті можуть включатися до ВУЕ у разі, якщо ці персоналії мають зв'язок із історією України в сучасних кордонах.

Для державних утворень на території України до ВУЕ включаються великі князі київські, князі галицько-волинські, князі київські (удільні у складі ВКЛ), хани Кримського ханату.

Для державних утворень на території України у XX ст. – лідери (у тому числі неофіційні) всіх таких формацій до 1991 р.

Засновники та лідери політичних партій і течій, згадки про які включено до енциклопедії (зокрема, українських). Лідери політичних партій, які мали представництво в Кабміні України після 1991 р. Голови та провідні діячі територіально українських політичних партій періоду Революції 1917–1921 рр., партій і рухів до 1917 р., усіх територіально українських політичних партій та нелегальних політичних рухів до 1991 р. Міністри урядів УНР, УД, голови Раднаркому УСРР/УРСР, наркоми освіти, юстиції, НКВС та низки інших наркоматів (за узгодженням з експертами), голови ДПУ УСРР, голови Радміну УРСР (міністри освіти, МВС, МДБ, МЗС, інші – за узгодженням з експертами щодо кожної окремої постаті), голови КДБ УРСР, прем'єр-міністри і віце-прем'єр-міністри України, міністри МВС, МЗС, освіти і науки, фінансів, юстиції, голови СБУ, президенти України, голови ВР, голови ВУЦВК УСРР/УРСР, генпрокурори України та УСРР/УРСР, секретарі РНБО, голови Генштабу України. Серед діячів КП(б)У включаються: усі перші секретарі і генсеки ЦК, члени ЦК революційної доби. Інші партійні діячі – за узгодженням з експертами.

У випадку керівництва КПРС та органів влади СРСР до енциклопедії включаються: генсеки й перші секретарі ЦК РКП(б) / ВКП(б) / КПРС, члени ЦК періоду 1917–1921 рр., голови Раднаркому / Радміну, ВЦВК, Верховного Суду, міністри МВС, МЗС, оборони. Інші – за узгодженням з експертами.

Включення **громадських діячів** можливе лише за узгодженням з експертами кожної окремої персоналії, чіткі формальні вимоги для цієї категорії сформулювати неможливо.

Для релігійних діячів – центральні персоналії конфесій, що офіційно існували в Україні до 1991 р. (включно з УГКЦ «катакомбного» періоду). Для сучасних – голови конфесій (за умови існування централізованої ієрархії), кількість представників яких в Україні за статистикою перевищує 500 тис. осіб, а також головний рабин України і голови всіх духовних управлінь мусульман, що діють на території України.

Для військових діячів – голови збройних рухів опору часів Другої світової війни (мінімум одна людина для кожної крани, де існував рух опору), головнокомандувачі армій усіх держав, що брали участь у Другій світовій війні, командувачі фронтів Радянської армії, командувачі груп армій країн-союзників, командувачі груп армій Німеччини на Східному фронті. Командувачі армій та корпусів, набраних із представників населення окупованих нацистською Німеччиною країн, що воювали на боці Німеччини.

Для Першої світової війни – головнокомандувачі армій країн Антанти й Троїстого союзу.

Усі маршали Радянського Союзу до кінця Другої світової війни (включно з репресованими у 1930-х рр.).

Командувачі українських збройних формувань в арміях інших держав.

Для XIX ст. – маршали Франції часів Наполеона, основні військові теоретики XIX ст., головнокомандувачі Рос. армії XVIII–XIX ст., що брали участь в основних збройних конфліктах за участі Росії. Військові діячі, що відомі як військові теоретики (за узгодженням з експертами).

Запропоновані принципи мають попередній рекомендаційний характер і можуть коригуватися в процесі роботи над підготовкою енциклопедії.

3.2.4. Методичні підходи до укладання реєстру гасел з напряму географічні науки для ВУЕ

Ідея створення Великої української енциклопедії розбурхала в інтелектуальних колах українського суспільства досить широку дискусію щодо форми, змісту, об'єму та строків створення такого видання. Необхідність створення друкованої та електронної версії перебуває поза дискусією, оскільки національна енциклопедія є важливим атрибутом незалежної держави, вона виступає узагальненням інтелектуального розвитку нації, презентацією її здобутків у глобальному вимірі. Дане видання має на меті відобразити погляд українців на світ і презентувати світові результати свого розвитку і відповідати на сучасні запити щодо пошуку актуальної інформації.

Величезний обсяг матеріалу, а також необхідність залучення великої кількості фахівців з різних галузей теоретичних та практичних досліджень вимагають від укладачів чіткого алгоритму обробки та презентації наявної інформації, для того щоб створене видання було доступне для сприйняття якомога ширшому колу споживачів інтелектуального продукту. Від чіткої постановки завдань та координації роботи між фахівцями різних напрямів залежить успіх та популярність видання. Першочерговим у створенні універсальної енциклопедії є укладання та обговорення реєстру гасел з окремих напрямів людського знання. Поділ на гуманітарні, природничі та технічні науки, а також окреме виділення біографічних статей відображає перший рівень структуризації широкого обсягу матеріалу, який заплановано презентувати. Слід взяти до уваги і той факт, що в результаті укладання та обговорення сформується цілий пласт гасел, які мають міждисциплінарне значення і статті будуть укладатись фахівцями з декількох наукових напрямів. Подальший поділ природничих наук на наступні групи: фізико-математичні (математика, механіка, фізика, астрономія), хімічні, біологічні, географічні, геологічні, сільськогосподарські (агрономія, зоотехнія, лісове господарство), ветеринарні, медичні (клінічна, профілактична та теоретична медицина), відображає прийняті в українській науці підходи щодо основних напрямів досліджень. Кожна з цих груп гасел потребує детального розшифрування загальних критеріїв відбору та узгодження спільних понять із суміжними науками. Одним з більш наповнених блоків гасел поряд з біологією (яка охоплює власне біологічні терміни та поняття, а також термінологію біологічної класифікації, має дуже багато спільних гасел з суміжними науками) є географія.

Сучасна географія – це комплексна наука, що вивчає усю різноманітність проявів компонентів географічного середовища на різних територіальних

рівнях. Предметна область географічних наук надзвичайно широка, у найбільш спрощеному розумінні виділяють фізичну та суспільну (соціально-економічну) географію. Частково об'єкти дослідження географічних наук перетинаються з іншими природничими науками, а також деякими гуманітарними. Тому при укладанні реєстру гасел для Великої української енциклопедії важливо вибудувати ієрархію використовуваної в сучасних наукових дослідженнях географічної термінології, зосередитись на найбільш вживаних поняттях і термінах. Також слід зауважити, що при укладанні довідкових видань з географією пов'язують надзвичайно великий перелік географічних назв, які теж потребують ранжування і впорядкування.

Розподіл гасел виключно за спеціальностями ВАК України, який першочергово було запропоновано взяти за основу структурування гасел у сфері географічних наук, є не дуже вдалим і відображає тільки ті напрями, за якими проводяться сучасні дослідження. Крім того, розподіл досліджень за спеціальностями останні 20 років є дуже асиметричним, домінують дослідження з соціально-економічного напряму. Тому за основу було взято предметні блоки основних географічних дисциплін і галузевих наук. обсягу статей.

Важливим питанням є співвідношення кількості гасел та обсягу статей з географічних наук. Де закінчується формат галузевої географічної енциклопедії і починається універсальний? Це дуже складне питання, відповідь на яке є дуже приблизною, вона буде уточнюватися в процесі написання статей.

Щодо прогнозованої кількості гасел з географії, то за нижченаведеними критеріями заплановано впорядкувати близько 10 тис. гасел з географії, не враховуючи персоналій та міждисциплінарні терміни, що будуть віднесені до правознавства, історії, демографії, фізики, астрономії та інших. Галузеві географічні енциклопедичні видання містять від 5 до 10 і більше тисяч статей[23], в Українській географічній енциклопедії, видання якої завершилось у 1993 р. надруковано 6194 статті[24], що висвітлюють поняття і терміни географії та суміжних наук про Землю, а також економіки, демографії, етнографії і т.д., а також дають характеристику географічним назвам території України. Перед укладачами ВУЕ стоїть завдання висвітлити глобальний контекст і місце в ньому української держави, тому кількість гасел зросте за рахунок регіонального компоненту (топоніми Європи та світу). Щодо співвідношення українського та світового компоненту в реєстрі гасел, то воно буде становити 60:40, де 40% – це гасла, які пов'язані з Україною. Це зумовлено тим, що є ідея більш детально висвітлити територію Європи, більш ґрунтовно презентувати географію країн-сусідів першого порядку.

Подібна робота з укладання реєстру гасел для формату універсальної української енциклопедії проводилась в Україні ще у 1976 р., коли був створений «Тематичний реєстр слів другого видання Української радянської Енциклопедії». Це видання, а вірніше надрукований рукопис для обговорення містив 8140 гасел, які були розділені на такі розділи: географія, геодезія та картографія, геологія,

---

[23] Большой словарь географических названий / Гл. ред. В. М. Котляков. – Екатеринбург : У-Фактория, 2003. – 832 с.; Первый географический БЭС – Спб. : Норит; М. : ИД «РИПОЛ классик», 2007. – 800 с.; Большая географическая энциклопедия. – М. : Эксмо, 2007. – 672 с.

[24] Руденко Л. Г., Стеценко Є. І. Унікальний колективний здобуток українських географів // Український географічний журнал. – 2013. – №4. – С. 9-11.

геофізика, де два останні напрями об'єднали 1360 гасел[25]. У сучасних умовах відбулося ще більше галуження географічної та суміжних наук, тому деталізація гасел буде відбуватись на рівні категорій, а не наукових напрямів.

У реєстр гасел передбачено включити назви географічних об'єктів планетарного масштабу, а також топоніми, що формують фізичну та політичну карту України. Одночасно буде відображено поняття, процеси явища, що становлять предметну сутність географічних наук. Це непросте завдання укладання переліку географічних назв та термінології буде вирішено за допомогою поділу всього масиву гасел на групи категорій і укладення карток категорій, що дозволить сформувати вичерпні списки гасел.

Враховуючи універсальний формат Великої української енциклопедії для блоку «географія», запропоновано використовувати наступні загальні критерії відбору гасел:

1. Загальновживаність поняття в науково-популярній літературі, наявність географічних термінів та назв у курсі шкільної географії, присутність у науково-популярних виданнях.

2. Поняття та категорії, що розкривають предметну сутність географії та її галузевих напрямів, формують понятійний каркас науки є ключовими у розумінні базових термінів навчальних географічних предметів.

3. Термінологічний апарат з фізичної географії, що дає розуміння процесів і явищ в оболонках Землі: атмосферній циркуляції, колообігу води й інших елементів та речовин, пояснює особливості утворення порід, мінералів, форм рельєфу.

4. Поняття, що характеризують ключові процеси та описують географічні об'єкти Світового океану.

5. Найважливіші за значенням та найбільші за певними характеристиками географічні об'єкти суходолу (гірські системи, гідроніми та ін.), як виняток невеликі за величиною, але важливі за значенням в глобальному масштабі.

6. Топоніми фізичної географії України: гірські системи, низовинні форми рельєфу, природні і штучні водойми та інші з високою деталізацією.

7. Всі незалежні держави, а також залежні території та невизнані міжнародним правом країни та республіки, одиниці адміністративно-територіального поділу першого (найвищого рівня) країн Великої двадцятки, міста-столиці, міста-центри адміністративних одиниць, найбільші за людністю та значенням (геополітичним, економічним, культурним) міста світу.

8. Сучасні одиниці адміністративно-територіального поділу України до рівня районів, всі міські населені пункти, зокрема й селища міського типу для відображення цілісності міського простору. У випадку реалізації адміністративно-територіальної реформи гасла, що відібрані за цим критерієм, перейдуть у розділ історії і будуть опрацьовані новостворені адміністративні одиниці.

9. Поняття та терміни, що становлять предметну сутність економічної й соціальної географії та її основних галузей, окремі сучасні концепції просторового розвитку, а також пов'язані з різними аспектами життєдіяльності населення (відтворювальним, трудовим, поселенським, духовним тощо), крім тих гасел, що укладені в реєстрах гасел з регіональної економіки та демографії, етнографії.

[25] Тематичний реєстр слів другого видання Української Радянської Енциклопедії» [Проект]. Розділи: географія, геодезія і картографія, геологія, геофізика. – К. : Головна редакція УРЕ, 1976. – 167 с.

10. Гасла, що характеризують історію української діаспори та хвилі переселень, сучасну географію розселення етнічних груп українців у нашій державі та за її межами.

11. Природоохоронні території світу (заповідники, заказники, резервати) та України, їх типи та види, екологічні проблеми людства в цілому та в межах території України зокрема, базові міжнародні конвенції з охорони довкілля та збереження біорізноманіття.

12. Пам'ятки ЮНЕСКО природного та змішаного типу (культурні будуть відображені в реєстрі гасел з культурології).

13. Поняття і терміни, що мають міждисциплінарний характер (біологія, геологія, фізика, астрономія та ін.), мають чітку територіальну прив'язку і не ввійшли в реєстр гасел тих дисциплін, з якими пов'язані, крім географії.

14. Гасла, що пов'язані з українськими та міжнародними антарктичними дослідженнями.

15. Термінологія туризму і рекреації в світі та Україні, найбільш вживані поняття, що подаються у документах міжнародних організацій та використовуються в українській термінології.

16. Поняття і персоналії, що пов'язані з важливими географічними відкриттями (мореплавці, вчені-натуралісти) й провели знакові дослідження (учасники різноманітних етнографічних експедицій) в глобальному вимірі та для України.

17. Вчені, дослідники, популяризатори географічної науки в Україні і українського походження.

Враховуючи україноцентричність видання, деталізація процесів, явищ буде зменшуватись у такому порядку: Україна, країни сусіди першого порядку, Європа, глобальний зріз. Як виняток, території компактного проживання української діаспори в світі мають бути висвітлені детальніше у комплексних історико-географічних статтях. Враховуючи той факт, що друковане видання буде більш традиційного формату і буде мати певне співвідношення між статтями природничого, гуманітарного та технічного напрямів, то кожна категорія має деталізацію критеріїв відбору, а також враховані винятки. Це дозволить легко вибрати статті, які обов'язково мають бути в друкованій версії. З іншого боку, окремі гасла з географічних наук будуть представлені тільки в електронній версії. Це пов'язано з тим, що деякі поняття, як наприклад, адміністративні райони України до моменту видання останнього друкованого тому в результаті адміністративної реформи мають всі шанси стати частиною історії України.

У цілому концепт блоку гасел «географічні науки» виглядає як природа-людина-господарство та їх взаємодія в межах окремих територій на різних територіальних рівнях: глобальному (найбільш знакові процеси і явища взаємодії); регіональному (особливості розвитку процесів і явищ у контексті належності території України до Європи); локальному (висока деталізація об'єктів, процесів і явищ в Україні).

Для зручності опрацювання в межах географічних наук було виділено дві надкатегорії: **міста, країни, території** та власне **географія**. Такий поділ дозволить більш якісно впорядкувати гасла з географічних наук і укласти зручні для подальшого опрацювання картки категорій (з підкатегоріями при необхідності). Слід зазначити, що на даному етапі опрацювання матеріалу важливе значення має наявність програмного забезпечення для впорядкування матеріалу. Оскільки кожне гасло змістовно пов'язане з іншими, відображення взаємних посилань

дає можливість повніше відобразити однотипний матеріал, сформувати цілісне уявлення про предмет чи явище. Також у більшості гасел є так звана енциклопедійна історія, що дає можливість виявити чи відображалось те чи інше поняття в універсальних та галузевих енциклопедіях та довідниках. Для електронної версії важливе значення мають теґи, що дають можливість вишукувати споріднені гасла. Опрацювання реєстру гасел способом «вручну» за допомогою таблиць текстових редакторів чи програм для роботи з електронними таблицями дуже трудомістке і має ризик створення механічних помилок та описок.

Незалежно від способу обробки даних ключовим методичним прийомом для створення реєстру гасел є картка категорії, де на основі спільності ознак укладається перелік гасел, які у більшості випадків мають одну і ту ж спільну схему дефініції і в майбутньому будуть описані за типовою схемою статті. В географічних науках таких гасел чимало і вони добре структуруються за однією чи декількома ознаками.

Надкатегорія міста, країни, території має одночасно глобальний та український контекст. Коротко охарактеризуємо картки категорій у цій групі гасел. Слід зазначити, що даний блок гасел сформований виключно з географічних назв. Статті у межах цього розділу можуть бути написані не тільки фахівцями географами, а й авторами, які працюють в інших галузях – світовій історії, міжнародному праві тощо.

Мета в межах цієї надкатегорії – впорядкувати назви незалежних держав, міст світу (різних типів), одиниць адміністративного поділу незалежних держав, що формують політичну карту світу та окремі території, а також географічні назви карти адміністративно-територіального поділу України. Всі гасла, що стосуються території України, будуть виділені в окремі картки категорії, бо план для написання статей буде суттєво деталізований, на відміну від глобального контексту.

Дана надкатегорія (і окремий розділ груп гасел в електронній версії) включає в себе наступні категорії:

Незалежні держави світу, де в перелік входять 193 незалежні держави, які визнані ООН, а також дві країни, статус яких визначається окремими документами, – Палестина та Ватикан).

Одиниці адміністративного поділу незалежних держав світу, де буде зібрана інформація про одиниці територіального поділу країн Великої двадцятки (G-20). Тут буде сформовано 19 підкатегорій, що дають характеристику адміністративних одиниць Великої двадцятки (крім Європейського Союзу) і ще близько 20 країн-сусідів різних порядків України (в основному це країни, які не входять в формат G-20, але мають спільні кордони з Україною чи є пострадянськими).

Залежні території, де буде дано перелік територій з різним ступенем суверенітету та самоврядних прав, що будуть описані за єдиною схемою. У тих випадках, де залежні території будуть внесені в списки одиниць адміністративного поділу в картках категорій будуть зроблені відповідні посилання.

Самопроголошені та невизнані держави, республіки та державні утворення, де гасла можуть дублюватись з підкатегоріями одиниці адміністративного устрою незалежних держав і частково будуть з ними об'єднанні, однак виокремлення такої категорії дасть більш чітке розуміння процесів, що відбуваються на сучасній політичні карті світу.

Міста світу – одна з найбільших категорій зі складною формулою відбору гасел, де будуть виділені наступні підкатегорії: міста-столиці (столиці всіх незалежних держав), міста, центри адміністративних одиниць, найбільші міста. Для двох останніх підкатегорій будуть домінувати кількісні критерії (людність населених пунктів), але, враховуючи відмінності в урбанізаційних процесах у різних частинах світу та уникнення однобокої презентації різних територій, буде враховуватись значення того чи іншого міста в межах країни та регіону.

Адміністративно-територіальний устрій України, де будуть відображені одиниці адміністративно-територіального поділу найвищого рівня – АР Крим та області, міста Севастополь та Київ будуть включені в картку «Міста України»).

Адміністративно-територіальний устрій України (адміністративні райони), де за одним планом статті будуть описані всі адміністративні райони України.

Дві вище перераховані картки до моменту завершення роботи над Енциклопедією можуть застаріти у випадку проведення адміністративно-територіальної реформи.

Міста України, де відображені всі населені пункти зі статусом міст. У цій картці виділено наступні підкатегорії: міста зі спеціальним статусом (Київ, Севастополь), міста, обласні центри та центри адміністративних одиниць, міста обласного та республіканського АР Крим значення (крім обласних центрів, включаючи районні центри)

Селища міського типу України, де згруповано всі селища міського типу і розділено на дві підкатегорії: селища міського типу, що є адміністративними центрами районів, та інші селища міського типу. За попереднім погодженням друга підкатегорія буде входити тільки до електронної версії енциклопедії.

Застарілі, рідковживані, місцеві географічні назви, де в межах двох підкатегорій (глобальний контекст та українські назви) будуть зібрані відповідні географічні назви, які часто зустрічаються в українській науково-популярній та навчальній літературі.

Регіональний поділ частин світу, де зібрані географічні назви, що стосуються регіонів світу, об'єднання країн за географічною та іншими ознаками (наприклад, Латинська Америка, Східна Азія, Північна Європа, Бенілюкс.)

Для даної категорії є ще певний перелік гасел, що потребує обговорення і уточнення у формі дискусії.

Історико-культурні регіони та області України, де зібрані історико-культурні (чи етнокультурні) області, що описуються в шкільному курсі, згадуються в ЗМІ і т.д. (наприклад, Гуцульщина, Поділля, Слобожанщина, Полісся і т.д.).

Історико-культурні регіони сучасної Європи (Бессарабія, Трансільванія і т.д.).

Уточнення формулювання назв цих карток категорій вимагає консультацій з фахівцями з історії та міждисциплінарного узагальнення.

І ще одна категорія, яка за змістом тяжіє до регіональної історії, ніж до історичної географії: *одиниці адміністративно-територіального устрою території сучасної України минулих історичних періодів (воєводства, губернії і т.д.),* де зібрані назви одиниць адміністративно-територіального устрою минулих історичних періодів. Необхідність включення гасел з цієї теми до енциклопедії є беззаперечним, однак потребує уточнення часова періодизація (за який період) і формування плану статті.

Зміст надкатегорії «географія» формують гасла, що є сферою компетенції фахівців з географічних наук. Крім гасел з фізичної географії, які є домінуючими

і включають назви географічних об'єктів, а також термінологію з ключових понять і термінів, сюди входять гасла з соціальної та економічної географії, а також з географії населення, транспорту та інших гілок поділу географічної науки.

Галузі, напрями, наукові дисципліни географії, де зібрані науки та наукові напрями, що утворились в результаті галуження описової географії, а також сформувалися на стику наук.

Теорії, наукові школи та напрями в географічних науках, де зібрані ключові для сучасної географічної науки теорії, концепції, а також ті, в результаті яких сформувались найважливіші наукові географічні напрями.

Материки, континенти, де зібрана інформація про поділ на сучасні материки. Гасла про материки будуть представлені у розділі геологія.

Частини світу, де зібрана інформація про поділ на частини за домінуючою в пострадянських країнах класифікацією.

Арктичні та антарктичні дослідження, де зібрані гасла пов'язані з сучасними дослідженнями в цій сфері в контексті глобального потепління.

Оболонки Землі, гасла, що дають характеристику всіх оболонок Землі з деталізацією на шари та поверхні.

Світовий океан – картка, яка включає одне гасло, яке є одним з базових у розумінні географічних процесів.

Частини Світового океану, включено поділ на океани за різними класифікаціями, де базова буде включати поділ на Атлантичний, Тихий, Індійський та Північний Льодовитий океан.

Рельєф дна Світового океану, має дві підкатегорії, де в першій перераховані основні типи рельєфу, а в другій – географічні назви найбільших хребтів, западин, океанічних жолобів, котловин, абісальних рівнин і т.д., а також дрібніших, там де вони мають важливе значення (аномалії, розмежування тощо).

Світовий океан. Моря. Картка категорії об'єднує всі моря, крім тих, що названі як затоки та двох континентальних (Каспійське, Аральське), що по суті є озерами.

Світовий океан. Острови. Архіпелаги. Тут зібрані найбільші за площею та значенням острови в Світовому океані та морях.

Світовий океан. Океанічні течії. Гасла, що характеризують найбільші течії Світового океану та явища планетарного масштабу, які пов'язані з ними.

Берегова лінія материків, де, через поділ на підкатегорії за материками на яких чи біля узбережжя яких розташовані об'єкти, подано найважливіші півострови, миси, затоки, бухти лимани, лагуни тощо.

Берегова лінія України, де зібрано об'єкти берегової лінії українського узбережжя Чорного та Азовського морів з високою деталізацією.

Геоморфологія. Базові поняття. Форми рельєфу. У цій картці зібрані гасла, які є ключовими для розуміння процесів рельєфоутворення та різноманітних форм рельєфу.

Рельєф світу. Гірські системи. Гори. Хребти. Передбачає поділ на підкатегорії, де зібрані найбільші за величиною та значенням гірські форми рельєфу планетарного масштабу, включаючи згаслі вулкани, за винятком діючих. Діючі вулкани будуть виділені в окрему категорію «Вулканологія».

Рельєф світу. Низовини. Рівнини. Западини. Об'єднано низовинні форми рельєфу суходолу планетарного масштабу. Географічні об'єкти поділені на підкатегорії за принципом географічного положення.

Рельєф світу. Височини. Плоскогір'я. Плато. Картку укладено з географічних назв відповідних ділянок суходолу.

Рельєф світу. Антропогенні форми рельєфу. Картка відображає гасла, які пов'язані з формами рельєфу, що виникають у результаті господарської діяльності.

Рельєф України, де зібрані в декількох підкатегоріях географічні назви форм рельєфу в Україні.

Антропогенні форми рельєфу України. Зібрані гасла пов'язані з впливом людської діяльності на рельєф України.

Метеорологія. Прилади. Вимірювання. Показники. Картка категорії, де в межах декількох підкатегорій зібрані поняття та терміни, що дають розуміння процесів прогнозування, а також характеризують різні види погодних умов.

Кліматологія. Атмосферна циркуляція. Зібрані гасла, які дають цілісне уявлення про процеси атмосферної циркуляції та особливості клімату Землі.

Карст. Форми рельєфу. Гасла, які пов'язані з процесами утворення карсту, та карстові форми рельєфу планетарного масштабу.

Печери світу. Назви найбільш відомих печер світу.

Печери України. Картка категорії, що об'єднує найбільш відомі природні печери України, штучні – в категорії «Антропогенні форми рельєфу України».

Вулканологія. Діючі вулкани. В межах декількох підкатегорій зібрано гасла, що дають розуміння про будову та різновиди вулканів, назви цих об'єктів.

Сейсмічність. Землетруси. Гасла, що формують узагальнене трактування процесів геотектоніки.

Гідрологія суші. Базові поняття. Поняття та терміни, що є ключовими для розуміння водних об'єктів суходолу.

Гідрологія світу. Річки. Озера. Водоспади. В окремих підкатегоріях найбільші за різними характеристиками та найважливіші за значенням водойми світу.

Гідрологія України. Річки. Озера. Водоспади. Декілька підкатегорій, що включають річки України та їх притоки, озера та водоспади з високою деталізацією.

Гідрологія України. Штучні водойми. Найбільші водосховища, канали та інші штучні гідрологічні об'єкти України.

Географічні комплекси. Широтна зональність та висотна поясність. Гасла, що в декількох підкатегоріях висвітлюють цілісність та взаємопов'язаність елементів геосистем та особливості їх змін в залежності від географічного положення та розташування над рівнем моря.

Біогеографія. Біогеографічні області. Гасла, що висвітлюють географічні особливості поширення живих організмів.

Ландшафтознавство. Типи ландшафтів. Картка категорії об'єднує поняття, що відображають ідеї вітчизняного ландшафтознавства, дають розуміння основних типів ландшафтів.

Природокористування. Антропогенні зміни. Гасла, що відображають основні типи природокористування та наслідки антропогенних змін.

Глобальні проблеми людства. Основні проблеми розвитку планетарного масштабу та динаміка їх вирішення.

Природоохоронні території світу. Найбільші національні природоохоронні території за критеріями МСОП.

Пам'ятки ЮНЕСКО (природний та змішаний тип), де подано характеристику об'єктів, що визнані світовим надбанням.

Природно-заповідний фонд України. Природоохоронні території національного значення.

Картографування. Карти і атласи. Гасла, що визначають способи та принципи створення географічних карт, а також їх види та типи.

Картографія. Геодезія. Топографія. Базові поняття, що відображають принципи розрахунків, вимірювань при створенні планів місцевості, топографічних карт та карт інших масштабів.

Територіальна організація суспільства. Базові поняття та терміни. Гасла, що розкривають принципи формування та розвитку територіальних систем та структур, дають пояснення для розуміння ключових понять різноманітних теорій розміщень.

Види господарської діяльності (промисловість, аграрна сфера, невиробнича сфера). Гасла, що відображають територіальні форми організації різних видів господарської діяльності, об'єднанні у декілька підкатегорій.

Географія сільського господарства, де зібрані гасла, що пояснюють географію виробництва основних видів культур та особливості спеціалізації різних територій.

Географія промислового виробництва та невиробничої сфери, де в декількох підкатегоріях зібрано гасла, що характеризують сучасний стан та історію промислового виробництва в Україні та світі, а також подано інформацію щодо основних галузей невиробничої сфери.

Географія населення, що включає гасла, які відображають просторові особливості розміщення населення.

Політична географія, де зібрано базові поняття, що дають розуміння сучасних геополітичних процесів.

Рекреаційна географія та географія туризму, що охоплює гасла, які пояснюють просторові особливості розвиту та сучасної територіальної організації туризму та рекреації в світі та Україні.

Географічні установи та організації, видання, де зібрані гасла, що відображають структуру української й світової географічної спільноти та найавторитетніші періодичні видання.

Персоналії, де зібраний перелік вчених науковців, дослідників від найдавніших часів до сьогодення у галузі географії.

Укладання реєстру гасел та укладання карток категорії, які включають персоналії в межах відділу природничих наук в цілому, та географії зокрема, ускладнюється доступністю інформації щодо вчених та дослідників, які зазнавали переслідувань під час тоталітарного режиму, були ув'язнені та репресовані, а також новим усвідомленням значення наукової та дослідницької діяльності окремих персоналій у розвитку того чи іншого наукового напряму.

У процесі укладання реєстру гасел з географічних наук з'ясувалось, що частина понять, термінів та географічних назв дуже добре категоризується і утворює вичерпні списки, а частина відноситься до тієї чи іншої категорії досить умовно і відображає суб'єктивне бачення укладача. Враховуючи величезний об'єм інформації, що необхідно вписати у формат універсальної енциклопедії, цілком логічним є те, що окремі категорії будуть згодом допрацьовані та уточнені.

Ще одним питанням, що вимагає уваги не тільки з боку фахівців з географічних наук, а й більш широкого кола вчених є *написання назв географічних об'єктів.* Це дуже важливий момент, оскільки географічні видання, зокрема

атласи та карти, які видані у різних українських видавництвах, мають варіативність написання назв міст, річок, гір та інших географічних об'єктів. У результаті оцінки та обговорення реєстру гасел фахівцями оптимістичною виглядає перспектива визначити, який варіант написання географічної назви є головним, а який другорядним.

Таким чином, укладання реєстру гасел, що відображає різні напрями сучасних географічних досліджень для формату універсальної енциклопедії, вимагає врахування цілого ряду критеріїв та виділення окремих категорій з підкатегоріями різного порядку. Картки категорій є важливим методичним інструментом для упорядкування величезного масиву гасел та формування схем статей для енциклопедії. Вимагають доопрацювання та узгодження терміни, які мають декілька значень, а також ті, що є міждисциплінарними.

3.2.5. Особливості підбору гасел для словника Великої української енциклопедії за напрямом «хімія»

1. Категорія «Хімічні елементи» та її підкатегорії. До відбору елементів узагалі було застосовано простий критерій: всі відомі елементи, які мають затверджену Міжнародним союзом чистої та прикладної хімії (IUPAC) власну назву; умовні тимчасові назви (унунтрій, унунпентій і так далі) не враховуються. Більш складним і цікавим виявився розподіл по підкатегоріях, тісно пов'язаний зі структурою тієї чи іншої статті, яка, в свою чергу, випливає з походження та способу отримання того чи іншого елемента.

Всі елементи за часом їхнього життя можна розділити на три групи (не плутати з групою Періодичної системи!), які відрізняються, зокрема, схемами, за якими їх можна описувати. Принцип розподілу – геохімічний (і частково індустріальний).

Перша група – природні. Якщо елемент має бодай один стабільний ізотоп, то він потрапляє до цієї групи (елементи від $_{1}$H до $_{42}$Mo поспіль, від $_{44}$Ru до $_{60}$Nd поспіль та від $_{62}$Sm до $_{82}$Pb поспіль – первісні, або примордіальні, стабільні елементи). Далі, якщо всі ізотопи певного елемента радіоактивні, але час піврозпаду якогось ізотопу досить великий (грубо кажучи, мільярди років), він також зараховується до цієї групи, бо наявний на Землі ще з часів її формування (це $_{83}$Bi, $_{90}$Th та $_{92}$U – первісні, або примордіальні, радіоактивні елементи за винятком $_{94}$Pu). Нарешті, сюди ж відносяться два елементи, які не є примордіальними (тобто період їхнього піврозпаду досить малий, щоб вони не збереглися на Землі за час її існування), але утворюються внаслідок розпаду інших елементів у достатній кількості, щоб їх можна було одержувати традиційними (не ядерними) технологічними процесами, – $_{86}$Rn та $_{88}$Ra.

Проміжне місце займають елементи *другої* групи, які хоча й наявні в природі в дуже малих кількостях, але їх простіше одержувати в ядерних реакторах або в реакціях ядерного синтезу, ніж видобувати з природи. Це $_{43}$Tc, $_{61}$Pm, $_{84}$Po, $_{85}$At, $_{87}$Fr, $_{89}$Ac, $_{91}$Pa, $_{93}$Np, $_{95}$Am, $_{96}$Cm, $_{97}$Bk, $_{98}$Cf – елементи, які не збереглися як примордіальні, але утворилися внаслідок природних ядерних реакцій, – плюс примордіальний $_{94}$Pu, період напіврозпаду якого надто малий.

Третю групу складають елементи, які повністю відсутні на Землі й були отримані лише в лабораторіях шляхом ядерного синтезу. Це всі елементи від $_{99}$Es і важче.

Ці три групи й відповідають трьом підкатегоріям категорії «Хімічні елементи».

I. Для визначення будь-якого хімічного елемента достатньо а) вказати, що це хімічний елемент, б) назвати його атомне число *Z* (воно ж атомний номер, воно ж число протонів у ядрі, воно ж заряд ядра). Це однозначно характеризує елемент. Єдине, що ще входить до дефініції з міркувань зручності – це символ хімічного елемента та латинська (переважно штучна новолатинська) назва, від якої цей символ утворено.

II. Далі треба вказати його місце в Періодичній системі (група, період), «блок» (*s*, *p*, *d*, *f*…), атомну масу, відомі ізотопи, електронну конфігурацію. В принципі ці відомості можна включати і в дефініцію, але не обов’язково. І вже тут наявна різниця між характеристиками природних елементів та синтезованих: для синтезованих (а також для тих, які існують у природі лише як продукти ядерного розпаду) не існує середньої атомної маси, лише маса окремих ізотопів. І в будь-якому випадку в цей блок даних не включають відомостей про те, природний це елемент чи синтезований (усталена практика).

III. Далі (якщо йдеться про просту речовину, а власне не про елемент – а в нас саме такий випадок) ідуть фізичні характеристики: агрегатний стан за нормальних умов, температури плавлення та кипіння, густина тощо, а також органолептичні властивості. Для всіх синтезованих, а також для більшості високорадіоактивних (продуктів розпаду, наявних у природі лише в слідових концентраціях) органолептичні властивості невідомі: їх просто ніхто ніколи не бачив. Не завжди можна також вказати температури плавлення та кипіння, а також кристалічну структуру.

IV. Далі для синтезованих елементів треба вказати шляхи синтезу, що для природних узагалі не має сенсу.

V. Хімічні властивості. Для багатьох синтезованих елементів відомі принаймні ступені окиснення, а також деякі найпростіші речовини, які вони утворюють. Але така загальна характеристика, як метал, неметал, металоїд, вже може викликати суперечки. Наприклад, дослідники не дійшли згоди, чи астат можна вважати неметалом чи металоїдом, хоча це безперечно галоген. Тим більше це стосується елемента 117, який поки що не має затвердженої назви. Натомість для природних елементів відомості про хімічні характеристики мають бути досить розлогими, включати не тільки загальні характеристики (які аніони та/або катіони утворює, чи утворює комплекси і з яким координаційним числом тощо), але й характерні реакції та сполуки.

VI та VII. Замість шляхів синтезу для природних елементів (як першої, так і другої групи) треба вказати їхнє знаходження в природі, а для власне природних – ще й способи видобутку та обробки (збагачення тощо). Так само багато місця може взяти опис їхнього застосування (наприклад, стаття про залізо в Encyclopedia Americana саме за рахунок цих розділів займає кілька десятків сторінок у порівнянні лише з половиною стовпчика про аргон). При цьому застосування мають не тільки «вузько природні», але й елементи другої групи: так, астат використовується в радіотерапії. Натомість розділ про застосування має бути повністю відсутній у статтях про чисто синтетичні елементи (третя група): вони мають суто академічне значення.

Можна вказати ще на кілька розбіжностей у схемі опису елементів цих трьох груп, але й з вищенаведеного видно, що описувати їх треба по-різному, схеми

мають бути різні (хоча й з певними спільними рисами), а от схема дефініції (див. вище пункт один) одна й та сама.

2. Малі тіла Сонячної системи. З планетами все просто – включати всі. А от як бути з супутниками планет та астероїдами? Остаточно це питання не вирішено, однак вироблено деякі критерії. Очевидно, що всі природні супутники включати не можна, бо їх надто багато (в планет-гігантів – по кілька десятків), при цьому про дрібніші (в тому числі супутники астероїдів) відомо надто мало для повноцінної статті. З іншого боку, не можна уникнути статей про Місяць (як найближчий до людства, добре вивчений та як єдине небесне тіло, крім Землі, на якому побувала людина), Галілеєві супутники Юпітера (Ганімед, Каллісто, Іо, Європа – перші відкриті супутники, крім, звичайно, Місяця; їхній розмір співставний з розміром Меркурія, а в Ганімеда навіть більший), супутник Сатурна Титан (теж більше Меркурія). Крім того, деякі й менші супутники настільки цікаві за своєю геологічною структурою або за геофізичними процесами, які на них відбуваються (наприклад, загадкова гідротермальна активність Енцелада), що вони варті окремих статей. Автором свого часу було запропоновано такий критерій. Очевидно, що про супутники Марса Фобос і Деймос статті мають бути. Але це дуже маленькі тіла (середній діаметр Деймоса трохи більше дванадцяти кілометрів). І можна розмір Деймоса взяти за нижню границю, тобто включати до списку гасел всі супутники, що більше його, й не включати ті, що менше. Цей критерій було взято на кпини представницею Київської астрономічної обсерваторії, яка спілкувалася з представниками ВУЕ влітку 2013 р. Напевно, в цьому був сенс; принаймні, якщо брати навіть і більші за розміром, але значно віддаленіші супутники газових гігантів, то про них інформації може бути дуже мало, на статтю не вистачить. Але коли цю представницю спитали, які ж критерії вона сама може запропонувати, то вона від відповіді ухилилася, обіцяла подумати. Відтак питання поки залишається відкритим.

Дещо простіше з тими тілами, які зараз зараховуються Міжнародним астрономічним союзом до категорії карликових планет: їх небагато, вони й досить цікаві (в тому числі історією їхньої класифікації: Цереру кілька десятиріч вважали планетою, потім понад півтора сторіччя – астероїдом, перш ніж класифікували як карликову планету; Плутон теж вважали планетою, поки не «дискваліфікували»; також надзвичайно цікаві транснептунові об’єкти в поясі Кейпера). Інша річ, що відомі близько двох десятків (чи більше) так званих кандидатів до карликових планет (наших знань про них ще не вистачає, щоб упевнено їх класифікувати), але, враховуючи, що більшість цих кандидатів власних назв поки не має, до них можна застосувати той самий принцип, що й до новосинтезованих елементів: власної назви немає – в енциклопедії місця немає.

Третій клас малих тіл – астероїди. Очевидно, що давати статті можна лише про деякі, бо загальна кількість їх – сотні тисяч, ледь не півмільйона, й про більшість відомі лише параметри орбіти. Резонно подати окремі статті про найбільші, зокрема про перші відкриті (Паллада, Юнона, Веста; Палада й Веста є також кандидатами в карликові планети, а на Весті розташована найбільша в Сонячній системі гора) – тут фізичний підхід перетинається з історико-астрономічним. На засіданнях відділу розглядалася також можливість дати статті про ті астероїди, орбіти яких перетинаються з орбітою Землі, через що вони становлять потенційну загрозу (пригадується великий ажіотаж у пресі перед тим, як близько до Землі мав пролетіти Ікар у 1968 р.). Але таких астероїдів теж

принаймні кілька десятків (серед них значна частина безіменних), тому цей критерій не можна використати як формальний (хоча можна в поєднанні з якимнебудь іншим критерієм). Доцільно дати окрему статтю про Ітокаву – астероїд 25143, який на сьогодні є єдиним небесним тілом, крім Місяця, зразки ґрунту якого доставлені на Землю (зразки з комети Вільда-2 є радше пилом і взяті не з ядра, а з коми, «хвоста» цієї комети, а метеоритний матеріал, знайдений на Землі, може бути віднесений до певного небесного тіла лише гіпотетично, хоча у випадку Вести, Марса і особливо Місяця – з великою ймовірністю). Що стосується позаастрономічних критеріїв, то обговорювалося питання про астероїди, пов'язані з Україною. Відкритих в Україні (особливо в Сімеїзькій обсерваторії) або українськими вченими надто багато (тисячі), критерій відпадає. Названих на честь України, її міст та діячів (напр., 1709 Україна, 2092 Суміана, 2427 Кобзар, 2428 Каменяр, 2431 Сковорода тощо) теж надто багато, до того ж іноді таке найменування робилося з кон'юнктурних міркувань, а може, й просто за гроші. Підсумовуючи: в цілому питання про критерії відбору для астероїдів залишається відкритим.

3. ***Астронавти / космонавти.*** В сімдесяті роки питання про критерії відбору не могло постати через нечисленність фігурантів. Зараз ситуація змінилася, з'явилися навіть космічні туристи. Відтак постає проблема критеріїв відбору гасел. За певну межу, після якої вже не кожен астронавт / космонавт потрапляє до енциклопедії, пропонується вибрати експериментальний політ «Аполло – Союз», бо з нього почався новий – міжнародний – етап освоєння Космосу. Отже, всі, хто літав до 24 липня 1975 р., потрапляють до енциклопедії (відзначимо, що серед них усі, хто побував на Місяці, перша жінка-космонавт, перший, хто здійснив вихід у відкритий Космос, екіпажі перших космічних станцій тощо), далі починається відбір.

Все, що наводиться нижче, є кількісними критеріями, числа обрані довільно (критика та альтернативні пропозиції вітаються):

1. Ті, хто здійснив п'ять та більше польотів у Космос (таких не більше тридцяти).
2. Ті, в кого загальний час перебування в Космосі перевищує один рік.
3. Ті, в кого загальний час перебування у відкритому Космосі (extra-vehicular activity, EVA) перевищує одну добу.
4. Командири космічних станцій.

Слід зазначити, що ці категорії космонавтів значною мірою перетинаються. Так, якщо брати на літеру А, командир 15-ї, 18-ї, 27-ї експедицій на станцію «Мир» Віктор Афанасьєв перебував у Космосі 555 днів 18 годин і 33 хвилини, має досвід EVA 38 годин 04 хвилини; командир 9-ї експедиції Анатолій Арцебарський – досвід EVA 32 години 17 хвилин; загальний час перебування в Космосі Сергія Авдєєва 747 днів 14 годин 14 хвилин, а досвід EVA – 42 години 02 хвилини.

Поставало питання про космонавтів / астронавтів з країн, інших ніж СРСР / Росія та США; врешті вирішили ставитися до них так, як і до всіх інших, бо перші такі астронавти (чеський, польський, саудівський і так далі) були, мабуть, ближчі до космічних туристів, ніж до дослідників. Важливий виняток – Ян Лівей, перший «тайкунавт»; таким чином, можна сформулювати такий критерій: перший космонавт країни, який полетів на космічному кораблі, зробленому в цій країні і запущеному за допомогою ракети-носія, також зробленої в цій країні. Гагарін та Шепард (чи Ґленн, залежно від точки зору на суборбітальні

польоти) підпадають під цей критерій, але для них він зайвий як для таких, що літали ще до 1975 р.

Окреме питання – про космонавтів українського походження. Щодо радянських космонавтів, то ця проблема вирішується легко, бо біографічні довідки на них були достатньо розлогими. Щодо американських треба бути обережнішим. Так, у деяких джерелах вказується, що Керол Бобко українського походження, але вірогідним є лише його польське етнічне коріння, а про українське надійних джерел не розшукано.

Космонавтів, які загинули до свого першого польоту, включати, мабуть, недоречно, але якщо візьме гору протилежна думка, то варто не забути про Валентина Бондаренка, який входив до першої групи радянських космонавтів і загинув за кілька тижнів до польоту Гагаріна.

4. Щодо протиріч між затвердженим державним стандартом та усталеним слововживанням у науковому мовленні з точки зору енциклопедистики. Стандарт ДСТУ 2439-94 передбачає розрізнення понять «хімічний елемент» та «проста речовина». З огляду на визначення це розрізнення цілком слушне: хімічний елемент – це тип атомів з однаковим зарядом атомних ядер, а проста речовина – речовина, утворена виключно з таких атомів одного типу, тобто це зовсім різні речі. І відповідно Велика українська енциклопедія мала б мати не 118 статей про хімічні елементи, а 118×2=236, тобто по статті на кожен елемент і по статті на кожну просту речовину (насправді ще більше, бо часто-густо прості речовини існують не самі по собі, а у вигляді різних алотропних модифікацій). Але в науковому вжитку кожна пара «хімічний елемент – проста речовина» позначається одним і тим самим словом. Натомість згаданий стандарт впроваджує для деяких таких пар різні назви, наприклад, гідроген (елемент) – водень (речовина). Ця новація викликала багато заперечень у науковій спільноті[26] й суперечить чинній практиці слововживання. Вона, можливо, була б доречна в дидактичних цілях, якби була послідовна, але цього немає: для елемента, якому відповідає проста речовина залізо, запроваджується термін ферум, а дуже близький за властивостями елемент кобальт має ту ж саму назву, що й відповідна проста речовина (розрізняються лише великою літерою), – чому? Так само чому силіцій і кремній, але германій і германій? Сульфур і сірка, але селен і селен? І так далі. Жодна з авторитетних енциклопедій (включно зі спеціалізованими хімічними) не впроваджує такого розрізнення. Єдиний виняток – «Глосарій термінів з хімії» (Донецьк: Вебер, 2008), укладений, вірогідно, лобістами чи прихильниками згаданого стандарту, в якому, наприклад, стаття «Аурум» містить відомості про хімічний елемент, а в кінці її стоїть фраза «Проста речовина – золото», й відомості про просту речовину треба шукати вже в окремій статті «Золото». Але й це провадиться в згаданому глосарії непослідовно: якщо назва хімічного елемента омонімічна з назвою простої речовини, то вся інформація подається в одній статті. Чи треба впроваджувати такі складнощі й непослідовності виключно з лексикографічних причин? Всі інші відомі нам енциклопедії (а також підручники з хімії) наводять відомості про кожний елемент і відповідну до нього просту речовину в одній і тій самій статті. Більше того, Міжнародний союз чистої та прикладної хімії (IUPAC) визначає поняття «chemical

[26] Повідомлення. Про назви хімічних елементів // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2003. – № 490. – С. 152–153.

element» подвійно: «1. A species of atoms; all atoms with the same number of protons in the atomic nucleus. 2. A pure chemical substance composed of atoms with the same number of protons in the atomic nucleus. Sometimes this concept is called the elementary substance as distinct from the chemical element as defined under 1, but mostly the term chemical element is used for both concepts» [http://goldbook.iupac.org/C01022.html], тобто розрізнення цих двох понять найавторитетніший і найвищий у світі орган, що займається хімічною термінологією, взагалі визнає не таким вже й важливим. Крім того, коли наявні алотропні модифікації, стандарт ДСТУ 2439-94 може призвести до порушення принципу бритви Оккама: так, елемент С (за стандартом – карбон) може існувати у формі алмазу, графіту, сажі, графену, різних фулеренів – а навіщо тоді термін «вуглець»? До непослідовностей, впроваджених згаданим стандартом, слід віднести й те, що майже всі нові назви елементів – латинського походження (або грецького за посередництвом латини), а нова назва для ртуті – чомусь англійського (меркурій замість логічнішого гідраргірум).

Враховуючи вищенаведене, пропонуємо відомості про кожний хімічний елемент та відповідну(і) йому просту(і) речовину(и) подавати в одній і тій самій статті Великої української енциклопедії (на кшталт таких видань, як УРЕ, Encyclopædia Britannica, Larousse, Meyers enzyklopädischen Lexikon, БСЭ, Химическая энциклопедия). На початку статті, серед синонімічних назв, подавати окремо й назву елемента за ДСТУ 2439-94 з підкресленням, що це назва саме хімічного елемента.

3.2.6. Формування реєстру та критерії відбору гасел Великої української енциклопедії за напрямом «біологія»

Наповнення Великої української енциклопедії за напрямом «біологія» та укладання словника біологічної термінології можливе тільки за застосування низки формальних ознак і критеріїв щодо відбору гасел. Питання про критерії включення в словник спеціальної лексики передбачає застосування таких понять як важливість (або семантична цінність) гасла, уживаність (частотність)[27], тематична приналежність, системність і нормативність.

Критерієм включення гасел в загальні енциклопедичні видання слід вважати імовірність їх проникнення в загальнодоступну літературу та задіяність в освітньому процесі[28]. Виконання концепту біологічного контенту Великої української енциклопедії «життя та його складові», та наповнення словника показали, що відбір гасел можна визнати національно обумовленим, що принцип системності не має першорядного значення[29], а особливу роль при відборі термінів у загальний словник грає критерій частотності, який дозволяє визначити ступінь вживаності та актуальності терміна, та критерій норма-

[27] Донской Я. Л. Частотный параметр в терминографии // Терминография и перевод научного текста: Межвузовский сборник научных трудов. – Горький : Горьковский гос. ун-т, 1989. – С. 19.

[28] Денисов П. Н. Принципы отбора лексики для учебных словарей // Вопросы учебной лексикографии. Под. ред. П. Н. Денисова и Л. А. Новикова. – М., 1969. – С. 13–19.

[29] Денисов П. Н. Энциклопедистика и лексикография // Актуальные проблемы современной лексикографии. Материалы научно-практической конференции / Отв. ред. Ю. А. Бельчиков. – М., 1999. – С. 7–15.

тивності, який у поєднанні з критерієм частотності дає змогу прогнозування стійкості гасла[30].

Перш за все, розкриваючи критерії включення гасел розділу «біологія» до ВУЕ, слід розрізняти два глобальних напрями, на які поділяються гасла даного напрямку. Це:

1 – наукова термінологія, понятійний апарат дисциплін, що складають біологічну науку в цілому;

2 – система живого світу: види, роди, родини, ряди і т.д. аж до найбільших таксономічних утворень: царств, імперій, доменів.

Критерії відбору для цих двох глобальних напрямів слід розглядати окремо.

Напрямок 1 — «терміни і поняття з галузі біологічних наук» передбачає застосування таких критеріїв щодо включення до словника Великої української енциклопедії:

– загальновживаність поняття в науково-популярній літературі;

– поняття та категорії, що розкривають предметну сутність біології, її галузей та наукових напрямів;

– поняття та терміни, які включено до шкільних програм з біології та екології, затверджених МОН України;

– поняття та терміни з біології, що дають розуміння процесів і явищ життя;

– поняття і терміни, які дають уявлення про будову живих організмів на різних рівнях (організменному, органному, тканинному, клітинному, субклітинному тощо);

– поняття, терміни і номени, які відображають прогрес сучасної біології, демонструють сучасні відкриття і досягнення;

– поняття і терміни, які розкривають сутність екології як науки про співвідношення живих організмів між собою та з оточуючим середовищем;

– поняття і терміни, що характеризують біологічні закони, теорії, правила – як сучасна, так і такі, що відображають історію науки, розвиток уявлень людини про життя;

– поняття, терміни і номени, які складають певну картину живого мікросвіту: знакові таксономічні угруповання мікроорганізмів, вірусів, поняття про пріони та віроїди;

– наукова термінологія, яка відображає поведінку живих організмів як біологічних об`єктів, тобто складає предмет етології;

– сучасна наукова термінологія, яка відображає розвиток передових напрямів біології (генетика, молекулярна біологія, біотехнологія тощо);

– наукова термінологія, яка складає основу медичних знань, які цікавлять широкі верстви населення, тобто стосуються інтересів охорони здоров`я в світі сучасних досягнень науки і методології досліджень;

– поняття, терміни і номени, які широко вживані в сучасній науковій, науково-популярній, навчальній та інформативно-реферативній літературі;

– поняття і номени, зафіксовані сучасними тлумачними і перекладними словниками;

– поняття та номени, які сприяють сучасному сприйняттю еволюції живого світу і, зокрема, еволюції людини як біологічного виду;

---

[30] Инструкция для составления «Словаря современного русского языка»; в 3-х Т. – М, 1953. – 95 с.

– поняття і персоналії, що пов’язані з важливими відкриттями та знаковими дослідженнями в галузі біологічних наук;

– вчені, дослідники, популяризатори біології в Україні і українського походження.

Напрямок 2 — «система живого світу» передбачає застосування дещо іншої системи критеріїв та формальних ознак, які дозволяють обрати гасло для включення до реєстру Великої української енциклопедії.

Однією з ключових проблем визначення критеріїв вибору таксонів живих організмів, що слугують основою для складання реєстру гасел «система живого світу» енциклопедичного видання, є рівна значимість у природі різних груп живих організмів. Наприклад, включення до енциклопедичних видань статей, що описують види тварин, передбачає аналіз та відбір з усього сонму тваринного світу, де немає більш або менш важливих одиниць. Слід зауважити, що на сьогодні описано понад 1,6 млн видів тварин[31].

Очевидно, що настільки численна група гасел, формально рівнозначних з точки зору біології, передбачає вироблення конкретних критеріїв, за якими стає можливим проаналізувати всю різноманітність і скласти список видів, що підлягають включенню до переліку енциклопедичних статей.

Простішим є застосування формальних ознак та критеріїв відбору до таксономічних категорій високого рівня. Критерієм відбору гасел до ВУЕ має бути систематика і таксономія, принаймні найвищих таксонів, – як класична система, яку відображено в шкільному курсі, так і сучасна система, побудована на новітніх молекулярно-генетичних методах досліджень. З огляду на те, що біологія в порівнянні з будь-якими науками найбільш стрімко розвивається і змінюється в сьогоденні, доцільним є включення до словника ВУЕ в якості гасел назв систематичних угруповань найбільшого рівня, зокрема: імперії, домени, глобальні парафілетичні угруповання – всі; царства – всі. Тварини: підцарства тварин – всі; великі парафілетичні угруповання тварин – всі; надтипи тварин – всі; типи тварин – всі;класи тварин – всі; ряди (підряди) ссавців – всі; ряди (підряди) птахів – всі; ряди (підряди) плазунів – всі; ряди (підряди) земноводних – всі; ряди (підряди) риб – всі; ряди (підряди) молюсків – всі; ряди (підряди) членистоногих – всі; ряди (підряди) інших таксономічних категорій безхребетних тварин – всі.

У ситуації складного вибору реєстру термінів серед надзвичайно великих за чисельністю термінів груп (якими є, наприклад, види тварин) дуже корисним стає введення у якості критерія відбору поняття української територіальності, національної обумовленості, яке може і повинне бути найважливішим критерієм відбору термінів і понять при складанні національних енциклопедій. Очевидною й такою, що не потребує доказів, є необхідність превалювання національного компонента, зокрема й при описі біорізноманіття флори і фауни.

Спираючись на застосування в якості критерія відбору гасел національної обумовленості, окрему увагу, безумовно, слід приділити природі України, тому в якості формальних ознак при формуванні реєстру гасел логічним є застосування таких засад, що дозволяють розширити список гасел напряму «Система

[31] Zhang, Z.-Q. «Animal biodiversity: An update of classification and diversity in 2013». – In: Zhang, Z.-Q. (Ed.) «Animal Biodiversity: An Outline of Higher-level Classification and Survey of Taxonomic Richness (Addenda 2013)». (англ.) // Zootaxa / Zhang, Z.-Q. (Chief Editor & Founder). – Auckland: Magnolia Press, 2013. – Vol. 3703. – № 1. – P. 5–11.

живого світу» згідно саме з критерієм національної обумовленості. Таким чином, до реєстру гасел словника Великої української енциклопедії потрапляють:

– Родини хребетних тварин фауни України – всі. Роди хребетних тварин фауни України – всі.

– Ряди риб України – всі.

– Види хребетних тварин фауни України – всі.

Для таксономічних угруповань тварин рівня від родини і нижче критерієм для включення є спирання на джерела: гасло зустрічається не менше, як в 3-х джерелах (перевага надається українським джерелам).

– Підцарства рослин, грибів тощо – всі.

– Великі парафілетичні угруповання рослин – всі.

– Відділи грибів – всі.

– Відділи рослин – всі. Класи рослин – всі. Порядки вищих рослин – всі. Родини вищих рослин – всі.

Для таксономічних категорій грибів і рослин рівня від родини і нижче, так, як і для гасел категорії «Поняття, термін» критерієм для включення є спирання на джерела: гасло зустрічається не менше, як в 3-х джерелах (перевага надається українським джерелам).

Досить об'єктивними є критерії природоохоронної цінності певних представників тваринного світу. Тому одним з критеріїв відбору гасел таксономічного контенту та формальною ознакою щодо включення гасла в словник Великої української енциклопедії слугували списки видів живої природи, що охороняються міжнародними організаціями. Однак і критерій значущості для охорони природи недосконалий, адже переважна більшість тварин, що охороняються – рідкісні і невідомі широким верствам читачів, що випливає із самої суті понять «зникаючі», «рідкісні» види.

Взагалі реєстр, словник гасел напряму «Система живого світу» передбачає два протилежних і одночасно взаємодоповнюючих напрями. З одного боку, необхідне включення тих тварин, рослин, грибів та їх груп, які найширше відомі, поширені, часто згадуються в художній і науково-популярній літературі і складають основу уявлень широкої аудиторії. З іншого боку, участь України у світових природоохоронних процесах, безумовна актуальність ідеї охорони природи в умовах стрімкої деградації біорізноманіття планети, необхідність усвідомлення широкими масами того, що сьогодні планета переживає початок шостого великого вимирання, робить необхідним ознайомлення з найбільш уразливими і охоронюваними таксономічними групами різних рівнів.

Слід пам`ятати, що Україна є підписантом численних природоохоронних умов, списки яких теж дають певні підстави для критеріїв щодо включення певних систематичних одиниць до реєстру гасел ВУЕ. Це такі ратифіковані Україною угоди:

Списки Міжнародної спілки охорони природи (МСОП)[32].

Тварини України, занесені до Європейського Червоного списку[33].

---

[32] Списки Міжнародної спілки охорони природи (МСОП). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iucnredlist.org/about/summary–statistics#Tables_3_4; http://cmsdocs.s3.amazonaws.com/summarystats/2014_2_Summary_StatsPage_Documents/2014_2_RL_Stats_Table3a.pdf; http://www.iucnredlist.org/about

[33] Європейський червоний список тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі / European Red List of Globally Threatened Animals and Plants. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iucnredlist.org/initiatives/europe

EUROBATs – угода, спрямована на охорону популяцій кажанів в Європі[34].

Меморандум про взаєморозуміння щодо збереження та менеджменту середньоєвропейської популяції дрохви *Otis tarda*.

Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження очеретянки прудкої *(Acrocephalus paludicola)*.

Меморандум про взаєморозуміння щодо заходів збереження кроншнепа тонкодзьобого *Numenius tenuirostris*.

Угода про охорону китоподібних Середземного моря, Чорного моря та суміжних акваторій Атлантичного океану.

Угода про охорону тюленів у Ваттовому морі.

Види під охороною Боннської конвенції (Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин).

Угода про охорону дрібних видів китоподібних Балтики, Північно-Східної Атлантики, Ірландії та північних морів[35].

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (СІТЕС)[36].

Види під охороною Бернської конвенції[37].

Угода AEWA – угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів[38].

Угода про охорону альбатросів і буревісників.

Безумовно, особливої уваги заслуговують списки Червоної книги України. До реєстру гасел Великої української енциклопедії включено всі роди тварин і рослин, занесених до Червоної книги України[39].

Іншим критерієм відбору є протилежність: найбільш розповсюджені, знакові об`єкти живого світу, назви яких складають переважну більшість запитів у пошукових системах та які широко відображені в науково-популярній і художній літературі. Стосовно цих гасел найбільш придатним є застосування критерія частотності.

Особливу увагу приділено природі України, зроблено акцент на ендемічні види, знакові рослини і тварини, які певною мірою є складовою української ментальності та на хребетних представниках фауни України.

---

[34] EUROBATs – угода, спрямована на охорону популяцій кажанів в Європі; (Закон про приєднання до Угоди № 663-14 від 14.05.1999).

[35] Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Про приєднання до Конвенції див. Закон N 535-XIV (535-14) від 19.03.99).

[36] Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення. Підписана у Вашингтоні, округ Колумбія, 3 березня 1973 р. Виправлена в Бонні 22 червня 1979 р. Про приєднання до Конвенції додатково див. Закон N 662-XIV (662-14) від 14.05.99 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 28. – ст. 232.

[37] Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. Берн, 19 вересня 1979 року. Про приєднання із застереженнями до Конвенції див. Закон N 436/96-ВР (436/96-ВР) від 29.10.96).

[38] Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (Угоду ратифіковано Законом N 62-IV (62-15) від 04.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – С. 268.

[39] Червона книга України. Рослинний світ / Під заг. ред. Я. П. Дідуха. – К., 2009 – 912 с.; Червона книга України. Тваринний світ / За ред. І. А. Акімова. – К., 2009. – 600 с.

3.3. ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ: ПРОБЛЕМИ КОМПОЗИЦІЙНОГО РЕДАГУВАННЯ

Процес редагування, як свідчить практика і доводять дослідники, має стільки складових і варіацій, що надати йому усталену, а головне – вичерпну форму визначення вбачається доволі складно. Адже редагування передбачає чималу кількість основ поділу і, відповідно, класифікаторів. Доволі представницьким у цьому плані видається довідкова література, зокрема енциклопедичні видання.

Саме через це конче важливо зосередитись на проблемах композиційного редагування. Мотивація полягає у пріоритеті власне конструктивних технологій побудови енциклопедичного тексту, усвідомлення статусу яких робить багато у чому вразливими з точки зору встановлення причинно-наслідкових зв'язків інші види редагування. Зрозуміло, що предметом композиційного редагування є система організації літературного матеріалу. Проте останнім часом у фаховій літературі питання композиційного редагування трансформуються у проблеми комплектації композиції довідкового видання чи оцінки основних складових видавничого оригінал-макета. У цьому контексті доволі показовою є тенденція до переосмислення поняття «апарат» саме в контексті структури енциклопедії. Модель поділу видання на головні частини (службова, вступна, основна, заключна), запропонована М. Тимошиком як альтернатива «апаратному» принципу класифікації А. Мільчина та Л. Чельцової[40], вбачається дискусійною[41]. Про продуктивність еволюції думки в пошуках істини свідчить й часткове повернення поняття «апарат видання» як синонім до «службової частини» трохи згодом[42]. Одначе, запропонована синонімія як штучна, на нашу думку, категорія не знаходить свого підтвердження в теорії та практиці створення енциклопедій. Природно, що суперечки навколо окремих концептів видавничої справи не варто обминати. Адже це свідчення розвитку теорії та практики редакційного процесу. Водночас впадає в око небажана, на наш погляд, тенденція до утворення інформаційних лакун саме в царині композиційного редагування на рівні довідкової літератури. На жаль, триває процес переважання форми над змістом, назви над сутністю, насичений амбітною змагальністю освітянського «регіоналізму», виходячи не з практичних потреб енциклопедичної освіти, а можливостей авторського складу.

Такий стан речей негативно впливає на процеси адаптації до галузевої практики проблеми висвітлення композиційного редагування. Змушені констатувати: поки що в цій справі переважає номінаційна (називна) функція. Постає питання: які професійні навички можна передати авторам енциклопедії за допомогою таких теоретично-умовних класифікаторів композиції, як проблемно-тематичний, жанровий, хронологічний, жанрово-хронологічний[43].

Отже очевидною є потреба розставити крапки над «і» у простий спосіб – почати із практичного аналізу плану-проспекту, що виступає словником май-

---

[40] Мильчин А., Чельцова Л. Справочник издателя и автора: редакционно-издательское оформление издания. – М. : Олимп: АСТ, 1999. – 688 с.

[41] Тимошик М. Видавнича справа та редагування. – К. : Наша культура і наука: Ін Юре, 2004. – 224 с.

[42] Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посібник. – 2-ге вид., стер. – К. : Наша культура і наука, 2006. – 560 с.

[43] Редактирование отдельных видов литературы / Под ред. Н. М. Сикорского. – М. : Книга, 1987. – 396 с.

бутньої енциклопедії. Адже запланована композиція моделює текст. Власне в авторському оригіналі міститься предмет композиційного редагування і в остаточному підсумку – структури книги. У цьому контексті, на нашу думку, важко розібратися з видами та вадами композиції, якщо саме поняття «композиція» не визначене[44]. Власне «білих плям» у цьому напрямі не існує. Проте очевидні і багато кому зрозумілі речі ризикують перетворитися на таємницю у разі, якщо фахівці нехтуватимуть правилами наступності знань, і не знатимуть основи навчальної школи Свінцова – Феллера в частині композиційного редагування. Їхня основна ознака – хрестоматійність у підходах до оцінки якості композиції[45]. В узагальненому вигляді можна визначити кілька етапів композиційного редагування енциклопедичного видання.

Перший полягає у редакторському аналізі плану-проекту (словника) майбутнього авторського оригіналу. Загальновідомі правила логічного поділу понять мають стати основою оцінки якості першого формату композиції. Фахівці вважають зазначену структуру рубрикаційною. З таким концептом можна погодитися із певними застереженнями. Адже будь-яка рубрика має бути інформаційно забезпечена. В іншому разі їхній поділ у родово-видовій підпорядкованості неможливий. Оскільки план-проект (словник) має складати автор, то ця обставина перебуває в його компетенції. Таким чином ми виходимо на другий етап композиційного редагування, який полягає в комунікативному оформленні словника. Йдеться про визначення заголовків. Фахівці дають чимало їх класифікаторів за інформаційною ознакою. Усталених схем не існує, та, власне, їх важко уявити у творчому процесі, що має високу питому вагу понятійних імпровізацій. Головне – за допомогою заголовків, що розкривають потенційний зміст рубрик, дати вичерпну відповідь на запитання «про що йтиметься в майбутній енциклопедії?», що перебуває на стадії створення. На третьому етапі відбувається порівняльний аналіз словника з авторським оригіналом. На цій стадії можлива трансформація заголовків, пов’язана зі зміною комунікативних функцій рубрик від інформаційних (за відсутності тексту в плані-проспекті) до контактних (при наявності авторського тексту)[46].

Також важливим є питання співвідношення інформативності рубрики із власне оригіналом. Майже неминучими стають питання упорядкування фактичного матеріалу щодо його повноти, доцільності й достовірності. Саме робота редактора над фактичним матеріалом у визначених напрямах становить зміст завершального етапу композиційного редагування майбутньої енциклопедії. Результативність його часто формує заключну частину композиції видання. Адже в авторському оригіналі цієї частини може не бути в принципі. Композиційне редагування уможливлює здійснення своєрідного вичленування окремих фрагментів тексту із основного тексту в заключну (допоміжну) частину книги. Фахове опрацювання, приміром, посторінкової бібліографії, реалізація ідеї створення покажчиків тощо, покликаних до життя самим характером, текстологічними особливостями авторських оригіналів, завершають функціонально

---

[44] Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посіб. – Львів : Афіша, 2001. – 416 с.

[45] Капелюшний А. О. Редагування в засобах масової інформації : навч. посіб. – Львів : ПАЮ, 2005. – 304 с.

[46] Книга для авторов: Как создать и издать книгу лучше, быстрее, дешевле / Редактор-составитель О. И. Слуцкий. – М. : Дашкова К, 2001. – 384 с.

складний процес композиційного редагування[47]. Писати про ці речі доводиться також й через те, що сучасні поєднання теоретичних розвідок й практичних здобутків у царині редакторської оцінки та опрацювання композиції на рівні «план-проспект – авторський оригінал – видавничий оригінал-макет» помітно ускладнюють навчальний процес і мають бути конкретизовані. При цьому особливу увагу варто звернути на:

- питання композиційного редагування, які є предметом наукових дискусій і не набули однозначних ознак тлумачення, не можуть становити зміст довідкової літератури;
- в основу теорії та практики редагування доцільно покласти принцип технологічної послідовності складових редагування;
- важливо забезпечити інформаційний баланс висвітлення аналізу композиції твору в трикутнику «план-проспект – авторський оригінал – видавничий оригінал-макет».

Таким чином, проблема редакторського аналізу композиції енциклопедичних видань як комунікативного процесу залишається актуальною. Адже структура книги є базисною категорією у видавничій справі. Як свідчить практика, саме якість композиції виступає гарантом успішної реалізації видавничих проектів як за функціональним призначенням, так і за читацькою адресою.

3.4. ПРО СУБ'ЄКТИВНИЙ ПЕРВІНЬ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОЇ СТАТТІ

Якщо віддатися вільним асоціаціям, будь-яку енциклопедичну статтю можна порівняти з течією Гольфстрім. Як відомо, остання являє собою досить химерну діалектичну єдність: верхні шари води – тепла течія з Півдня; нижня, протилежно спрямована, – холодна течія з Півночі. Автор енциклопедичної статті мусить, звичайно, як всякий науковець, перш за усе, бути врівноваженим і об'єктивним. Втім, ця проблема вже давно сформульована гносеологією, але по сьогоднішній день не розв'язана. Ще Ф. Бекон вказував на різні види «ідолів» («примар»), які призводять до помилковості в процесі пізнання й унеможливлюють отримання повного знання. Сьогодні звичним стало говорити про антропоцентричність нашої картини світу, наслідком чого також є неможливість отримання об'єднаного знання. Ймовірно, для подолання цих складнощів у деяких енциклопедичних виданнях постмодерністського кшталту вимагається безпристрасно викладати різноманітні, нехай навіть взаємовиключні точки зору, уникаючи будь-якої оцінки. Але усе це вже було в науці – пригадаймо концепцію позитивістів з їхнім культом дескриптивного (описового) знання. І історія вже проявила всі недоліки подібного підходу до пізнання (втім, як і плюси). Навіть при такому «відстороненому» підході ми не перестаємо бути людьми за своєю природою – з власним індивідуальним досвідом, смаками, талантами тощо; і, скажімо, навіть сам вибір фактів (концепцій, теорій тощо) свідчить про наш рівень освіти, ерудованість і т.д. Очевидно, що наука постійно рухається вперед, але, крім цього фактору, і сам дослідник постійно розвивається, змінюючи власні погляди, і в результаті зміни орієнтації людина починає бачити перед собою інші істини, відмінні від

[47] Харлан А. П. Особливості редакційного опрацювання енциклопедичного видання // Технологія і техніка друкарства. – 2010. – Вип. 4. – С. 252–260.

вчорашніх[48]. А наше намагання прив’язати пізнання до емпіричного досвіду також має свої хиби. Так, М. Вебер зауважував, що «об’єктивна значущість будь-якого емпіричного знання полягає в тому і лише в тому, що дана дійсність впорядковується за категоріями, у певному специфічному смислі суб’єктивними»[49]. І все це, не кажучи вже про те, що ані що таке «об’єктивна реальність» (яку ми зазвичай намагаємося дослідити), ані що таке «істина» – ми сьогодні достеменно не знаємо. Так, для мудрої людини, якою, за визначенням мав би бути вчений-енциклопедист, немає кращої позиції, ніж позиція sine ira et studio (ще й бажано + sub specie aeternitatis). Проте треба визнати, що це – позиція, умовно кажучи, ідеальна й радше «надлюдська», ніж «людська»: досконалих людей, як і досконалих фахівців, в принципі не існує, й не одна цивілізація зламалася в своїх основах, прагнучи послідовно втілювати в реальне життя своє уявлення про ідеального мудреця.

Спроба піднести над життєвими протиріччями такого собі позбавленого пристрастей «доктора Фауста» народжена середньовічним мисленням (тут, в принципі, немає різниці між християнським чи буддійським мудрецем-аскетом), і була ця спроба деконструйована вже у «Фаусті» *Ґете,* цьому справжньому маніфесті людини Нового часу. У *Ґете* Фауст в одну мить зрікається своєї поважної об’єктивності, аби знову відчути себе юним і наробити дурниць. Не будемо тут аналізувати моралі твору *Ґете*, але очевидно, що супутником справжнього науковця завжди є ще й деструктивний та задиркуватий Мефістофель, частина тієї сили, що мимоволі творить добро, навіть якби ото прагнучи до протилежного.

Утім в науці XIX ст. негласно утвердився підхід: *Тільки щоби без Мефістофеля!* Корені такого підходу заглиблюються, здається, в погляди В. Вундта, який твердив, що створений креативною особистістю текст, відокремившись від автора, живе власним життям, а особистість його творця «вмирає» й перестає бути цікавою.

Та усе ж таки здається, що схема, яка пропонує дослідникові просто механічно складати докупи різні, часто протилежні позиції інших дослідників, від самого початку відмовившись від будь-якого сортування й хоча б попередньої оцінки, від початку розрахована на людину типу дрібного «секретаря», на абсолютно позбавленого креативності клерка-референта, який лише пропонує матеріал для умовиводу своєму босові.

І справжнісінький дев’ятий вал сьогоднішніх досліджень творчо-суб’єктивного первня в науковій творчості, особливо ж після появи праць Дж. П. Гілфорда[50], досліджень Е. П. Торренса й числ. ін., свідчить про те, що здатність систематизувати й описувати факти, власне, мало пов’язана з творчим потенціалом особистості, й саме здатність до дивергенції зумовлює появу наукового відкриття. А якщо врахувати, що ознакою справді креативної особистості, втому числі і в науці, є умовно гармонійне поєднання рис, що в принципі взаємно виключають одна одну[51], то виявляється, що найбільш плідним є поєднання

---

48 Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psylib.org.ua/books/orteg01/txt01.htm.

49 Вебер М. «Объективность» познания в области социальных наук и социальной политики // Культурология. XX век: [Антология]. – М. : Юрист, 1995. – С. 601.

50 Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence (1967): Guilford, J.P. &Hoepfner, R.. The Analysis of Intelligence (1971).

51 Csikszentmihalyi M. Creativity. Flowand the psychology of discovert and invention (1997).

прагнення усе на світі «ошухлядити» й наліпити ярлики з прагненням тут-таки засумніватися у своїй праці та методах, з якими вона виконувалася, знайти нову точку зору на звичне й, здавалося б, давно описане явище.

Наведемо два приклади з власного недавнього досвіду.

З енциклопедії до енциклопедії, зі словника до словника мандрує тлумачення грецького слова ακμή, як вищої стадії в розвитку явища. Протягом XX ст. на цю коротку формулу поступово нашарувалися описи похідних від цього слова термінів *акмеїзм* та *акмеологія*, які досить далеко відходять від початкового змісту. У той само час поняття ακμή закорінене в надрах давньогрецької думки, яка, долаючи своєрідну загіпнотизованість явищами та ритмами природи, вийшла у Аристотеля на рівень високої філософської абстракції в потрактуванні хронотопу людської екзистенції, поки, нарешті, кристалізувалася в даному терміні.

Другий приклад: стаття «Атеїстична культура». Вона за природою своєю вимагає креативного підходу, оскільки в словники попередніх енциклопедій просто не входила. У пострадянському просторі існує досить потужна інерція трактовки атеїзму як доктрини, що буцімто була споконвічно притаманна ще людям кам'яного віку, хоча гіпотеза *праатеїзму* і однорідні з нею, здавалося б, давно й однозначно оцінені релігієзнавцями, філософами та культурологами. Натомість не занадто багато уваги зверталося на ті очевидні факти, що спроби побудувати атеїстичні суспільства й створити атеїстичну культуру фактично перетворилися на фундацію секулярних релігій, які незграбно копіювали, часто несвідомо для себе, алгоритми традиційних релігійних культур.

Як бачимо, одного лінійно-конвергентного накопичення фактажу й принципового уникання будь-якої оціночності тут було просто замало.

Дослідник може сказати тут на своє виправдання: *Я – людина, і ніщо людське мені не чуже...*

3.5. МОВНА БАЗА ВУЕ: ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ

Велика українська енциклопедія охоплює величезний лексичний масив – і в частині гасел, і власне статей. На шляху до автоматизації роботи з цим масивом, а також подальшого пошуку нових термінів і термінологічних сполук у профільних наукових текстах, постала ідея створення мовної бази ВУЕ (на додачу до основної – бази гасел і статей; у ряду інших додаткових баз, як-от бібліографічної, бази ілюстрацій тощо).

Мовна база словника ВУЕ – сукупність мовних карток, що повно відбивають лексичний склад ВУЕ (по-перше, гасел; по-друге, термінів і термінологічних сполук, не винесених в окремі гасла, але наявних у текстах статей; по-третє, всіх лексичних одиниць, із яких складаються ці гасла і сполуки).

Мета створення мовної бази (далі МБ) – *забезпечення роботи ВУЕ, зокрема підвищення ефективності* роботи фахових редакторів, *забезпечення перехресних перевірок написання та коректності вживання* термінів, *послідовності й логічності терміносистеми* ВУЕ. Для досягнення мети поставлено кілька цілей:

а) *унормувати написання* (зокрема, термінів іншомовного походження, власних назв тощо, які трапляються в різних статтях ВУЕ і часто в різних галузях знань). Унормування дає можливість автоматизовано перевіряти орфографію в полях словника, дефінітивної частини та власне тексту статті ВУЕ, це особливо важливо у випадку написання власних назв;

б) *забезпечити пошук за варіантами*:

• *помилкового написання* (типові одруківки, орфографічні помилки, хиби транслітерації тощо);

• *синонімічних назв* (усталених, більш чи менш поширених професіоналізмів, слів іншомовного походження та українських, новотворів тощо);

• *перекладу іншими мовами* (якщо слово іншомовного походження – оригінальна назва відповідною мовою, часто латинкою; у перспективі – переклад англійською, російською та/або іншими мовами, наприклад, мовами ООН);

в) *забезпечити автоматизований пошук нових термінів і термінологічних сполук* (за допомогою програмного забезпечення, що аналізує масив текстів із наукових журналів, монографій, публіцистичних та науково-популярних статей тощо);

г) у перспективі на базі алгоритму, виробленого ВУЕ у співпраці з профільними інститутами НАНУ, *автоматизувати передачу іншомовних власних назв*, зокрема імен та прізвищ, із урахуванням мови походження.

Структура мовної бази. Мовна база складається з кількох розділів:

а) *термінологічний* (терміни й термінологічні словосполучення);

б) *розділ власних назв* (база імен, прізвищ, географічних, астрономічних та інших власних назв, що згадуються у ВУЕ);

в) *розділ* (умовно) *загальних назв* (лексеми, що входять до складу термінологічних словосполучень та багатослівних власних назв);

г) *розділ помилок* (помилкові написання термінів і назв).

Архітектоніка бази підтримується системою перехресних тегів, що (частково чи повністю) збігатиметься з пунктами мовної картки:

а) синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні зв’язки;

б) етимологія та історія входження в мову тощо;

в) детальніше див. Схему мовної картки.

Джерела наповнення мовної бази:

а) сукупність усіх нині наявних *енциклопедійних гасел ВУЕ* утворює первинний рівень мовної бази;

б) надалі база *розширюється новими термінами*, що виявляються автоматизованим пошуком у текстових масивах наукових, публіцистичних та науково-популярних публікацій;

в) розділ (умовно) загальних назв утворюється зі *слів, що входять до складу гасел і термінологічних словосполучень*;

г) розділ власних назв розширюється повторюваними словами, що входять до складу гасел біографістики – кожне *ім’я* та *прізвище* (що згадується у ВУЕ більш ніж одноразово) матиме окрему картку. (Крім того, зрозуміло, існуватиме мовна картка на повне ім’я й прізвище.)

Алгоритм створення мовної картки:

а) на *всі наявні гасла ВУЕ* автоматизовано створюються мовні картки (за шаблоном; поля картки – крім, власне, поля гасла – на цьому етапі лишаються незаповненими);

б) кожне з гасел, які складаються з більш ніж одного слова, автоматизовано ділиться на *лексеми*, на кожну з яких так само створюється мовна картка;

в) при кожному додаванні гасел до словника фаховий редактор надсилає редактору мовної бази повідомлення про відповідне *нове гасло;* редактор бази перевіряє наявність цього гасла та його складових у мовній базі, в разі відсутності – створює картку/картки.

Структура мовної картки. Мовна картка являє собою інтерактивний шаблон, поля якого слід заповнити відповідними характеристиками гасла. (Інтерактивний, бо ті чи інші поля відкриваються у зв'язці з попередніми полями; наприклад: позначка в полі «іменник» автоматично відкриває поля «рід», «число», «парадигма словозміни» тощо.) Шаблон утворюється відповідно до структури мовної картки:

а) гасло, наголос, транскрипція, аудіозапис звучання;

б) розділ МБ, до якого належить гасло: термінологічний – до якої галузі належить (перелік, може бути кілька позначок), розділ власних назв – тип і вид власної назви, розділ (умовно) загальних назв – інша характеристика за сферою вживання (крім термінологічної), розділ помилок – тип помилки (перелік);

в) слово чи словосполучення, граматичні категорії (частина мови, якщо є – число, відмінок, рід, час тощо);

г) дефініція (тлумачна; якщо збігається – повторюється дефінітивна частина енциклопедійної картки);

ґ) парадигма словозміни;

д) морфемний аналіз: корінь (корені), префікс (префікси), суфікс (суфікси), інтерфікс, постфікс, флексія;

е) словотвірний аналіз (спосіб словотворення – і списку) та однокореневі слова (зокрема й деривативні ряди – з наявних у базі слів);

є) синтаксичний аналіз (роль у реченні – речення із прикладів; типи синтаксичних зв'язків – на прикладах; сполучуваність із прийменниками тощо);

ж) етимологія (для слів), історія входження в мову (для слів і словосполучень), якщо запозичення – з якої мови, спосіб запозичення;

з) правопис (орфограми);

и) синоніми, омоніми, антоніми, пароніми;

і) фразеологія (фразеологізми з цим словом, якщо є).

Шляхи наповнення мовної бази. Мовна база наповнюється:

а) реєстровими гаслами (автоматизовано за рішенням редактора мовної бази після надсилання гасла від фахових редакторів);

б) вичерпними філологічними характеристиками в полях шаблону кожної мовної картки.

Таким чином, найбільш працемістка частина роботи – заповнення мовних карток. Пропонуємо такі шляхи заповнення:

- здійснюється студентами-філологами під керівництвом викладачів у рамках науково-дослідних робіт (написання практичних, лабораторних, контрольних, курсових, дипломних робіт, рефератів тощо); перевірку здійснює викладач;
- здійснюється волонтерами – слухачами безкоштовних мовних курсів у співпраці із партнерами ВУЕ так само у вигляді виконання практичних, контрольних робіт;
- зареєстровані користувачі порталу ВУЕ можуть заповнювати картки в обмін на додаткові можливості доступу до баз ВУЕ; перевірка – перехресна.

Важливо також подати список довідкової і словникової літератури, на яку слід спиратися, заповнюючи мовну картку. Список готується у співпраці з Інститутом української мови НАНУ.

Цільова аудиторія та рівні доступу до мовної бази. Крім потреб ВУЕ, мовна база відкриває широкі можливості для кількох сегментів аудиторії:

а) *школярі та студенти непрофільних спеціальностей* – хто потребує простої й швидкої консультації стосовно написання і значення того чи іншого слова. Рівень доступу: – парадигма словозміни, – правопис (орфограми);

б) *літературні редактори, коректори; журналісти, письменники* – всі, хто пише й редагує тексти. Рівень доступу: – парадигма словозміни, – сполучуваність із прийменниками, – правопис (орфограми), – автоматизована передача іншомовних власних назв, – синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, – зворотній словник (словник рим?);

в) *науковці (мовознавці)* – всі, хто потребує для дослідження масиву слів, сформованого за певною ознакою. Рівень доступу: – термінологічна синонімія (впорядкована) з можливістю пошуку за науковими галузями, – історія термінів (входження в мову) з можливістю пошуку за науковими галузями, – швидкий пошук слів за групами та укладання відповідних реєстрів (групи: за сферою вживання, за морфемними чи лексичними складовими, за способом творення тощо).

У такому вигляді мовна база матиме кілька переваг, зокрема:

а) *перед традиційними словниками* (тлумачними, орфографічними, термінологічними тощо): йдеться про *зручність і доступність*, що забезпечується зібраністю всієї потрібної інформації на одному ресурсі, а також можливістю налаштувати результати таким чином, щоб уникати нагромадження зайвої інформації;

б) *перед паперовими словниками*: йдеться про *швидку актуалізацію* (доповнення новими одиницями), *зручний пошук* за потрібними ознаками (тегами);

в) *перед іншими наявними онлайн-словниками: авторизованість* сайту (він належить ВУЕ, а отже є відповідальні за його зміст), *перевіреність інформації*, концентрація всієї потрібної інформації на одному порталі.

Місце у структурі ВУЕ. Велика українська енциклопедія, окрім основної, власне, *енциклопедійної бази,* має (матиме) додатково базу *мовну* та базу *джерел* (що включатиме джерела як письмові, так і зображення). Разом вони забезпечують *структурованість, вичерпність* та *всеохопність*, а також *обґрунтованість* наведеної на порталі ВУЕ інформації.

Перспективи розвитку. Мовна база, створювана перш за все для забезпечення потреб ВУЕ під час укладання словника та написання статей, може стати підґрунтям для *створення* (у співпраці з Інститутом української мови НАНУ та іншими мовознавчими установами й товариствами) *інноваційного інтегрального філологічного словника*, побудованого на перетині підходів:

а) як інтегральний словник, що поєднує функції: – тлумачного, – орфографічного, – словника наголосів, – словника синонімів, антонімів та паронімів, – етимологічного словника тощо;

б) як корпус української мови (подальший відбір гасел здійснюватиметься автоматизованим аналізом масиву наукових і публіцистичних текстів, який можна буде розширити й на художні тексти).

У подальшому такий словник можна доповнити *розділом перекладів термінів і термінологічних словосполучень іншими мовами*, що сприятиме поступу української лексикографії та енциклопедистики, перекладознавства, а також розвитку автоматизованого (електронного) перекладу як лінгвістичної галузі (даючи широкий практичний матеріал перекладу термінологічних словосполучень).

Бажаним є створення у структурі ДНУ «Енциклопедичне видавництво» окремого структурного підрозділу, що об'єднав би та сприяв координації адміністратора(рів) мовної бази та літредакторів, які опікуються забезпеченням мовної коректності контенту розділів (соціогуманітарного, природничого й технічного) Енциклопедії. Цей структурний підрозділ має стати базовим для координації діяльності ДНУ та мовознавчих установ і товариств, що братимуть участь у проекті.

3.6. ЕТИМОЛОГІЯ І ТРАНСКРИПЦІЯ В ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Важливий елемент кожної енциклопедії – етимологія поданих у ній термінів. Вона дає читачам інформацію про те, з якої мови та від якого слова походить той чи інший термін. Етимологія певною мірою відображає історію слова, мови та її зв'язки з іншими мовами. Етимологія – це також і окремий розділ мовознавства, який вивчає походження та етапи розвитку слів і морфем.

В енциклопедіях етимологічні довідки подають до всіх термінів, що входять до назви статті та є безсумнівними запозиченнями. Такі довідки не наводять до біологічних термінів – назв таксономічних категорій (види, роди, родини, ряди, класи).

Етимологію слів подають не лише енциклопедії, а й словники: етимологічні, іншомовних слів, а також енциклопедичні. Етимологічні словники подають етимологію детально, глибоко, вони наводять і мову-посередник, через яку слово було запозичене, і варіанти запозичень, і відповідники слова у різних індоєвропейських мовах тощо. Однак ці словники саме через цю ґрунтовну подачу етимологічного дослідження слова охоплюють лише обмежену кількість слів мови. У словниках іншомовних слів етимологія подається більш стисло та менш ґрунтовно й охоплює більшу кількість запозичених слів. Подають етимологію й деякі зарубіжні мовні словники (наприклад, французький словник «Le Grand Robert» наводить навіть сторіччя та роки, коли слово, запозичене з іншої мови, з'явилось у французькій, та джерело, в якому творі чи у якого автора зафіксоване).

В енциклопедіях та енциклопедичних словниках етимологію не подають настільки детально, як в етимологічних словниках, оскільки читацька адреса енциклопедії ширша за коло користувачів означених словників, тобто енциклопедії призначені не для фахівців-філологів, а для широкого загалу і мета енциклопедії – розтлумачити слово, а не лише дослідити його походження. Однак виникає питання: наскільки детально чи наскільки стисло у тому чи іншому випадку можна подати походження слова, що саме треба давати, а без чого можна обійтися. Відповідати на це питання доводиться щоразу, коли стоїть завдання сформулювати і написати етимологію кожного слова. Вирішується воно індивідуально щодо кожного слова, дотримуючись при цьому загальних принципів, вироблених для даної енциклопедії. Одна з таких вимог – стислість, тому часто етимологічна довідка обмежується вказівкою на те іншомовне слово, від якого походить термін, але в разі потреби зазначається й першоджерело. Виробити оптимальний варіант подачі етимології допомагає порівняльний аналіз матеріалів різних словників та енциклопедій. Слід не лише проаналізувати ці матеріали, а й перевірити переклад кожного слова за відповідними мовними словниками.

Для того щоб дотриматися принципу уніфікації, тобто аби при повторній подачі етимології цього самого слова або морфеми вона подавалася так само, як у першому випадку (якщо така повторна подача траплятиметься, навіть якщо це буде у наступних томах), редактор-етимолог може складати картки на кожний термін, в яких мають бути зібрані й зафіксовані усі матеріали щодо кожного слова, а також остаточний варіант етимологічної довідки, який подаватиметься в енциклопедії. Якщо раніше ця картка мала паперову форму, то тепер вона має бути в електронній формі.

Приклад (з досвіду роботи над «Юридичною енциклопедією»):

КАПІТА́Н

Лат. capitaneus – воєначальник, від caput – голова (Сл. іншомовних слів, с. 309).

Слат. capitaneus – ватажок, капітан, граф; капітан; первісно прикметник із значенням головний, пов'язаний з лат. caput – голова (Етимолог. сл. укр. мови, т. 2, с. 312).

Позднелат. capitaneus (БЭС, с. 493).

Скорее из итал. capitano, чем через польс. kapitan... Источником является ср.-лат. capitaneus (Этимолог. сл. русск. языка, т. 2, с. 183).

Capitain – lat. capitaneus, de caput, ...itis – tête, passé au Moeyen Age au sens de «chef militaire» (Dict. etym. et hist. de fr.).

Capitain – lat. capitaneus, der. de caput – tête (Voc. juridique).

Captain – abaut 1375 capitayn... from Old French capitain, capitaine… from Latin caput… (Chambers dictionary of Etymology, p. 142).

Caput; pitis – голова (Лат.-русск. сл., с. 139).

До «Юридичної енциклопедії» увійшло:

КАПІТА́Н (франц. capitaine, пізньолат. capitaneus – воєначальник, ватажок, від лат. caput – голова).

Етимологія не усіх слів відома точно, трапляються розбіжності у джерелах, тому дуже важливо спиратися на найвірогідніші з них, на етимологічні дослідження, в тому числі, якщо це необхідно, на зарубіжні етимологічні словники.

Практика роботи над етимологічними довідками в енциклопедіях виробила деякі вимоги до подачі етимології, яких треба дотримуватися і під час підготовки нової Великої української енциклопедії.

Для складного запозиченого слова вказується не лише його походження, а й походження частин, з яких воно складається. Наприклад (в енциклопедії «Українська мова»:

ОРО́НІМ (від ὄρος – гора і ὄνομα, ὄνομα – ім'я, назва).

Якщо в складному слові латинського або грецького походження складову частину його утворено з форм не називного, а родового відмінка іменника чи прикметника, то в етимологічній довідці треба навести в круглих дужках і форму родового відмінка, а всю довідку взяти в квадратні дужки.

Якщо семантика слова, до якого додається етимологічна довідка, пов'язана лише з переносним значенням іншомовного слова, то в довідці даються обидва його значення – пряме і переносне.

Якщо значення терміна істотно відрізняється від значення того іншомовного слова, від якого воно походить, треба, даючи джерело і його переклад українською мовою, вказувати, що цей переклад буквальний, а подаючи переносне значення, можна додати слово «тут». Наприклад (в «Юридичній енциклопедії»):

КАРТ-БЛА́НШ [франц. carte blanche, букв. – біла (чиста) картка].

Префікси і перші частини терміна, які повторюються багато разів, виділяються в окремі статті з відповідними етимологічними довідками. У довідках до складних слів даються посилання на ці статті без повторення етимологічних довідок.

Якщо запозичений термін повторюється у назвах низки статей, розташованих одна за одною, етимологічна довідка дається лише раз – до основного слова першої за алфавітом статті.

Латинські та грецькі дієслова та їхні переклади українською мовою можуть подаватися в етимологічних довідках у формі 1-ї особи однини або інфінітиву (неозначеній формі). В УРЕ такі дієслова подавалися лише у формі 1-ї особи однини, але з огляду на те, що в іноземних етимологічних словниках та енциклопедіях вони подаються у формі інфінітиву, в «Юридичній енциклопедії» ми подали їх у неозначеній формі (за винятком тих випадків, коли запозичене слово за формою та звучанням ближче саме до форми 1-ї особи), що можна застосувати і у «Великій українській енциклопедії». Дієслова, запозичені з інших мов, подаються тільки у неозначеній формі.

Етимологічна довідка може складатися з посилань на назви інших статей, де подано відповідну етимологію. Наприклад (в енциклопедії «Українська мова»):

ДЕОНІМІЗА́ЦІЯ (від лат. de… – префікс із значенням віддалення, припинення, скасування, усунення і *онімізація*).

Якщо термін утворений з частин іноземних слів, то компоненти цих слів, які не беруть участі у формуванні терміна, подаються у круглих дужках, а вся етимологічна довідка – в квадратних. Так само робиться й тоді, коли йдеться про словосполучення. Наприклад (в «Юридичній енциклопедії»):

КАРАНТИ́Н [італ. quarantèna, від quaranta (giorni) – 40 (днів, поки тривала ізоляція хворого)].

Походження слів, утворених від власних назв, може пояснюватися у дефініції.

Якщо український термін – це калька іншомовного, то до терміна можна подати довідку у формі вказівки на те іншомовне слово, калькою якого є український термін.

Довідки з топонімії, тобто походження географічних назв, через складність і спірність багатьох топонімів, подаються лише при тих назвах, які мають велике історичне та географічне значення, й у тих випадках, коли вони спираються на авторитетні джерела. Топонімічну довідку подають або в дужках після географічної назви, або кількома фразами після дефініції.

Якщо слово іноземною мовою, від якого походить термін, повністю збігається з терміном, слово «від» перед ним не пишеться, в інших випадках етимологічна довідка починається зі слова «від». Наприклад (в «Юридичній енциклопедії»):

КА́УЗА (лат. causa – причина, привід).

КАНА́ЛИ МІЖНАРО́ДНІ МОРСЬКІ́ (від лат. canalis – труба, жолоб).

Неправильно замість довідки про походження терміна давати його відповідник іншими мовами (зокрема англійською), треба давати саме те слово, від якого термін походить і тією мовою, з якої воно прийшло до української. Оригінальне (іншомовне) написання подається лише до термінів – власних назв, що є іншомовними найменуваннями (прізвищ, географічних назв, назв газет, журналів, видавництв і агентств, творів мистецтва, іноді назв літературних і наукових творів, політичних та інших організацій).

Раніше через складності набору тексту рідкісними мовами слова цими мовами подавалися в українській або латинській транскрипції. Завдяки комп'ютерізації набору з'явилася можливість без особливих проблем набирати слова будь-якими мовами і шрифтами, що можна було б використати при подачі етимології у новій Великій українській енциклопедії.

Перевірка і написання етимології – це окремий процес, який має виконувати один окремий редактор, відповідальний за цю ділянку роботи; інші редактори не мають втручатися у цей процес. Так було завжди у видавництві УРЕ; коли видавали УРЕ, це робив один з редакторів редакції літературного контролю (за фахом перекладач), він займався лише етимологією і транскрипцією, інші редактори у цей процес не втручалися. Згодом, коли ми видавали енциклопедію «Українська мова» та Юридичну енциклопедію, це робив один редактор, виконуючи, крім цієї роботи, й іншу, контролював директор, ніхто з редакторів у цей процес також не втручався. У видавництві, що готує «БСЭ», цим теж займається окремий редактор, там існує редакція етимології, транскрипції та бібліографії (але бібліографією займається окрема група бібліографів). Не можна також сподіватися на те, що автори самі подадуть правильну етимологічну довідку. Як правило, автори, особливо якщо вони за фахом не філологи, не приділяють належної уваги етимологічним дослідженням, часто просто подають відповідник слова іншими мовами (насамперед англійською), а не його етимологію. Крім цього, дуже важливі принципи уніфікації, одноманітності, подачі в одному стилі, відсутності повторів і невідповідностей тощо. Тому буде неправильно, якщо етимологією і транскрипцією займатимуться усі редактори редакційного відділу, цей процес при підготовці Великої української енциклопедії має бути доручений одному редактору, який за нього відповідатиме.

Інша важлива і складна проблема – транскрибування іншомовних власних назв українською мовою. Вона може бути темою окремого дослідження. Зупинімося лише на окремих моментах. Існують два принципи транскрипції – традиційний та фонетичний. Треба вміло користуватися обома цими принципами. За традиційним методом подаються усталені найменування (географічні назви, прізвища, імена), які міцно увійшли в українську наукову й художню літературу, вживаються в географічних атласах. Нові назви, що недавно увійшли до мови, подаються за фонетичним методом. Якщо існує кілька форм написання терміна, які трапляються в літературі, треба наводити усі ці форми назви, щоб читач міг зрозуміти, що йдеться про ту саму особу або назву. У таких випадках у друкованому варіанті енциклопедії на ці форми назв мають бути ще й посилкові статті, аби читач міг знайти необхідний термін.

При транскрибуванні виникає кілька проблем, пов'язаних з правописом. Так, коли виходило УРЕ, не вживалася літера «ґ». «Український правопис» (1993) не дає чіткої відповіді щодо її вживання при транскрипції іншомовних власних назв. Вважаю доцільною при фонетичній транскрипції передачу літери «g» як «ґ», а літери «h» як «г». На мою думку, правильно, як передбачає правопис, зберігати подвоєння літер, якщо воно є в оригінальному написанні власної назви. Вважаю, що французьке «u» слід передавати українським «ю», тоді як французьке «ou» – українською літерою «у», оскільки це ближче до французького звучання слова. Іншомовні подвійні імена й назви слід писати через дефіс, як передбачає «Український правопис», оскільки, як показує практика, дотри-

мання відповідності оригінальному написанню тут не завжди можливо через розбіжності в написанні в різних оригінальних джерелах.

Загалом вирішення проблем транскрипції та етимології сприятиме підвищенню культури видання й допоможе створити нову Велику українську енциклопедію на високому науковому та видавничому рівні.

3.7. БІБЛІОГРАФІЯ В КОНТЕКСТІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ ВИМІРИ

Поява і становлення бібліографічної традиції сягає раннього середньовіччя, коли, успадкувавши багату античну спадщину, Західна Європа водночас із Візантією вибудовували свої стилі репрезентації бібліографії. Щоправда, сам термін «бібліографія», як стверджують фахівці, уперше з'явився значно раніше, у V ст. до н.е. і означав простий перелік книг[52]. Подальша еволюція наукового знання потребувала розробки методики бібліографічної діяльності, сприяла зародженню різних її напрямів, формуванню перших теоретичних уявлень щодо бібліографії, а також основ евристичної культури наукового дослідження. Водночас історію бібліографії розглядають у контексті її виникнення, становлення і розвитку як одну з галузей культури зі своїм об'єктом, структурою, взаємозв'язками та періодизацією. Все це складає предмет спеціальних наукових студій, яким присвячені монографії, статті, дисертаційні дослідження[53].

Термін «бібліографія» має різні конотації і потребує певного уточнення. Передусім, він позначає галузь знань, яка займається виявленням, обліком, описом, систематизацією друкованих творів будь-якого жанру. Про це нагадує сам термін, що є грецького походження, і складається з двох слів «книга» і «писати», «записувати».

Останнім часом бібліографію інтерпретують значно ширше, представляючи її як інформаційну інфраструктуру, що забезпечує підготовку, поширення і використання бібліографічної інформації. Водночас це не заважає їй упродовж тривалого часу традиційно і стабільно залишатися у просторі спеціальних історичних дисциплін, будучи репрезентованою «бібліографією історичною», «бібліографією музичною» або «нотографією», «бібліографією національною» тощо[54].

Проте, найчастіше в науковій традиції термін «бібліографія» вживають для позначення, так званого, бібліографічного апарату тексту (друкованого чи електронного), який включає бібліографічні посилання та списки бібліографіч-

---

[52] Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко (та ін.). – К. : Либідь, 2008. – С. 54.

[53] Корнейчик І. І. Історія української бібліографії: дожовтневий період (нариси). – Х. : Ред.-видав. відділ Кн. палати УРСР, 1971. – 374 с.; Українська радянська бібліографія : навч. посібник / За ред. Ф. К. Сарани і Д. Д. Тараманова. – К. : Вища школа, 1980. – 263 с.; Астахова Л. В. Библиография как научный феномен. – М. : МГУКИ, 1997. – 338 с.; Вохрышева М. Г. Библиография в системе культуры. – Самара, 1990. – 124 с.; Здобнов Н. В. История русской библиографии до начала XX века. – 3-е изд. – М. : Госкультпросветиздат, 1955. – 608 с.; Гордукалова Г. Ф. Документальный поток в библиографической деятельности: история, теория, технология освоения: дисс. … д-ра пед. наук // СПбГИК. – СПб, 1992. – 502 с.

[54] Тодорова Є. М. Історія української бібліографії як наукова і навчальна дисципліна // Вісник ХДАК. – Вип. 30. – 2010; Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко (та ін.). – К. : Либідь, 2008. – С. 54–79.

них джерел. До сегменту бібліографічної термінології належать близькі за значенням, але різні за функціями терміни, зокрема «бібліографічні джерела», «бібліографічні посилання», «бібліографічний апарат», «бібліографічний опис».

Зупинимося більш докладно на бібліографічних джерелах, якими виступають книги, статті, розділи монографій. Як невід'ємна складова наукового дослідження, вони дають ключ до масиву джерел і літератури, використаних при його підготовці і здійсненні. Інформуючи читача щодо джерел та літератури по темі, бібліографічні джерела водночас виступають свідченням фаховості автора дослідження, а також служать базою для усіх, хто виявляє зацікавленість у поглибленні та розширенні досліджуваної проблеми.

Бібліографічний апарат виконує завдання, основними серед яких постають такі: ознайомити читача з джерелами цитування і допомогти, у разі необхідності, віднайти їх; поінформувати щодо літератури, яка була використана у процесі проведеного дослідження; надати можливість читачеві вибрати літературу по темі, а автору – ущільнити викладення матеріалу, відсилаючи читача до публікацій, де питання, що висвітлюються, можуть розглядатися докладніше або інакше.

Бібліографія у контексті енциклопедистики має свою специфіку, зумовлену її характером як окремого жанру науково-інформаційного наративу. Йдеться, перш за все, про практичний вимір, який полягає у відборі бібліографії, її структурних елементів, бібліографічних описах з урахуванням їхньої поширеності у вітчизняних та зарубіжних наукових практиках.

Як засвідчує історичний досвід, деякі енциклопедичні видання вибудувані за принципом відсутності бібліографічної складової. Такими є іспанська (Enciclopedia Universal Sopena. – Barselona, 1995), російська (Большая энциклопедия : В 62 томах. – М., 2006) енциклопедії. Остання являє собою проект видавництва «Терра». Наклад – 150000 примірників, 200000 гасел, 60000 ілюстрацій. Попри високоякісну поліграфію, статті у цьому енциклопедичному виданні не мають авторства, а бібліографія представлена у кінці кожного тому універсальним «Списком використаних енциклопедичних джерел», що не може не понижувати рівень науковості видання в цілому. Серед подібних українських енциклопедичних видань, статті яких не мають бібліографічних джерел, – Економічна енциклопедія: У 3-х т. (2000–2002), видана київським видавничим центром «Академія» та Тернопільською академією народного господарства.

Більшість енциклопедій, які виходили і продовжують з'являтися у світі, все ж таки включають бібліографічний апарат, як неодмінну складову своїх статей. Такими постають енциклопедії італійська («Grande Dizionario Enciclopedico»), американська («The Encyclopedia Americana»), британська («Britannica»), Українська радянська енциклопедія за редакцією М. П. Бажана (перше і друге видання), «Большая российская энциклопедия» у 30-ти томах за редакцією академіка Ю. С. Осіпова, вітчизняні – «Енциклопедія історії України: У 10 т.» (К., 2003–2013), «Юридична енциклопедія: В 6 т.» (К., 1998–2004) «Українська архівна енциклопедія» (К., 2008), «Політична енциклопедія» (К., 2011) тощо.

Бібліографічна складова енциклопедичних статей є різноманітною за структурою і далекою від уніфікації. Здебільшого вона представлена однією рубрикою – «література», інколи – двома («література» та «праці»). «Література» у контексті енциклопедичної статті означає перелік бібліографічних джерел до

теми статті. Рубрика «праці» зазвичай супроводжує біографічну статтю. Нею позначаються твори, що належать авторству постаті, якій присвячується стаття в енциклопедії. В англомовних енциклопедичних виданнях до переліку літератури застосовується термін «bibliography», а праці у біографічних статтях ідентифіковані терміном «works».

У деяких випадках бібліографія може репрезентувати максимальну кількість позицій, будучи представленою декількома складовими / рубриками. До прикладу, в «Українській архівній енциклопедії» статті, присвячені знаним персоналіям, супроводжуються рубриками: «праці»; «бібліографія» «література»; «архіви». Зокрема стаття «Антонович Володимир Боніфатійович» має всі чотири бібліографічних складових. Рубрика «Праці» представлена творами В. Б. Антоновича, які, на думку автора статті, є ключовими у науковій спадщині видатного українського історика. Під рубрикою «Бібліографія» подається «Бібліографія праць В. Б. Антоновича», укладена свого часу М. Ткаченком до першого тому «Творів» В. Б. Антоновича, що був виданий у 1932 році. «Література» до енциклопедичної статті представлена спектром основних наукових досліджень, присвячених В. Б. Антоновичу. У хронологічному порядку тут наведені праці Д. Багалія, Д. Дорошенка, В. Ульяновського. Остання рубрика «Архіви» вміщує важливу інформацію щодо місця знаходження особового фонду В. Б. Антоновича у ЦДІАК України (Ф. 844), а також колекції документів з історії України XVI–XVIII ст., зібраної свого часу В. Б. Антоновичем, що наразі зберігається в Інституті рукопису НБУВ (Ф.164).

Подібну архітектоніку у цій енциклопедії мають бібліографічні складові статей «Антонович Дмитро Володимирович», «Апанович Олена Михайлівна», «Арсеньєв Василь Сергійович» тощо. Водночас «Українська архівна енциклопедія» вміщує статті, бібліографія яких за умов відсутності одного з бібліографічних елементів має іншу конфігурацію, а саме: а) праці; література; архіви; б) праці; література; в) література.

Бібліографічна архітектоніка енциклопедичної статті представлена рубрикою «література», і, як правило, обмежена за кількістю позицій, та стисла за своїм описом. Щодо переліку літератури, який наводиться до енциклопедичної статті, то він укладається за певними принципами і повинен репрезентувати, перш за все, фундаментальні, переважно монографічні, дослідження за темою статті.

Формування бібліографічного апарату від самого початку передбачало застосування певного бібліографічного опису, який мав ідентифікувати бібліографічне джерело і дозволяв віднайти його у разі потреби. Кількість так званих полів бібліографічного опису зведена до мінімуму. У процесі бібліографічної еволюції, в залежності від конкретних історичних обставин, складались різні традиції опису джерел, літератури, посилань.

Сучасний стан оформлення наукових текстів передбачає обов'язкове дотримання правил бібліографічного опису, який виконує важливу місію, встановлюючи і вирішуючи зв'язок між текстом та його користувачем. Як невід'ємна складова бібліографії, бібліографічний опис еволюціонував упродовж історичного поступу і мав різноманітні конфігурації. Перш за все, змінювалась кількість полів, так званих зон бібліографічного опису. Енциклопедичні видання характеризувалися тенденцією до їхнього обмеження, зумовленого раціональним підходом щодо розміщуваного матеріалу. Дефіцит обсягу енциклопедичного

друкованого видання зазвичай диктував правила скорочення кількості полів в описі бібліографічних джерел.

Головною вимогою бібліографічного опису будь-якого видання, у тому числі й енциклопедичного, є те, аби зазначені поля чітко ідентифікували джерело. Інакше кажучи, бібліографічний опис має надавати користувачеві можливість найлегшого шляху до віднайдення того чи іншого бібліографічного видання. Так, Українська радянська енциклопедія (УРЕ), що упродовж тривалого часу залишалась своєрідним флагманом вітчизняного енциклопедичного простору, для опису книг використовувала чотири поля, а саме: прізвище, ініціали автора; назву твору; місце видання; рік видання.

За подібною схемою здійснювався бібліографічний опис у вже згаданих італійській та американській енциклопедіях. Стосовно бібліографічного опису британської енциклопедії («Britannica»), то це видання, як у друкованій, так і в сучасній версіях традиційно ігнорує такий елемент як «місце видання».

Структура сучасних бібліографічних описів, на які зазвичай орієнтується міжнародна наукова спільнота, визначається міжнародними стандартами, які, у свою чергу, затверджуються Міжнародною організацією стандартизації – ISO. Наразі діє редакція міжнародних стандартів щодо бібліографічного опису – *International standard under publication. Bibliographic description and references –ISO 690:2010* (розроблена на основі двох попередніх ISO 690:1987; ISO 690-2:1997)[55].

Вона пропонується як для окремих авторів, так і для видавництв, і стосується опису бібліографії та цитування для усіх видів інформаційних ресурсів: монографій, періодичних видань, картографічних, аудіовізуальних матеріалів, електронних ресурсів тощо. Однією з ключових особливостей системи міжнародних стандартів ISO 690:2010 є те, що вони: орієнтують на обов'язкове позначення головних елементів, за якими ідентифікується джерело публікації; не вимагають повного бібліографічного опису, яким має супроводжуватися наявна продукція бібліотечного фонду.

На основі системи міжнародних стандартів розроблені і впроваджуються бібліографічні описи, концептуально близькі один до одного. Проте, вони мають власні назви і деякі особливості. Найбільш поширеними серед них є Гарвардський (Harvard reference stile), Оксфордський (Oxford reference stile), Чиказький (Chicago reference stile) бібліографічні описи.

Для кожного з бібліографічних джерел існують свої правила опису при дотриманні загальних рис і базових елементів базової структури. Зокрема загальними рисами Гарвардського стилю є такі: опис починається з прізвища автора, його ініціалів після коми; рік видання наводиться у дужках; назва бібліографічного джерела завжди подається *курсивом*; розділ книги, журнальна стаття беруться у лапки. При цьому кожен з елементів опису розділяється комою.

Порядок розміщення бібліографічних джерел відбувається за алфавітом. Якщо подається декілька праць одного автора, то вони розміщуються за хронологією.

---

[55] Національні й міжнародні видавничі стандарти та правила їх застосування / М. Тимошик // Книга для автора, редактора, видавця : практичний посібник. – К. : Наша культура і наука, 2005. – С. 177–200; ISBD(G): Загальний міжнародний стандартний бібліографічний опис : пер. з англ. / Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та закладів. Універсальний бібліографічний контроль ІФЛА та Міжнародна програма МАРК. Німецька Бібліотека / М.-Ф. Плассард (ред.). – К. : Книжкова палата України, 2001. – 39 с.

Свою специфіку мають розділові знаки. Зокрема, два автори розділяються союзом «and», без коми. Декілька авторів розділяються комою, а перед останнім прізвищем ставиться союз «and», без коми.

Щодо пунктуації, то хоча Гарвардський бібліографічний опис не вимагає якоїсь однієї системи пунктуації, однак пунктуація має відповідати загально прийнятим правилам (ISO 690:2010) і послідовно дотримуватися при описі джерел інформації. Один з прикладів застосування Гарвардського бібліографічного опису виглядає так: NEVILLE, C. (2010) *The Complete Guide to Referencing and Avoiding Plagiarism.* 2nd Ed. Maidenhead: Open University Press. За наявності двох або більше авторів:BRADBURY, I., BOYLE, J. and MORSE, A. (2002) *Scientific Principles for Physical Geographers*. Harlow: Prentice Hall. За наявності 4-х або більше авторів: CAMPBELL, N. A. et al. (2008) *Biology*. 8th Ed. London: Pearson.

Посилання на електронні джерела допускаються лише в електронних версіях енциклопедичних видань і лише в тому випадку, якщо відсутня друкована версія бібліографічного джерела, або публікація подана в електронному журналі, доступ до якого можливий виключно через Інтернет.

Бібліографічний опис здійснюється за загальними правилами оформлення друкованих праць, але з урахуванням елементів, властивих для Web: **назва або прізвище автора; рік публікації; назва статті; адреса порталу; дата розміщення (доступу).** Для двох останніх позицій враховуються такі рекомендації: при внесенні адреси порталу «http://» записується лише у випадку, коли до опису не включені «www»; дата розміщення (доступу до електронного бібліографічного джерела) є важливою з огляду на часову обмеженість існування Інтернет сайтів.

Чиказький бібліографічний опис часто використовується університетами Австралії, зокрема Monash University (Мельбурн), Університетом Західного Сіднею. Цим описом користується Бібліотека Дубліна. Його головна відмінність від Гарвардського бібліографічного опису полягає у тому, що рік видання тут зазначається на останній позиції, а ім'я автора прописується повністю: Sylwester, Robert. *The Adolescent Brain: Reaching for Autonomy*. Heatherton, Victoria: Hawker Brownlow Education, 2008.

Оксфордський (Oxford reference stile) бібліографічний опис за структурою подібний до попереднього. Одна із його відмінностей полягає у тому, що замість повного імені подаються ініціали авторів: Ratnagar, S., *Trading Encounters: From the Euphrates to the Indus in the Bronze Age,* New Delhi, Oxford University Press, 2004. Опис авторського розділу книги (за редакцією) має таку конфігурацію: Baker, J., 'The Place of Science and Technology in the Wise Management of the Great Barrier Reef', in Wolanski, E. (ed.), *Oceanographic Processes of Coral Reefs: Physical and Biological Links in the Great Barrier Reef,* Boca Raton, CRC Press, 2001, pp. 14-20. Свою специфіку має опис статті в друкованому журналі: Addo, P., and N. Besnier, 'When Gifts Become Commodities: Pawnshops, Valuables, and Shame in Tonga and the Tongan Diaspora', *Journal of the Royal Anthropological Institute,* vol. 14, no. 1, 2008, p. 39.

В Україні, згідно з Указом Держкомітету України з питань технічного регулювання і споживчої політики від 10.11.2006 р. (Держспоживстандарт) №322, з 1 липня 2007 р. діє міждержавний стандарт ДСТУ 7.1:2006 *«Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис,*

бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»[56]. Цей стандарт відповідає ГОСТові 7.1-2003 і є базовим для складання бібліографічного опису всіх видів документів[57]. Він запроваджений замість п'яти попередніх стандартів опису нотних, картографічних та образотворчих видань, аудіовізуальних матеріалів, друкованих та електронних видів документів (ГОСТ 7.1-84, ГОСТ 7.16-79, ГОСТ 7.18-79, ГОСТ 7.34-81, ГОСТ 7.40-82). За новими правилами для розрізнення граматичної і приписної пунктуації (тобто розділових знаків між зонами бібліографічного опису та їх елементами) застосовують проміжок в один друкований знак до і після приписаного знака. У ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 розширився набір обов'язкових елементів бібліографічного опису, але вони стосуються, передусім, формування бібліотечних фондів.

У новому стандарті змінено правила вживання великої та малої літер (перші слова відомостей, що відносяться до зони назви та відомостей про відповідальність, записуються з малої літери, якщо вони не є власними назвами, першими словами назви чи цитатами (приклад: Соціологія : підручник ...). З великої літери розпочинається кожна зона опису, яка виділяється крапкою й тире.

Особливу увагу слід звернути на зміни у відомостях про автора. Однією з особливостей ДСТУ 7.1:2006 є те, що при наявності декількох авторів прописується тільки один автор, а решта виносяться за навскісну лінію.

У практиках бібліографічного опису, що застосовуються у Російській Федерації, можливий варіант прописування коми після прізвища автора: Гиппиус, З. Н. Сочинения [Текст] : в 2 т. – М. : Laком-книга : Габестро, 2001. – 2 т.

Бібліографічна складова електронних енциклопедій має свою специфіку, що яскраво демонструють такі електронні ресурси, як Wikipedia / Вікіпедія, Internet Encyclopedia of Ukraine (CIUS), Britannica. Бібліографічна складова електронного ресурсу Wikipedia (англомовна версія) репрезентована трьома елементами: «Notes», «References», «Sources». Для опису бібліографічного джерела використовуються базові позиції Чиказького стилю.

Україномовна Вікіпедія за аналогією з англомовною використовує відповідно «Примітки», «Посилання», «Джерела», хоча бібліографічний опис подається часто у довільній формі. У електронному ресурсі Канадського Інституту українських студій Internet Encyclopedia of Ukraine / CIUS статті супроводжуються автономною рубрикою «Bibliography». До прикладу:

Hrushevs'kyi, M. *Na porozi novoï Ukrainy* (Kyiv 1918).

Shul'hin, O. *Polityka* (Kyiv 1918).

Smolii, V. (ed.) *Tsentralna Rada i ukraïns'kyi derzhavotvorchyi protses* (Kyiv 1997).

---

[56] ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, IDT. – Введ. 01.07.2007); ДСТУ 7152:2010 Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. – Уведено вперше (зі скасування в Україні ГОСТ 7.5-88). – Чинний від 18.02.2010. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 14 с.; ДСТУ 7157:2010 Видання електронні. Основні види та вихідні відомості. – Уведено вперше. – Чинний від 11.03.2010. – К. : Держспоживстандарт України, 2010. – 14 с.

[57] ГОСТ 7.1-2003 був розроблений Російською книжковою палатою, Міністерством РФ у справах друку, телерадіомовлення і засобів комунікацій, Російською державною бібліотекою і Російською національною бібліотекою Міністерства культури РФ, Міждержавним технічним комітетом по стандартизації ТК 191 «Науково-технічна інформація, бібліотечна і видавнича справа»; внесений на затвердження Держстандартом Росії; прийнятий Міждержавною Радою по стандартизації, метрології и сертифікаціях (липень 2003). За прийняття цього документу від України голосував Держстандарт України.

Автономну опцію «Bibliography» використовує Britannica. Цей електронний ресурс, який представляє один із найавторитетніших світових енциклопедичних проектів, дає анотований бібліографічний опис. Така форма опису передбачає стислу інформацію стосовно змісту бібліографічного джерела з зазначенням основних даних, які його ідентифікують. Показовою у цьому контексті є бібліографії до статті у «EDMONTON»: **Bibliography:** Historical accounts of Edmonton include Bob Hesketh and Frances Swyripa (eds.), *Edmonton: The Life of a City* (1995), a collection of articles on a variety of historical subjects; J.G. MacGregor, *Edmonton, A History*, 2nd ed. (1975), a detailed chronology; and Linda Goyette and Carolina Jakeway Roemmich, *Edmonton in Our Own Words* (2004), a historical account interwoven with the remembrances of some of the city's residents over the years. Jennifer Groundwater and Andrew Bradley, *Portrait of Edmonton & Northern Alberta* (2004, reissued 2005 as *Portrait of Alberta*); Howard Palmer, *Alberta: A New History* (1990); and Gerald Friesen, *The Canadian Prairies: A History* (1984), place Edmonton within the context of Alberta's history. George A. Nader, *Cities of Canada*, vol. 2, *Profiles of Fifteen Metropolitan Centres* (1976), offers an urban geography perspective on Edmonton's development to the 1970s. Brett McGillivray, *Canada: A Nation of Regions*, 2nd ed. (2010), views the settlement patterns and development of Edmonton from the perspective of the Prairie Provinces region and that of Canada overall.

Попередній досвід наочно демонструє, що постатейна бібліографія енциклопедичного видання може мати різну конфігурацію. У статті, присвяченій персоналіям, бібліографічна складова може бути представлена трьома, інколи чотирма основними блоками: 1) праці; 2) бібліографія; 3) література; 4) архіви. У відповідності до змісту статті, бібліографія може скорочуватися до двох або одного блоків. Елементи базової структури бібліографічного опису для двох основних видів бібліографічних джерел, а саме книг та статей у друкованому виданні, які складають основну бібліографічну базу енциклопедії, мають усталену конфігурацію. Для книг – це п'ять основних полів: 1) прізвище, ініціали автора; 2) назва; 3) номер видання (якщо не одне); 4) місце видання; 5) рік публікації. Для статей бібліографічний опис передбачає шість полів: 1) прізвище, ініціали автора; 2) назва статті; 3) назва журналу; 4) рік видання; 5) том, номер (якщо існує); 6) сторінки, на яких розміщена стаття.

Сучасна бібліографія перебуває на тому етапі свого розвитку, коли бібліографи активно обговорюють принципи бібліографічного опису видань, їхньої систематизації, вдосконалення механізмів доведення і розкриття інформації. Спеціалісти замислюються над методикою своєї роботи, методичних принципах своєї діяльності взагалі. Важливе значення має дотримання основних підходів щодо формування бібліографії енциклопедичних статей. Усталеними в сучасній українській енциклопедистиці є такі бібліографічні правила: при відборі фундаментальних досліджень, в яких найбільш повно розкривається тема енциклопедичної статті, перевага надається сучасним працям вітчизняних науковців; водночас враховуються дослідження зарубіжних вчених; список літератури подається за хронологічним принципом; бібліографічний опис складається з дотриманням чинних стандартів, у відповідності до особливостей енциклопедичного видання.

Розділ 4
ЕЛЕКТРОННА ВЕРСІЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

4.1. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ В ЕЛЕКТРОННОМУ ФОРМАТІ: ОСОБЛИВОСТІ КОНТЕНТУ

До ключових принципів побудови інформаційного суспільства відносять забезпечення загального доступу до інформаційних та комунікаційних інфраструктур і технологій, інформації та знань, підвищення довіри й безпеки при використанні інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) з акцентуванням на етичних аспектах[1]. При цьому найважливішими завданнями є отримання та розповсюдження освітніх, наукових і культурних відомостей, збереження своєї національної спадщини, забезпечення високої якості освіти та науки. Знання повинне бути універсальним надбанням: доступ до інформації та знань має бути максимально широким, інформаційні ресурси повинні мати високу якість і бути різноманітними. Особливе місце посідає електронна енциклопедія – канон системи знання та мірило загальнолюдського рівня розвитку науки та культури. Позначимо ключові тенденції, що обумовлюють зміст і формат енциклопедії нового покоління – цифрового віртуального інтелектуального продукту, що в стислій і доступній широкому загалові структурі передає значно більший обсяг інформації, ніж це роблять традиційні паперові аналоги.

Під електронною енциклопедією розуміємо довідково-інформаційний масив на електронних носіях із певним алгоритмом пошуку інформації у вигляді алфавітного розташування статей, покажчиків (індексів), відсилань (гіпертексту), інших пошукових систем[2].

До основних функцій електронних енциклопедій віднесемо *інтегральну* (забезпечує цілісність знання за рахунок систематизації та актуалізації знань у єдине ціле); *нормативну* (рівень наукового розуміння об’єктів та процесів; становить певну норму в науковому пізнанні та практичній діяльності); *трансляційну* (забезпечує трансляцію знання різним групам користувачів); *розвитку* (процеси соціального розвитку шляхом використання енциклопедичного знання в побудові та реалізації концепцій, стратегій, планів, технологій розвитку суспільства); *аксіологічну* (уможливлює вироблення ціннісних орієнтирів та самоідентифікації в суспільстві); *пізнавальну* (відображає накопичення знань про певний предмет, явище, поняття та ознайомлення з ними користувачів); *виховну* (слугує засобом саморозвитку людини); *інформаційну* (текст енциклопедичного видання містить релевантну інформацію); *комунікативну* (поширення інформації в просторі й часі, результатом якого стає спілкування між соціальними

[1] К обществу знаний (Всемирный доклад ЮНЕСКО) [Електронний ресурс] // База данных ЮНЕСКО. – 2005. – С. 231 – Режим доступу: http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf (08.02.2015). – Загол. з екрана.

[2] Черниш Н. І. Українська енциклопедична справа: історія розвитку, теоретичні засади підготовки видань. – Львів : Фенікс, 1998. – 92 с.

групами); *консультативну* (містить довідковий матеріал, відповіді на пізнавальні та практичні питання)[3].

У контексті активного впровадження повнотекстових інформаційних систем[4] (ІС) та електронних бібліотечних систем можна виділити *додаткові функції* електронної енциклопедії: аргументативна (обґрунтування прийняття рішення в експертних системах), інтерпретативна (зняття полісемії в системах аналізу та розуміння текстів) та контролююча (перевірка текстів на відповідність деяким еталонним знанням, що містяться в енциклопедичних статтях)[5].

Електронні енциклопедії, на відміну від друкованих видань, мають такі переваги[6]: *компактність зберігання; відсутність обмеження обсягів* статей*; швидкий пошук матеріалів та формування тематичної добірки, пов'язаної з потрібним терміном;* застосування широкого *спектра* подання інформації, а саме: тексту, таблиць, графіків, діаграм, анімації, аудіо- та відеоматеріалів; можливість постійного оновлення та редагування інформації; актуальність та *повнота* інформації за рахунок постійного оновлення та доповнення; можливість швидкого *використання* фрагментів статей (копіювання, цитування); швидкий та повсюдний доступ до необхідної *інформації*; використання гіперпосилань, що забезпечує динамічний зв'язок між об'єктами обраної статті з іншими джерелами; детальна система *класифікаторів* (рубрикаторів); зручний інтерфейс *користувача.*

Базовими характеристиками моделювання електронної енциклопедії[7] зокрема є: понятійна частина з визначенням заголовкового слова (гасла) чи словосполуки з розвиненою гіпертекстовою структурою; логічність, послідовність, взаємозалежність викладу матеріалу; стислий (реферативний) виклад матеріалу; довідковий характер інформації; система пошуку з можливістю переміщення по тексту; система перехресних відсилань, що формують тематичний цикл

---

[3] Петровская Л. И. Классическая энциклопедия: базовые технология и методика / Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 116–122; Черниш Н. І. Концептуальні засади української енциклопедичної справи (з редакторського досвіду М. П. Бажана) / Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 177–185; Чистякова Н. Ф. Энциклопедии, их классификация и принципы составления / Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 196–200; Латыпов Б. Н. Основные функции энциклопедий, их значение в жизни общества / Українська енциклопедистика: матеріали Другої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 17 червня 2011 р.). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 66–69.

[4] Інформаційна система – організаційно впорядкована сукупність документів (масивів документів) та інформаційних технологій, що реалізують інформаційні процеси (збереження, передавання, опрацювання, пошук).

[5] Штерн И. Б. Энциклопедические модели в искусственном интеллекте // Известия Академии наук. Теория и системы управления. – 1999. – №5. – С. 60–69.

[6] Бєсєдіна Л. Л., Проценко В. А. Лінгвістичні аспекти розроблення електронної енциклопедії законодавства України // Правова інформатика. – К., 2010. – № 3 (27). – С. 75–80.

[7] Антоненко С. А. До питання розроблення електронної енциклопедії законодавства України // Правова інформатика. – К., 2009. – № 4 (24). – С. 53–56; Карпіловська Є., Зяблюк М. Енциклопедія «Українська мова»: структура та принципи укладання // Енциклопедичний вісник України. – К., 2009. – С. 47–53; Жежнич П., Гірняк М. Особливості формування енциклопедії в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій [Електронний ресурс] // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua. (08.02.2015) – Загол. з екрана.

статей (комплекс статей, присвячених одній темі, які послідовно й різнобічно висвітлюють її); публікація енциклопедії в Інтернеті або ж на носіях даних.

Інформаційне наповнення електронної енциклопедії містить логічний, послідовний, взаємозалежний виклад матеріалу із довідковим характером з науково вивірених джерел та формується у вигляді статей. Енциклопедична стаття – це орієнтований на певного читача стислий і водночас максимально насичений інформацією текст, де використовуються стандартні засоби при описі однакових явищ, дотримуються принципи компактності, простоти, повноти та ефективності опису змісту поняття.

В енциклопедіях (як друкованих, так і електронних) виділяють кілька видів статей: *статті-огляди* (найбільші за обсягом, ґрунтовно розкривають тему; детально, з історичними екскурсами, статистичними відомостями, списками рекомендованих джерел розкривають найважливіші питання теми); *статті-довідки* (висвітлюють вужчі, конкретніші теми, інформують читачів здебільшого про сучасний стан проблеми, уникають історичних екскурсів, не завжди подають списки рекомендованої літератури); *статті-тлумачення* (складаються з двох частин: визначення заголовкового слова та етимологічної довідки, якщо слово іншомовного походження; зрідка супроводжуються іншими довідковими матеріалами); *статті-відсилання* (мають допоміжне, службове значення; скеровують читача до іншої статті).

Заголовкове слово (гасло) визначає об'єкт опису статті (може являти собою слово, словосполучення, вираз та ін.), а у тексті статті дається характеристика названого об'єкта. Енциклопедичні статті характеризуються особливим типом дефініції терміна або поняття, яка відображає строго наукові класифікаційні ознаки даного поняття, терміна, явища, що відомі науці на момент його опису[8]. Очевидно, що енциклопедична стаття в залежності від обсягу енциклопедії та її завдань може бути обмежена лише однією дефініцією або включати також інші додаткові відомості про поняття (подається перелік не тільки первинних, але й вторинних ознак, класифікація видів і підвидів поняття, вказується розуміння поняття в різні історичні епохи, різними науковими напрямами тощо).

Організація статей в енциклопедії забезпечує цілісність сприйняття інформації завдяки гіпертекстовій будові енциклопедичного простору і великій кількості зв'язків між поняттями. Гіперпосилання є невід'ємною частиною будь-якої енциклопедичної статті електронної форми та встановлюють такі групи зв'язків між одиницями тексту статті[9]: *з уточненням*, конкретизацією (гіперпосилання надає користувачеві можливість ознайомитись із певною темою із детальними доповненнями); *із розширенням теми* (за допомогою гіперпосилань подається розвиток теми в іншому контексті); *змішані групи зв'язків* (поєднання двох попередніх груп: уточнення та розширення теми); *зв'язки, що не несуть нової інформації* (одна і та ж інформація, яка дещо різниться формулюванням або ж переклад тієї ж інформації).

Наявність гіперпосилань та науково-довідкового апарату дозволяє отримати значно більше інформації, аніж закладено в самих текстах енциклопедич-

---

[8] Русский язык: Энциклопедия / Под ред. Ю. Н. Караулова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1997. – 721 с.

[9] Романюк Ю. В. Гіпертекст як форма професійно орієнтованого англомовного тексту та його лінгвостилістичні особливості // Вісник Київськ. нац. лінгвіст. ун-ту. Серія: Педагогіка та психологія. – 2009. – Вип. 16. – С. 117–124.

них статей, адже в енциклопедичних статтях містяться: мета знання – з яких джерел отримано основні відомості про поняття, їх обґрунтування, знання про мовний генезис поняття, його еволюцію, про парадигмальну приналежність, взаємозв'язок і взаємозалежність явищ і понять та ін. Знання такого роду ще називають енциклопедичними дискурсами (композиції асоційованих енциклопедичних статей або їх фрагментів) і їх наявність дозволяє розглядати електронну енциклопедію як активну структуру, що здатна функціонувати як генератор знань.

Енциклопедичні статті електронної форми повинні відповідати кільком принципам та вимогам[10]: *науковість* (подання інформації з науково вивірених джерел, здебільшого це статті, підручники, посібники, монографії, зрідка – інші енциклопедичні видання); *енциклопедичний стиль викладу матеріалу*, якому властиві стислість, лаконічність, висвітлення теми без розмовних слів, авторських неологізмів, використання загальновідомих скорочень або скорочень основного терміна при повторному його використанні; *відповідність цільовому призначенню* енциклопедії (на яку цільову аудиторію розраховано видання та з якою метою користувачі до нього звертатимуться); *логічність викладу* (максимально забезпечується за умови попередньої розробки структури статей за заздалегідь визначеними рубрикаторами); застосування *широкого спектру подання інформації*, зокрема: тексту, графіків, таблиць, діаграм, різного роду зображень, аудіо- та відеоматеріалів для забезпечення швидкого засвоєння інформації; *об'єктивність викладу* матеріалу (за відсутності емоційного забарвлення та висвітлення особистої думки); наявність науково-довідкового апарату*(вказівники, бібліографічні та етимологічні довідки); актуальність інформації* за умови постійного оновлення й доповнення та *фактологічна точність*; *повнота матеріалу* за рахунок максимальної інформативності без додаткового звернення до інших літературних джерел за винятком бібліографічних посилань; *наявність системи перехресних* та бібліографічних посилань, що сприяє послідовному та різнобічному висвітленню теми (однак перенасиченість крос-референцій у межах однієї статті суперечить довідковому характеру інформації й доступності енциклопедії).

Проектування електронної енциклопедії супроводжується формулюванням тематичних розділів енциклопедії (класифікаторів); розробленням інформаційної моделі словника та схем статей електронної енциклопедії; побудовою архітектури електронної енциклопедії з урахуванням потреб та зацікавлень користувачів усіх вікових категорій та сфер діяльності.

У межах розробки класифікатора ВУЕ було виокремлено три основних розділи – природничих, технічних та соціогуманітарних наук. Згодом у процесі обговорення на засіданні редакційної колегії було ухвалено рішення про виокремлення також розділу «Біографістика». У межах основних розділів було сформовано тематичні напрями. Формуванню алфавітного покажчика гасел передувало створення тематичних реєстрів гасел за напрямами, що забезпечує чітке структурування гасел в межах напрямів, допомагає виявити багатозначні терміни та окреслити коло гасел, які мають міждисциплінарне значення, вибудувати ієрархію гасел.

---

[10] Киньябулатов А. У. Энциклопедистика: прошлое и настоящее // Вестник ВЭГУ. Серия: Научная жизнь. – 2007. – № 31 / 32. – С. 218–224.

Кожну галузь людського знання у ВУЕ має бути репрезентовано кількома групами статей:

1. *Базові поняття та терміни*. Критерії відбору для цієї групи мають забезпечити комплексне представлення базового понятійного апарату, без якого неможливе написання й прочитання інших статей із відповідної галузі знання.

2. *Основні види, явища, закономірності та процеси* (категорії, типи, роди, стилі, закони, правила, інституції, організації, події тощо). До цієї групи належать статті (зокрема й виокремлені за певними формальними ознаками), які повною мірою описують сучасну структуру знань про відповідну галузь, нинішній стан тої чи іншої сфери людської діяльності тощо.

3. *Персоналії*. Для цієї групи окремо сформульовано критерії відбору та формальні ознаки. Насамперед, тут має бути представлено персоналії, які зробили принципово важливий внесок у відповідну сферу діяльності і з якими пов'язані інші статті з цього та інших напрямів / груп. Обов'язково мають бути включені відомі діячі та науковці – уродженці України, навіть якщо вони живуть та працюють (жили та працювали) поза межами України.

4. *Окремі випадки.* На основі експертних оцінок має бути згруповано статті, що не входять до груп 1–3, але без яких виклад основних категорій, понять і термінів на даватиме повного уявлення про предмет.

На підставі вивчення досвіду універсальної енциклопедистики було обумовлено обсяги статей. Найбільшими за обсягом статті (40 000 друкованих знаків) визначаються як провідні проблемні, що дають вичерпну характеристику процесу чи явища. В окремих випадках подібні статті виокремлюються із загалу і об'єднуються в межах окремих томів. Наступний за обсягом тип статей (20 000 друкованих знаків) присвячений окремим поняттям, де подається лаконічна і вичерпна характеристика базових понять і термінів у різних галузях наук. Статті довідково-тлумачного характеру (від 7 000 до 3 000 друкованих знаків) в узагальненому вигляді і зрозумілою мовою трактують більшість ключових у різних галузях наук понять і термінів. Наступний за обсягом (від 500 до 1500 друкованих знаків) тип статей без яких не обходиться жодна енциклопедія чи довідкове видання – статті посилання, чи відсилочні статті.

Будь-яка енциклопедична стаття, насамперед, це текст – цілісне та зв'язне повідомлення, спеціальним чином організоване для передачі та зберігання інформації, яке композиційно оформлене. Розрізняють зовнішню і внутрішню композиції тексту. До зовнішньої композиції відносяться різні способи структурування тексту, а внутрішня композиція спрямована на розкриття змістовного аспекту тексту, його інформаційної суті[11]. Задля уникнення різноструктурованості та варіативності оформлення передбачено вибудування типових схем статей. Це полегшить користувачеві енциклопедії орієнтування в матеріалі, сприятиме систематизації загальнонаціонального науково-інформаційного поля (в тому числі і термінологічній систематизації різних галузей знань). Реалізація цих та інших завдань, нагальних для енциклопедистики сучасного етапу розвитку науки, потребує запровадження єдиного стандарту, наскрізної методики з підготовки, редагування та оформлення статей. З цією метою підготовлені методичні рекомендації для авторів та координаторів напрямів ВУЕ. У процесі їх підго-

[11] Арнольд, И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1999. – 444 с.

товки було використано досвід попередніх поколінь енциклопедистів та сучасні досягнення у сфері опрацювання та систематизації великих масивів інформації.

З розвитком нових ІКТ поряд із традиційними розвиваються новітні засоби поширення наукової інформації, система наукової комунікації змінюється, розширюється й доповнюється новими, альтернативними шляхами передавання наукової інформації, що зумовлює стрімке збільшення наукової продукції, розпорошеної в комп'ютерних мережах. Саме тому одним із завдань Великої української енциклопедії, яке має першорядне значення, є надання користувачам повсюдного доступу (24Х7Х365) до різнорівневих шарів інформації (основний контент ВУЕ, контент сучасних галузевих енциклопедій, електронні копії повнотекстових версій наукових праць, електронні копії опублікованих раніше енциклопедій, довідників), що їх міститиме енциклопедичний портал.

У цьому контексті питання подання на порталі вихідних текстових, графічних, фото- та інших матеріалів енциклопедичних статей набуває особливої ваги. Вимоги, що пред'являються до текстів для ресурсів мережі Інтернет, можуть бути поділені на загальні (відносяться до всіх інформаційних ресурсів) і специфічні (характерні для інформаційних ресурсів мережі Інтернет). До числа загальних вимог відносяться: повнота, точність, логічність, послідовність, структурованість, чіткість і ясність викладу матеріалу, відповідність літературним нормам української мови, специфічними вимогами є: лаконічність, розподіл тексту на логічні блоки; рубрикація; диверсифікація різних стилів подання інформації залежно від типу сайту; гіпертекстова форма подання інформації (подолання лінійності звичайних текстів).

При підготовці електронних матеріалів до публікування на порталі слід враховувати кілька аспектів[12]:

− Розміщення тексту і вільний простір на поверхні екрана. Розміщення блоків інформації на поверхні екрана та їх кількість відіграє важливу роль як при знаходженні потрібного фрагмента матеріалу із загальної множини блоків, так і в сприйнятті інформаційного змісту фрагментів тексту. Тут важливо не тільки композиція розділів тексту, а й розміщення заголовків, співвідношення розміру заголовків і фрагментів звичайного тексту, використання кольору для виділення окремих фрагментів тексту (заголовки, окремі блоки тексту, графіка та ілюстрації, гіпертекстові посилання тощо).

− Види ілюстрацій і графіки, які є невід'ємною частиною системної науково-довідкової інформації, тісно пов'язаної з текстом статті. До способів візуального та графічного подання даних відносять графіки, діаграми, таблиці, списки, структурні схеми, карти тощо. До основних принципів компонування візуальних засобів подання інформації віднесемо[13]: принцип лаконічності; принцип узагальнення та уніфікації; принцип акценту на основних смислових елементах; принцип автономності; принцип структурності; принцип стадійності; принцип використання звичних асоціацій і стереотипів. В електронних виданнях, на відміну від друкованих, графіка може не тільки знаходитися всередині тексту, але і виводитися в окремому вікні, яке відкривається (активізується) і закривається за бажанням користувача.

− Читабельність, логічна структура та зручна навігація електронним текстом. В електронних виданнях слід подавати матеріали в структурованому

---

[12] Вуль В. А. Электронные издания : Учебник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook119/01/title.htm

[13] Park S., Chen M. S. and P. S. Yu Efficient Hash-Based Algorithm for Mining Association Rules Proc. Int'l Conf. Information and Knowledge Management, Baltomore, Md., Nov. 1995.

вигляді, що дозволяє користувачу швидко переглянути матеріал на екрані та відшукати потрібну інформацію. Для відображення структури матеріалу сучасні технології надають достатньо засобів, зокрема, традиційний гіпертекст; застосування дизайну сторінки та елементів верстки для різного відображення рівнів ієрархії і структурно логічних одиниць тексту; спливаючі вікна з матеріалом додаткового характеру, анімований зміст та засоби навігації статтею.

− Особливості реакції користувача на електронний матеріал. Останній фактор полягає в суб'єктивній реакції користувача на оформлення тексту. Більшість фахівців вважають, що пізнавальна цінність електронного тексту вимірюється наступними характеристиками – початкова реакція користувача на текст, привабливість тексту (може бути досягнута наданням можливості (у певних межах) самостійно встановлювати режим перегляду матеріалу на екрані, наприклад, текст; медіа-файли; історія правок, форма зворотного зв'язку; форма авторизації авторів задля редагування статті; прослуховування тексту статті тощо) та його ясність.

Отже, базовими характеристиками моделювання ВУЕ в цифровому (як і в паперовому / друкованому) форматах є: визначення гасла та розвинена гіпертекстова структура; логічність, послідовність, взаємозалежність подання інформації; реферативність викладу матеріалу; довідковість; застосування широкого *спектру* подання інформації, а саме: тексту, таблиць, графіків, діаграм, анімації, аудіо- та відеоматеріалів; система пошуку з можливістю переміщення по тексту; система перехресних відсилань, що становлять собою тематичний цикл (комплекс статей, присвячених одній темі, які послідовно й різнобічно висвітлюють її); можливість безкоштовного розподілу інформації між кількома веб-порталами.

4.2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ПОРТАЛУ

В умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) значної актуальності набувають спроби систематизувати зміст світової та національної інформації, виділити в ній суттєві смислові константи, які би складали цілісне уявлення про світобудову й визначали закономірності її буття та еволюції. У цьому контексті одним із завдань Великої української енциклопедії (ВУЕ), яке має першорядне значення, є збереження, узагальнення та систематизація наукових знань про розвиток людської цивілізації та світу, у якому вона існує, та надання користувачам повсюдного доступу (24Х7Х365) до різнорівневих шарів інформації, що їх міститиме енциклопедичний портал.

Під енциклопедичним порталом розуміємо веб-орієнтовану інформаційну систему (ІС) для надання довідкових, аналітичних, комунікаційних, наукових, освітніх та інших інформаційних послуг; забезпечення інтегрованого та персоніфікованого доступу користувачів до інформації, додатків і інструментів співпраці.

Сучасні ІС, які ґрунтуються на знаннях, зокрема веб-орієнтовані ІС, повинні базуватися на семантиці предметної області та знаннях про неї. Окрім того, веб-орієнтовані ІС характеризуються великою кількістю документної інформації. Тому енциклопедичний портал, як веб-орієнтована ІС, повинен забезпечувати роботу як з онтологіями, так і з документами та множинами документів. Відтак, основу моделі інформаційної бази веб-орієнтованої ІС становлять такі компоненти: онтологія предметної області та множина документів разом зі зв'язками

між розрізненими документами[14]. Спільною рисою веб-орієнтованих ІС також є те, що користувачі повинні мати різні права щодо виконання різних операцій з даними ІС. Важливою вимогою до веб-орієнтованих ІС є використання сучасних стандартів і технологій з огляду перспективи їх розвитку. Так, за останні роки створення систем інтеграції даних[15] стало важливим напрямом практичних розробок інформаційних систем різного призначення. Окремий клас таких систем – це системи, які ґрунтуються на технології Ініціативи відкритих архівів[16] (Open Archive Initiative – OAI)[17], до основних особливостей яких можна віднести: *веб-орієнтовані бази даних* (розміщуються лише науково-освітні матеріали в електронному поданні); *кумулятивні та постійні* (зберігання та надання доступу здійснюється на довготривалій основі); *відкритий доступ до публікацій* (безкоштовний та постійний доступ (24 години на добу, 7 днів на тиждень, 365 днів на рік) в режимі онлайн до повнотекстових версій науково-освітніх матеріалів з будь-якого місця); *реалізація концепції Веб 2.0* (як засобу активного формування змістової частини та співпраці); *акумуляція знань* (накопичення та зберігання електронних інформаційних матеріалів за певною ознакою: за прізвищем автора, галуззю науки, науковою школою, установою тощо); *високі вебометричні характеристики доступу* до публікацій (швидка індексація пошуковими машинами та службами консолідованого пошуку); *уніфікація* та *стандартизація форматів зберігання даних* та опису (що забезпечує наступність, кросплатформенність, мігрованість ресурсів); *взаємосумісність з іншими системами* (підтримка протоколу обміну *метаданими)*; *персоналізація робочого простору* (зручність інтерфейсу та відслідковування внеску користувача); *навігація в контенті на основі категоризації* (структурованість та логічне розміщення відомостей).

Як веб-орієнтована ІС енциклопедичний портал ВУЕ забезпечує такі можливості[18]: великий спектр інформаційних ресурсів та їх категоризація; обслу-

---

[14] Жежнич П., Гірняк, М., Пастух О. Інформаційна модель статті електронної енциклопедії // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua. (08.02.2015) – Загол. з екрана; Noy N., McGuinness D. Ontology Development 101: A Guide to Creating Your First Ontology // Stanford Knowledge Systems Laboratory Technical Report KSL-01-05 and Stanford Medical informatics Technical Report SMI-2001-0880, March 2001; Проскудіна Г. Ю., Овдій О. М. Онтології в інформаційних системах // Теоретичні та прикладні аспекти побудови програмних систем : спец. випуск Вісника Київськ. нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 2004. – С. 164–169.

[15] Під інтеграцією даних в інформаційних системах розуміють забезпечення єдиного уніфікованого інтерфейсу для доступу користувачів до сукупності автономних джерел, які, як правило, бувають неоднорідні щодо деяких їх властивостей.

[16] Зазначимо, що термін «архів» у цій назві використовується в більш специфічному, ніж традиційне, прийняте в архівній справі, значенні: під архівом розуміється веб-сайт, на якому передбачається збереження, накопичення, систематизація електронних матеріалів, а також поширення цих матеріалів у відкритому доступі засобами Інтернет-технологій у національному та глобальному інформаційному просторі.

[17] Open Archives Initiative. – Way of access: http://www.openarchives.org/OAI/OAI-organization. php(08.09.2012). – Title from the screen; Резніченко В. А., Захарова О. В., Захарова Е. Г. Електронні бібліотеки: інформаційні ресурси та сервіси // Проблеми програмування. – 2005. – № 4. – С. 60–72; Лагозе К., Зомпель Г. Инициатива «Открытые архивы»: создание среды с высокой степенью интероперабельности // Российский научный электронный журнал «Электронные библиотеки». – 2001. – Т. 4, Вып. 6. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. elbib.ru/index. phtml?page=elbib/rus/journal/2001/part6/LS (08.04.2015).

[18] Герасимов В. В., Гридина Е. Г., Кривошеев А. О., Курмышев Н. В., Попов С. В. Учебный курс «Технологии построения интернет-порталов» // Интернет-порталы: содержание и технологии. Вып. 4 / ФГУ ГНИИ ИТТ «Информика». – М. : Просвещение, 2007. – С. 279–306.

говування великої кількості користувачів та широкі можливості персоналізації; взаємодія користувачів з усіма додатками та інформаційними ресурсами через єдиний інтерфейс; поділ інформаційних ресурсів та функціональних можливостей на рівні, доступні різним категоріям користувачів; забезпечення балансу між інтересами різних груп користувачів при формуванні інформаційного наповнення; забезпечення принципу багатомовності; захист інформаційних ресурсів та користувачів (аутентифікація, управління доступом, конфіденційність і цілісність даних тощо); реалізація зручних і ефективних пошукових механізмів по різних інформаційних ресурсах (структуровані, неструктуровані, метадані), оцінка повноти отриманих даних, автоматизовані процедури категоризації результатів індивідуального пошуку, розгортання додатків інтелектуального аналізу; *позиціонування у глобальних пошукових системах* (врахування міжнародних рекомендацій та стандартів щодо подання інформаційного наповнення – розроблення карти сайта, опис пунктів меню, структуризація веб-сторінок та їх опис); розроблення спеціалізованої версії порталу або адаптивного дизайну для забезпечення комфортного перегляду на мобільних пристроях; *забезпечення каналу зворотного зв'язку* з кінцевими користувачами.

Енциклопедичний портал Великої української енциклопедії за цільовою аудиторією відноситься до порталу публікації інформації для великих різнорідних спільнот користувачів; за типом контенту і засобів подання інформації – до порталу знань; за способами реалізації – до вертикальних порталів; за масштабом і глобальністю пропонованих ресурсів – до централізованих порталів.

Виокремимо основні функції енциклопедичного порталу: популяризувати здобутки української та світової науки (*просвітня функція веб-ресурсу*); забезпечувати учнів та студентів широким спектром навчальних матеріалів (*навчальна функція веб-ресурсу*); зацікавлювати читачів, заохочувати їх досліджувати (*заохочувальна функція веб-ресурсу*); згуртовувати наукові спільноти, сприяти активнішому обміну досвідом та збільшенню кількості міждисциплінарних досліджень (*інтеграційна функція веб-ресурсу*).

Основні принципи побудови енциклопедичного порталу (використання перевірених рішень та передових технологій, постійна бета-версія, ефективне управління інформаційним наповненням та захист інформаційних ресурсів, сучасні інструменти інформаційної взаємодії, персоналізація та захист персональних даних користувачів, категоризація, повнота і релевантність пошуку, багатомовність, зворотній зв'язок) забезпечать безпрецедентні можливості концентрації інформаційних ресурсів і сучасних інформаційно-енциклопедичних технологій і, відповідно, організації енциклопедичного процесу в умовах стрімкого розвитку ІКТ.

Основними компонентами (об'єктами) енциклопедичного порталу є: електронні інформаційні ресурси (змістова компонента), засоби інформаційної взаємодії (технологічна компонента), організаційні структури (організаційна компонента). Засоби інформаційної взаємодії та організаційні структури утворюють інформаційну інфраструктуру енциклопедичного порталу. Учасниками (суб'єктами) інформаційної взаємодії в межах енциклопедичного порталу ВУЕ є: читачі, автори, експерти, співробітники ДНУ та група підтримки функціонування енциклопедичного порталу.

До основних категорій інформаційних ресурсів портального рішення ВУЕ віднесено: класифікатори; статті; ілюстрації; карти; світлини; аудіо- та відео-

документи; тематичні колекції; видання; вихідні дані про статтю / видання. Для забезпечення ефективного підходу до створення, опрацювання, структурування, оновлення, адміністрування електронних інформаційних ресурсів необхідно дотримуватись таких основних принципів: *орієнтація «назовні»*; *ілюстративність (мультимедійність)*; *відповідність опису інформаційного наповнення міжнародним стандартам*; *позиціонування інформаційного наповнення у глобальних пошукових системах; синдикація інформаційного наповнення; використання сучасних веб-спільнот для транслювання інформації про ВУЕ.*

Енциклопедичний портал складатиметься з трьох основних підсистем:

1. *Підсистема підготовки контенту* (підготовка, редагування та форматування статті; внутрішнє рецензування; розмітка структури; оформлення гіпертекстових зв'язків та ілюстративного матеріалу; формування метаданих).

2. *Підсистема відображення контенту* (пошук та перегляд статті; навігація по структурі статті; переходи за гіперпосиланнями між документами; прослуховування тексту статті; перегляд відео-фрагментів; перегляд додаткової та спеціальної інформації про статтю / видання; коментування; роздруківка тексту статті).

3. *Підсистема адміністрування* (автоматизація процесів з підготовки ВУЕ; автоматизація взаємодії між авторами, експертами та редакцією; визначення рівнів доступу до інформаційних ресурсів та сервісів; модифікація колекції електронного видання без її повного перевантаження).

Інструментальні засоби запропонованої загальної архітектури повинні відповідати таким основним вимогам: бути універсальними, гнучкими в експлуатації і розвитку, тобто базуватися на використанні бази метаданих для параметричного налагодження на вимоги конкретних користувачів, сучасних методів і засобів інтеграції програмних застосувань і електронних ресурсів; підтримувати ведення і загальне використання довідкової бази даних по електронному видавництву з використанням засобів навігації по базі, наративних для кінцевого користувача; враховувати значні відмінності в технічних характеристиках окремих комп'ютерів комп'ютерного парку установи; забезпечувати надійність та безпеку зберігання даних, жорстку регламентацію прав доступу до даних для окремих груп користувачів, ідентифікацію користувачів; підтримувати формування електронних документів з можливістю відносно простого розширення набору документів шляхом створення і реєстрації у базі даних шаблонів нових документів.

Побудова енциклопедичного порталу потребує проектування та розгортання відповідної технологічної системи – від комунікацій до формування програмно-апаратного комплексу, що забезпечить накопичення, відбір та систематизацію інформаційних ресурсів, налагодження ефективної взаємодії учасників процесу формування ВУЕ, надання користувачам доступу як до сучасних наукових знань, так і до доробку попередніх поколінь вітчизняних науковців. Технологія створення та супроводу енциклопедичного порталу повинна задовольняти такі вимоги[19]: систематизований опис, класифікація та агрегація знань; фіксація та збереження явних та неявних знань; накопичення та оновлення знань, доступ до них користувачів; розповсюдження знань відповідно до встановлених регламентів (рівнів доступу) та за запитами; семантичний пошук та навігація; однократ-

[19] Тузовский А. Ф., Чириков С. В., Ямпольский В. З. Системы управления знаниями (методы и технологии) / Под общ. ред. В. З. Ямпольского. – Томск : Изд-во НТЛ, 2005. – 260 с.; Боровикова О. И. и др. Система знаний информационного Интернет-портала по научной тематике // Молодая информатика / Сборник трудов аспирантов и молодых ученых. – Новосибирск, 2005. – С. 11–20.

не введення даних у систему; уніфікований інтерфейс користувача; інтеграцію даних у різних форматах; цілісність даних стосовно різних додатків; підтримку групової роботи; представлення відомостей, призначених для публічного доступу, через веб-інтерфейс; розмежування прав доступу до даних та функцій системи.

Таким чином енциклопедичний портал повинен забезпечувати таку функціональність: *інтеграція додатків і даних* – забезпечення відповідно до встановлених прав взаємодії користувачів з усіма додатками й інформаційними ресурсами через єдиний інтерфейс; *категоризація* – упорядкування даних для здійснення зручної навігації інформаційними ресурсами; автоматизовані процедури категоризації результатів індивідуального пошуку; *повнота і релевантність пошуку* – реалізація ефективних пошукових механізмів із різних джерел даних (структуровані, неструктуровані, метадані), перегляд всіх ресурсів, які можуть містити потрібні дані, оцінка достовірності одержаних відомостей; – *публікування та розповсюдження* – можливість публікування матеріалів користувача для загального доступу; *управління робочими процесами* – користувачі повинні мати можливість не лише стежити за ходом виконання процесів, але також ініціювати різні процеси й активно брати участь у них; *колективна робота* – забезпечення режиму командної роботи як у традиційному варіанті «співробітник-співробітник», так і в режимах «співробітник-автор», «співробітник-експерт» та «автор-експерт»; *персоналізація робочого простору* – формування середовища роботи співробітника з урахуванням його персональних потреб, звичок, методів власної роботи; *зворотній зв'язок і розвиток* – забезпечення гнучкої реакції на потреби і побажання всіх користувачів енциклопедичного порталу.

Вибір методології впровадження портального рішення (комплексне або поетапне) залежить від розміру наукової установи та її структури, особливостей виробничих процесів, характеристик інформаційних потоків, коштів, виділених на розробку та впровадження тощо.

У разі комплексного впровадження усі модулі (підсистеми) портального рішення вводяться в повномасштабну експлуатацію синхронно. Комплексне впровадження включає, в більшості випадків, три стадії: опис діючих або розробка нових процесів та їх реалізація в програмному забезпеченні; тестування розроблених програмних модулів та налагодження їх взаємодії; одночасний запуск нової системи у всіх підрозділах установи і по всіх процесах. До переваг методу комплексного впровадження можна віднести відсутність необхідності створення тимчасових інтерфейсів між модулями старої й нової системи, що дозволяє зосередити всі ресурси на розробці та тестуванні нової системи.

При комплексному впровадженні всі модулі відразу використовуються в повнофункціональному режимі, в той час як при поступовому впровадженні нові модулі можуть мати обмежену функціональність через відсутність необхідних суміжних модулів.

Поетапне впровадження портального рішення відбувається стадійно, по етапах – проектування, розробка, тестування та встановлення окремих модулів, що дозволяє за короткий термін продемонструвати працюючі модулі й ефект від їх впровадження. Крім того, потреба у фінансових ресурсах розподіляється більш рівномірно по всьому періоду впровадження портального рішення, що актуально за умов недостатнього фінансування та труднощів з залученням великого обсягу фінансових та трудових ресурсів.

Таким чином, в якості провідних принципів проектування ефективного енциклопедичного порталу та реалізації його як «енциклопедичного видавництва», виділимо такі: принцип системного підходу; принцип модульного структурування відомостей; принцип модифікації, доповнення та постійного оновлення; принцип адекватності (система повинна відповідати за своєю складністю, структурою, функціями і т.д. тим умовам, в яких вона функціонує, і тим вимогам, які до неї пред'являються); принцип надання необхідних та достатніх відомостей для управління науковою установою та процесом створення ВУЕ; принцип спільного використання даних. При цьому створення електронної (портальної) версії ВУЕ для такої системи забезпечується стандартами на інтерфейси, формати, протоколи обміну даними з метою забезпечення мобільності, інтероперабельності (технічної, синтаксичної та семантичної), стабільності, ефективності, підтримки глобальної ідентифікації ресурсів та інших позитивних рис, досягнутих при створенні систем.

Сформульовані вище підходи до створення енциклопедичного порталу забезпечують йому декілька унікальних якостей. По-перше, оновлення контенту. Онлайн-енциклопедія дасть можливість підтримувати належний рівень та актуальність репрезентованих у ВУЕ даних: із певною періодичністю вносити зміни до вже наявних статей і додавати нові, спричинені розвитком науки й суспільства без необхідності републікації всього змісту. По-друге, різнорівнева аудиторія. Перед укладачами паперової енциклопедії поставала дилема між науковою повнотою та доступністю викладу. Онлайн-енциклопедія покликана забезпечити органічне поєднання різних рівнів викладу інформації, спрямовуючи читача за допомогою перехресних посилань та із застосуванням складного пошуку від довідкової статті рівня мікропедії до статей, що висвітлюють питання на глибшому, більш деталізованому рівні. По-третє, комплексність подання матеріалу. Створення енциклопедичного порталу відкриває необмежені перспективи щодо розв'язання дилеми повнота / обсяг викладу, включаючи до комплексу посилань матеріали галузевих енциклопедій та довідників, індексуючи їх таким чином, аби статті утворювали якомога повнішу, по-справжньому енциклопедичну картину довідкових матеріалів. Розташування на порталі ВУЕ поряд із власне універсальною енциклопедією низки галузевих енциклопедій надасть можливість забезпечити користувачів доступом до широкого та різнорівневого комплексу фахових енциклопедичних статей. По-четверте, пошук інформації. Онлайн-енциклопедія із гнучкою та зручною системою пошуку та гіперпосилань органічно розв'язує цю проблему в інтересах користувача та створює сприятливі умови щодо здійснення якісних досліджень завдяки доступу до достовірної інформаційної, джерельної, бібліографічної бази, ілюстративних та мультимедійних матеріалів. По-п'яте, існування енциклопедичного порталу уможливить використання нових інтерактивних технологій шляхом долучення користувачів до процесу творення енциклопедії без шкоди для її структурної логіки та наукового рівня текстів.

4.3. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ОБРОБКИ РЕЄСТРІВ ГАСЕЛ ВЕЛИКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Створення сучасних енциклопедій – процес тривалий і багатоетапний. Він не може обійтися без електронних засобів та технологій, наприклад, баз даних (БД), які є основним інструментом для всіх взаємозв'язків між учасниками будь-якої енциклопедії чи видавництва (редакторами, науковими співробітниками,

авторами, експертами, рецензентами тощо). В Україні вже є досвід створення БД для енциклопедій, зокрема для Енциклопедії Сучасної України[20], де детально показано всі необхідні вимоги до подібних БД, подана термінологія і описано одну з використаних Систем управління базами даних (СУБД).

Водночас створення національної універсальної енциклопедії, якою є Велика українська енциклопедія (ВУЕ), потребує пошуку нових підходів, нових сучасних інструментів для зниження витрат часу, оптимізації виробничих процесів, нових моделей взаємодії між учасниками наукових, редакційних і видавничих процесів. Проаналізуємо проблеми основного процесу укладання ВУЕ на початковому етапі – робота з реєстрами гасел (словниками) окремих наукових напрямів та зведенням їх в єдиний реєстр (на прикладі реєстру гасел соціогуманітарних наук).

Відповідно до вимог видавничого і наукового процесу, на початку 2015 р. на основі безкоштовних сервісів Google було розроблено і створено єдину онлайн-БД – реєстр гасел (словника) соціогуманітарного відділу проекту Великої української енциклопедії. Існуючий на той момент словник (близько 67000 гасел) потребував доопрацювання. Потрібно було чітко розподілити за науковими напрямами, спеціальностями та категоріями всі існуючі гасла.

Створення онлайн БД дозволило:

- провести вилучення повторів гасел у різних реєстрах;
- організувати обговорення гасел з іншими відділами установи;
- провести розподіл гасел за типами статей (авторські, редакційні), рівнями статей (за обсягом знаків), друкованих чи онлайн-публікацій;
- організувати спільне наповнення БД усіма співробітниками;
- зрозуміти стан виконання роботи кожним співробітником;
- виявити гасла, що потребують замовлення авторам;
- організувати процес відстеження написання статей авторами.

Разом із тим, було виявлено низку проблем, серед яких:

1. Складність оперативного повідомлення співробітників один одному про зміни в реєстрі, оскільки додавання або вилучення гасел відбувалося хаотично, без узгоджень, або існували випадки «відкладання» дій, що призводило до відсутності синхронізації даних реєстрів співробітника з даними загального реєстру.

2. Відсутність єдиного робочого середовища, у якому б одночасно могли працювати всі співробітники, не дозволяла їм бачити зміни в окремих реєстрах та контролювати один одного.

3. Робота кожного співробітника з кількома реєстрами, замість роботи в одному реєстрі, який би мав гнучкі фільтри і налаштування.

4. Надзвичайна складність взаємодії співробітників установи з авторами і представниками інших наукових установ, з огляду на те, що кожному автору потрібно оперативно надсилати інформацію про зміни в реєстрі гасел, щоб не відбувалося випадків одночасного виконання завдання кількома авторами (так звані накладки).

5. Взаємодія між відділами установи не була налаштована в онлайн-режимі в єдиному робочому середовищі, що призводило до численних «провалів»

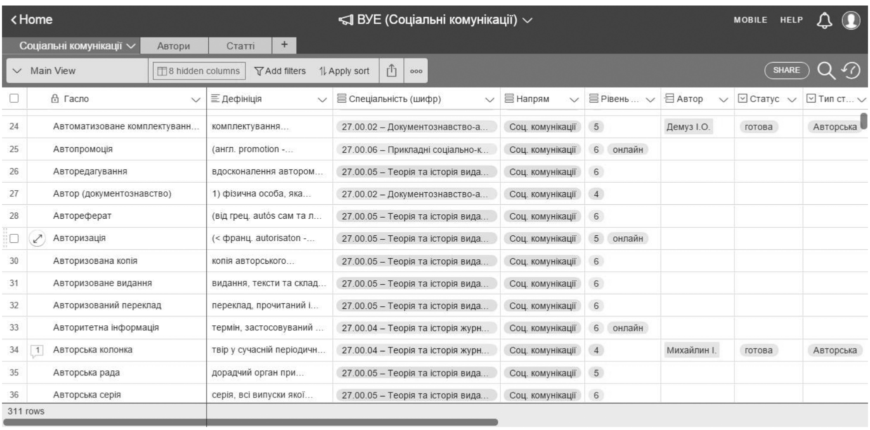
---

[20] Тарасюк В. В. Електронна база Енциклопедії Сучасної України і її основні компоненти та функції // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 року). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 164–170.

та швидкого «старіння» вхідної та вихідної інформації. Фактично, одні відділи були не в курсі того, що відбувалося в інших відділах, що призводило до непорозумінь та втрати інформації в окремих випадках.

Відповідно, у зв'язку з необхідністю оптимізації виробничих процесів, потрібно було знайти інструмент для роботи, щоб усунути зазначені проблеми. З огляду на те, що Microsoft Access – це система управління реляційними базами даних (СУБД), призначена для роботи на окремому ПК або в локальній обчислювальній мережі під керуванням Windows[21], вона як варіант не розглядалася, оскільки мала обмеження по доступу, вартості самого ПЗ та вартості навчання співробітників для роботи з цією СУБД. У жовтні-листопаді 2015 р. робочі процеси соціогуманітарного відділу ДНУ «Енциклопедичне видавництво» в якості пілотного проекту по впровадженню було перенесено на безкоштовну платформу онлайн-баз даних Airtable (https://airtable.com/), яка була заснована Хові Лю, Ендрю Остадом та Еммет Ніколасом в 2012 р.[22] і, за свідченнями самих розробників, має допомогти «організувати все»[23].

Для цього було проведено реєстрацію на сайті Airtable.com (там є також прискорена реєстрація через Google аккаунт, якщо такий є у користувача на gmail.com) і за допомогою швидкого і простого імпорту даних було створено нову структуру баз даних після деякої підготовчої роботи з вихідними даними, отриманих від кожного зі співробітників.

	Гасло	Дефініція	Спеціальність (шифр)	Напрям	Рівень ...	Автор	Статус	Тип ст...
24	Автоматизоване комплектуванн...	комплектування...	27.00.02 – Документознавство-а...	Соц. комунікації	5	Демуз І.О.	готова	Авторська
25	Автопромоція	(англ. promotion -...	27.00.06 – Прикладні соціально-к...	Соц. комунікації	6 онлайн			
26	Авто通редагування	вдосконалення автором...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	6			
27	Автор (документознавство)	1) фізична особа, яка...	27.00.02 – Документознавство-а...	Соц. комунікації	4			
28	Автореферат	(від грец. autós сам та л...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	6			
	Авторизація	(< франц. autorisaton -...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	5 онлайн			
30	Авторизована копія	копія авторського...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	6			
31	Авторизоване видання	видання, тексти та склад...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	6			
32	Авторизований переклад	переклад, прочитаний і...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	6			
33	Авторитетна інформація	термін, застосовуваний ...	27.00.04 – Теорія та історія журн...	Соц. комунікації	6 онлайн			
34	Авторська колонка	твір у сучасній періодичн...	27.00.04 – Теорія та історія журн...	Соц. комунікації	4	Михайлин І.	готова	Авторська
35	Авторська рада	дорадчий орган при...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	5			
36	Авторська серія	серія, всі випуски якої...	27.00.05 – Теорія та історія вида...	Соц. комунікації	6			

Рис. 1. Скріншот БД «Соціальні комунікації» ВУЕ в Airtable

---

[21] Тарасюк В. В. Електронна база Енциклопедії Сучасної України і її основні компоненти та функції // Українська енциклопедистика: матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2013 року). – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – С. 168.

[22] Kim Eugene. This 26-year-old CEO pitched Ashton Kutcher in his movie trailer – and got funding // Business Insider. – 30 квітня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.businessinsider.com/airtable-ceo-howie-liu-interview-2015-4. – Назва з екрану.

[23] Tweney D. Airtable lands $7.6M round to help build simple, extensible database apps // VB. – 29 червня 2015 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://venturebeat.com/2015/06/29/airtable-lands-7-6m-round-to-help-build-simple-extensible-databaseapps/. – Назва з екрану.

Це дозволило:

1. Налагодити взаємозв'язок між співробітниками відділу, а також між окремими відділами.

2. Налагодити швидку і оперативну взаємодію з авторами та кураторами від наукових установ, а також з експертами. Надавати їм можливість перегляду в режимі онлайн окремих БД, надавати їм права доступу (простого перегляду, редагування або можливості створення таблиць).

3. Унормувати підходи до структури таблиць БД.

4. Формувати PDF-звіти з реєстру з можливістю опціонального вибору колонок з таблиць.

5. Створювати онлайн-форми для наповнення БД (аналог Google Forms, але з більшими можливостями).

6. Створити embed-коди для вставки на сайт установи в зручному вигляді таблиць БД реєстру і тим самим в онлайн-режимі представити для широкого загалу деякі результати роботи нашої установи.

7. Організувати обговорення гасел і статей з іншими відділами (технічних та природничих наук) установи і провести перенесення гасел їм на опрацювання.

8. Організувати спілкування і обговорення проблем між співробітниками всередині робочого онлайн-середовища Airtable за допомогою вбудованої системи коментування кожного рядка таблиці.

9. Організувати спільне наповнення БД усіма співробітниками установи в одному робочому середовищі, але на начальному етапі в різних БД (оскільки існує обмеження на 1200 рядків для бази даних в безкоштовній версії Airtable).

10. Керівництво отримало можливість відслідковувати стан виконання роботи кожним співробітником по окремим напрямам, а також стан підготовки статей авторами.

11. Швидко виявляти гасла, що потребують замовлення статей авторам.

12. Організувати сортування і фільтрування даних в таблицях за окремими параметрами.

13. Організувати процес відслідковування написання статей авторами, встановлення дедлайнів, автоматичне сортування статей по авторам, а також показ кількості статей окремого автора, стан виконання замовлень тощо.

14. Систематизовано роботу зі списками авторів, установ, адрес. Airtable дозволяє здійснювати електронне листування одразу з таблиці, робити вибірки рядків і надсилати один або кілька рядків таблиці БД на e-mail в табличному вигляді, фільтрувати позиції за місцем праці автора, показувати кількість статей автора і стан виконання замовлень автору.

15. Організувати взаємодію з редакційним відділом.

16. Організувати єдине середовище збору і зберігання файлів статей та ілюстрацій одразу в таблицях БД, до яких зможуть мати доступ необхідні співробітники. В таблицях Airtable є можливість миттєвого внесення файлів у комірку. Це робиться простим перенесенням файлу з Вашого комп'ютера прямо в комірку. Аналогічним чином можна додавати ілюстрації, що суттєво спрощує роботу такими форматами файлів і це дозволяє тримати всю необхідну інформацію під рукою. Але щоб мати можливість бачити останню версію файлу, то варто додавати в комірку колонки «Посилання на свіжий файл» посилання на файл, наприклад, з Box.com чи Dropbox.com (сервіс синхронізації файлів).

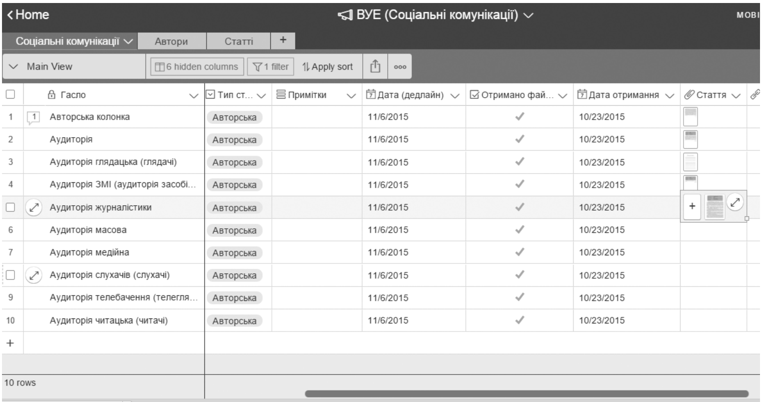

Рис. 2. Скріншот з Airtable, де показано як додавати файли в таблицю «Соціальні комунікації» ВУЕ

17. Отримано можливість перегляду всіх змін, які відбувалися в БД як за допомогою внутрішньої системи «хісторі», так і за допомогою під'єднання до сервісу Slack (https://slack.com/), який дозволяє налаштувати окремі канали для перегляду змін в таблицях баз даних Airtable (хто, коли і які зміни вносив).

Окрім того, було спрощено роботу з загальним реєстром гасел соціогуманітарного відділу щодо внесення нових гасел або вилучення непотрібних. Було полегшено укладання статистичної звітності по загальному реєстру (станом на 02.11.2015 р. загальна кількість гасел на літеру «А» реєстру соціогуманітарного відділу склала – 3625).

Таким чином, створена в ДНУ «Енциклопедичне видавництво» база даних ВУЕ на основі сервісу Airtable дозволила систематизувати усі дані (текстові, числові, графічні, файлові) та мати до них швидкий доступ з будь-якої точки земної кулі в будь який час з мінімальними витратами, при цьому скоротивши існуючі витрати часу персоналу в кілька разів. Даний сервіс управління БД підходить для використання у виробничих процесах для створення як друкованого видання ВУЕ, так і для онлайн-версії, та інших видавничих проектів, а також дає змогу аналізувати і порівнювати інформацію за відповідними параметрами чи критеріями.

4.4. ПРОГРАМНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ І ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ Е-ВУЕ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ЇЇ СТВОРЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ ТА СУПРОВОДЖЕННЯ

1. Концептуальні положення е-ВУЕ

е-ВУЕ повинна будуватися виходячи з таких концептуальних положень.

Інтернет і веб-середовище. е-ВУЕ повинна бути розташована в Інтернеті і підтримувати веб-інтерфейс. Це означає, що будь-яка людина, що має доступ до Інтернет, може увійти до е-ВУЕ і використовувати її функціональні можливості.

Відкритий доступ. е-ВУЕ є енциклопедією відкритого доступу, тобто передбачає безкоштовний доступ читачів до її інформації з правом читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, проводити пошук, індексувати

і посилатися на статті, тобто використовувати її з законною метою без фінансових, юридичних і технічних перешкод, що відповідає Будапештській Ініціативі Відкритого Доступу. Водночас повинна надаватися можливість визначати деякі види інформаційних ресурсів з обмеженим доступом і визначати категорії користувачів, які мають до них доступ.

Інтеграція. Принципово важливою особливістю сучасних систем подібного роду є можливість їх інтеграції в єдині системи інформаційного обслуговування читачів. е-ВУЕ повинна задовольняти цій вимозі. е-ВУЕ повинна надавати можливість використовувати її інформаційні ресурси та функціональні сервіси іншим інформаційним системам і одночасно користуватися послугами, наданими ними.

Колективний розум. е-ВУЕ повинна стати колективним розумом – це результат активної творчої діяльності ВСІХ зацікавлених осіб. Технологія функціонування е-ВУЕ повинна бути такою, щоб будь-яка людина, а не тільки спеціальний коло висократесійних фахівців, могла взяти участь у створенні і розвитку її контенту.

Наукове видання. Вимоги до контенту, оформлення статей, технологія створення та супроводу повинні бути такими, щоб е-ВУЕ повністю відповідала вимогам, що пред'являються до наукових електронних видань.

Багатофункціональність. е-ВУЕ як джерело інформації повинна вирішувати різні соціальні задачі: • *інформаційна*, що передбачає саме широке задоволення інформаційних потреб у різних сферах людської діяльності як громадян України, так і всього світу; • *наукова*, спрямована на сприянні в інформаційному забезпеченні проведення наукових досліджень вченими і фахівцями за рахунок надання широкої наукової інформації загального характеру; • *освітня,* в рамках якої здійснюється підтримка підвищення загальноосвітнього рівня шляхом надання відповідних матеріалів; • *довідкова*, яка передбачає надання різних довідкових матеріалів; • *просвітницька*, за рахунок популяризації вітчизняних і світових досягнень у всіх сферах людської діяльності; • *фондозберігаюча*, що забезпечує збереження наукового і культурного фонду України та світу.

Різнорідна, різнотипова інформація. Вихідна інформація розташовується на різних носіях і має різну структуру і формат. е-ВУЕ повинна мати можливість оперувати такими джерелами інформації і, при необхідності, приводити її до єдиного вигляду.

Розвинені пошукові засоби. Надання можливості використання різних пошукових механізмів і засобів доступу до інформаційних ресурсів. Пошукові засоби повинні бути організовані таким чином, щоб їхні можливості були легкими у використанні. Пошукова мова повинна мати достатню повноту для знаходження адекватних інформаційних ресурсів. Не менш важливим є рішення проблеми подання різнорідної інформації в зручному вигляді для кінцевого користувача.

Стандарти. Особливу увагу при створенні е-ВУЕ необхідно приділяти використанню і погодженню існуючих стандартів з урахуванням прийнятих міжнародних стандартів з організації та ведення електронних ресурсів. Також повинні бути розроблені свої власні стандарти (стандарти підприємства).

Правове та нормативне забезпечення. Повинна бути розроблена нормативно-правова база функціонування е-ВУЕ, у тому числі сформульовано пропозиції щодо вдосконалення діючих або прийняття нових правових актів. Зокрема, має бути визначено порядок взаємодії різних категорій учасників е-ВУЕ, їх права та

обов'язки, вирішені питання авторського права та інших форм інтелектуальної власності. Повинен бути розроблений комплекс нормативно-технічних документів, що регламентують створення і використання е-ВУЕ, а також економічних основ її функціонування.

2. Переваги е-ВУЕ

е-ВУЕ буде мати низку незаперечних переваг перед паперовим варіантом. До них відносяться такі:

Автоматизація створення е-ВУЕ. Створення будь-якої енциклопедії, включаючи е-ВУЕ, це досить складний процес з погляду його організаційного, інформаційного та функціонального забезпечення. Треба зберігати великий обсяг інформації, що має відношення не тільки до самих статей, а й до інформаційного забезпечення процесу підготовки та випуску статей (персоналії, адреси, джерела і т.д.). Слід виконувати безліч різних функцій і процедур, які взаємопов'язані між собою зафіксованим графіком робіт, відступ від якого може призводити до лавиноподібного процесу його перегляду. Автоматизація всіх цих функцій істотно спростить вирішення цих питань, підвищить надійність і якість їх виконання.

Оперативність. У паперовому варіанті стаття публікується тоді, коли буде підготовлений до публікації той том, в якому вона розміщена. На це можуть піти роки. У е-ВУЕ готова до публікації стаття, в залежності від обраного варіанту видання е-ВУЕ, може бути опублікована негайно.

Актуальність. Після публікації, стаття в паперовому варіанті може бути перевидана по закінченню багатьох десятків років. Разом з тим інформація, що міститься в ній, може застаріти вже через кілька років. Знову ж таки, в е-ВУЕ стаття може бути перевидана, залежно від обраної процедури, або негайно, або при черговому виданні е-ВУЕ.

Вседоступність. У паперовій ВУЕ прочитати необхідну статтю можна тільки при наявності необхідного тому «під рукою» і для цього необхідно відвідати одне з місць (бібліотеку), де зберігається примірник ВУЕ. В електронному варіанті це можна зробити, не встаючи зі свого робочого місця і не виходячи зі свого помешкання. Будь-яка людина світу в будь-якій точці земної кулі може прочитати будь-яку статтю при наявності комп'ютера, підключеного до Інтернет. Зрештою, всю енциклопедію можна мати в кишені у вигляді мобільного пристрою.

Збереження. Паперовий документ може псуватися, губитися, можуть зникати окремі сторінки, а електронний, при дотриманні особливих правил безпеки, – ніколи.

Екологічність. Створення і функціонування е-ВУЕ ніяк не зачіпає екологічний баланс природи.

Собівартість. Істотно знижується ціна на видання е-ВУЕ. Після того як підготовлені всі необхідні матеріали і встановлені необхідні регламенти, видання чергової версії ВСЬОГО е-ВУЕ проводиться абсолютно безкоштовно єдиним клацанням на відповідній кнопці.

3. Інфраструктура

У цьому розділі описуються допоміжні функціональні можливості і засоби, які повинні сприяти процесу автоматизації і створення е-ВУЕ.

Інтернет і веб-доступ. Як сама е-ВУЕ, так і її інструментальні засоби, повинні будуватися з припущення їх функціонування у веб-середовищі.

Користувачі. Є широке коло осіб, які мають відношення до створення, супроводу і використанню статей. До них відносяться: – незареєстровані користу-

вачі; – зареєстровані користувачі; – оператори; – експерти; – редактори (літературні, художні, технічні, коректори, відповідальні за випуск і т.д.); – адміністратори. Всі вони мають відповідні права в системі по використанню тих чи інших її функціональних можливостей. Деякі з них будуть описані далі.

Класифікатори. Класифікація – це спосіб упорядкування знань. Класифікатор – це, як правило, ієрархічно впорядкована множина понять. Враховуючи всеосяжність е-ВУЕ, слід припустити, що в е-ВУЕ може існувати безліч класифікаторів. Кожна стаття може «прив'язуватися» до одного або декількох класифікаційних елементів (понять) одного або декількох класифікаторів. Така прив'язка дозволяє розкривати сутність статей і відшукувати їх за відповідними класифікаційними елементам.

Посилання між статтями. Статті можуть бути пов'язані між собою безліччю зв'язків різного типу для встановлення відповідних асоціацій між ними. Наявність зв'язків дозволяють безпосередньо переходити від одних статей до інших, здійснюючи навігацію між ними в прямому і зворотному напрямку з метою отримання необхідної інформації. Більш того, можуть існувати посилання на зовнішні інформаційні ресурси та навпаки.

Шаблони статей. Для формування статей використовуються шаблони. Шаблон – це деякий формат підготовки статей. У системі може бути безліч шаблонів, шаблони можуть прив'язуватися, наприклад, до категорій статей.

Електронна бібліотека джерел. Створення статей передбачає використання авторитетних (довірчих) першоджерел. Вони потрібні, насамперед, редакторам, що приймають остаточні рішення щодо тексту статей, а також рецензентам, які при наданні своїх варіантів текстів статей або своїх варіантів коригування текстів статей повинні вказувати ті джерела, які вони використовували. Очевидно, що в міру збільшення статей в е-ВУЕ зростатиме кількість першоджерел, які використовуються. Також можна припускати що першоджерела, по суті, можуть використовуватися в якості посилань у самих статтях. Дуже бажано, щоб ці джерела були «під рукою» у згаданих категорій користувачів, що істотно спростить процедуру їх використання. У зв'язку з цим пропонується створити електронну бібліотеку таких джерел, що має розвинені засоби систематизації джерел та їх пошуку.

База даних експертів. Для роботи зі статтями підключаються експерти. Склад експертів може бути досить великим. Щоб редактори орієнтувалися серед експертів, мали відносно повну інформацію про них і могли аргументовано відбирати склад експертів для роботи над статтями, створюється база даних експертів. Вона є доступною для вузького кола осіб зі складу адміністрації е-ВУЕ (наприклад, редакторам).

4. Інформаційне забезпечення е-ВУЕ

У цьому розділі в загальних рисах описуються види інформаційних ресурсів в е-ВУЕ та вимоги до них. У е-ВУЕ можуть бути присутніми інформаційні ресурси наступних категорій: класифікатори, ілюстрації, карти, фотодокументи, аудіодокументи, відеодокументи, статті, колекції, видання. Основні з них коротко описані далі.

4.1. Класифікатор – це один із способів упорядкувань понять (знань) про предметну область. Зазвичай поняття впорядковуються в ієрархічну структуру за принципом узагальнення спеціалізації (родовидова класифікація), коли поняття верхнього рівня є узагальнюючим (родовим) по відношенню до поняття нижнього рівня (спеціалізація / видове). У системі може бути довільна кіль-

кість класифікаторів. Основне призначення класифікаторів у системі це: робити прив'язку статей до тих чи інших класифікаторів; здійснювати навігацію або пошук статей за класифікаторами.

Будь-яка стаття може бути прив'язана до багатьох класифікаторів, причому, по кожному з класифікаторів – до багатьох його понять на різних рівнях.

Класифікатори, на відміну від решти інформаційних ресурсів, не мають самостійного інтересу, а використовуються як допоміжні для більш точного і повного опису інших інформаційних ресурсів.

4.1.1. Робота з класифікаторами

Говорячи про роботу з класифікаторами, ми маємо на увазі наступні дві основні функції: їх створення та редагування; прив'язку статей до класифікаторів.

Система повинна володіти достатньою гнучкістю по створенню та реструктуризації класифікаторів. Це означає, що слід надавати засоби щодо зміни структури класифікатора і при цьому всі посилання на нього не повинні змінюватися. е-ВУЕ має підтримувати наступні операції над класифікаторами: • створення класифікатора з усіма його класифікаційними рівнями; • зміна ієрархічної структури класифікатора шляхом переміщення будь-якої її підієрархії вгору і вниз по дереву; • злиття двох вершин ієрархічної структури одного рівня; • поділ вершини (на два) одного рівня з вказівкою, як розділяються її видові вершини; • видалення вершини, що не має підвершин; зміна структури класифікатора НЕ повинно жодним чином зачіпати статті, прив'язані до нього.

Щодо класифікаторів та статей, то мають підтримуватися такі функції: • прив'язка статті до будь-яких класифікаційних елементів будь-яких рівнів одного або декількох класифікаторів; • переміщення прив'язки статті або групи відібраних статей до іншого класифікаційного елементу; • зняття прив'язки статті або групи відібраних статей до класифікаційного елементу класифікатора; • пошук статей, які мають посилання на відсутні елементи класифікаторів і видалення цих посилань.

При створенні статей та їх редагуванні надається можливість: • переглянути безліч наявних в е-ВУЕ класифікаторів; • відібрати безліч класифікаційних елементів одного або декількох класифікаторів і • прив'язати поточну статтю до усіх підібраних класифікаційних елементів. А у випадку редагування, за поточною статтею: • отримати список всіх класифікаційних елементів, до яких прив'язана стаття, • відзначити деякі або всі з них і • розірвати зв'язок із зазначеними класифікаційними елементами.

4.1.2. Використання класифікаторів

Говорячи про використання класифікаторів, ми маємо на увазі ряд функцій, які надаються кінцевим користувачам для організації перегляду та пошуку статей. Будь-який користувач може отримати список наявних в е-ВУЕ класифікаторів і «розкрити» кожного з них, тобто отримати для візуального перегляду всю ієрархічну структуру класифікатора, представлену для його зручного візуального сприйняття.

При кожному класифікаційному елементі вказується кількість інформаційних ресурсів, які до них прив'язані. Клацання по цьому елементу призводить до відкриття списку цих прив'язаних статей. Нарешті, при відкритті сторінки статті наводяться всі його класифікаційні елементи. При пошуку статей класифікатори використовуються для звуження простору пошуку, а також можуть використовуватися в якості умови пошуку.

4.2. Ілюстрації

Ілюстрація є самостійним інформаційним ресурсом, яка, як і стаття, може мати назву. Ілюстрації можуть тематично об'єднуватися в колекції. Одна ілюстрація може розташовуватися в декількох колекціях. Принцип об'єднання ілюстрацій в колекції довільний. Для ілюстрацій можуть існувати свої класифікатори. Обов'язково повинен існувати класифікатор типів зображень.

Ілюстрації можуть безпосередньо вбудовуватися в статті, надаючи останнім велику наочність та інформативність. Окремі ілюстрації, чи колекції ілюстрацій можуть бути пов'язані зі статтями для кращого розкриття тематичної спрямованості статті. На базі будь-якої ілюстрації або сукупності ілюстрацій може бути побудована нова стаття.

4.3. Статті

Стаття – основний інформаційний ресурс е-ВУЕ. Вона містить різнобічну і різнотипну інформацію, яка відноситься до теми статті. Стаття повинна бути оформлена так, щоб відповідала науковій публікації. Загалом, стаття складається з наступних складових: • основна частина; • ілюстративна частина; • система перехресних посилань.

4.3.1. Основна частина статті

Основна частина статті включає в себе: • список авторів; • назва; • анотація; • текст; • список використаних джерел; • список додаткових джерел; • вихідні дані.

Список авторів статті. Стаття може містити одного або більше авторів. Авторами можуть бути фізичні або юридичні особи. Якщо явно автори не вказані, то за умовчанням передбачається «Редакція ВУЕ». Необхідність включення поняття «автор статті» обумовлюється такими чинниками:

1) стаття може бути написана конкретною особою (особами) або організацією, які можуть вимагати зазначення їх авторства.

2) стаття може бути узята з іншого джерела, наприклад, з іншої офіційно виданої енциклопедії, довідника або іншого джерела з умовою обов'язкового зазначення авторів статті (в цьому випадку автором може бути видання, звідки взята стаття).

3) у подальшому інші видання можуть побажати скористатися статтею з е-ВУЕ і при цьому може діяти правило обов'язкового зазначення автора статті.

У е-ВУЕ повинні бути розроблені правила вказівки авторів – фізичних та юридичних осіб.

Назва статті. Є обов'язковим полем і містить коротку фразу, що розкриває суть статті. Це сама коротка форма ідентифікації статті. Назви статей повинні бути унікальними у всій е-ВУЕ Назва статті використовується для:• унікальної ідентифікації статті;• індексування статті;• пошуку статті;• посилання на статтю у бібліографічному описі;• гіперпосилань на статтю з інших статей.

*Анотація статті***.** Стаття може містити анотацію. Це короткий виклад суті статті. Переважно використовується при попередньому перегляді списку знайдених статей. У е-ВУЕ повинні бути розроблені правила написання анотацій статей.

Текст статті. Основна складова статті. Є обов'язковою складовою. Текст може містити ілюстрації, малюнки, фотографії, таблиці, графіки, схеми та інший ілюстративний матеріал. У текст можуть бути вбудовані гіперпосилання.

У е-ВУЕ повинні бути розроблені правила написання статей, які, наприклад, можуть включати:• об'ємні обмеження;• структура статті (вступ, основна

частина, розділи, підрозділи, висновок, висновки, література і т.д.);• правила використання власних імен, географічних назв, абревіатур, скорочених позначень;• можливе дотримання принципу історизму: географічні назви відповідають часу описуваних подій (наприклад, Вільно – Вільна – Вільно – Вільнюс; Дінабург – Двинск – Даугавпілс, Пресбург – Братислава, Бреславль – Бреслау – Вроцлав); •у статті можуть виникати проблеми щодо варіантів написання тих чи інших слів або фраз (особливо прізвища імена та по батькові, географічні назви та інші власні), відтак повинні бути розроблені правила подання таких варіантів у тексті статті; • правила використання спеціальних символів з різною метою; • правила транскрипції / транслітерації при використанні слів однієї мови в іншій, наприклад, англійська-українську і навпаки; • правила подання в тексті графічного матеріалу (ілюстрації, малюнки, графіки, таблиці, схеми і т.д.); • правила подання чисел, дат, одиниць вимірювань;• правила спеціального виділення тексту (жирний, курсив, жирний курсив, розмір шрифту);• правила оформлення гіперпосилань у тексті статті.

Список використаних джерел. Є факультативним. Наводиться перелік тих джерел, з яких були взяті факти, викладені в статті. Якщо джерело розташоване в Інтернеті, то воно може бути представлено як гіперпосилання. У е-ВУЕ повинні бути розроблені правила оформлення посилань на використані джерела.

Список додаткових джерел. Є факультативним. Містить перелік матеріалів для додаткового ознайомлення по темі статті. Цей список може містити: • документи у вигляді «твердих» копій; • документи в електронному вигляді в Інтернеті; • інші статті з е-ВУЕ. Документи в електронному вигляді можуть бути оформлені як гіперпосилання.

Вихідні дані статті. До них відносяться: • відомості про авторські права; • дата останнього оновлення; • бібліографічний опис.

Інформація про авторські права. В принципі, авторське право може належати не тільки авторам статті або навіть НЕ авторам статті.

Дата останнього оновлення. Вона може не збігатися з датою публікації останнього видання е-ВУЕ. Вона НЕ може бути пізніше цієї публікації, але може бути раніше.

Бібліографічний опис статті. Слід передбачити той факт, що на статтю можуть посилатися як на першоджерело. У зв'язку з цим слід розробити правила створення бібліографічних описів статей, які можуть у подальшому використовуватися для посилань на них. Бібліографічний опис НЕ заноситься при внесенні статті. Цей опис автоматично надається при візуалізації тексту статті.

Існує безліч різних форматів бібліографічного опису. Бажано приводити такі описи у безлічі найбільш популярних форматів.

4.3.2. Ілюстративна частина статті

Стаття може містити безліч ілюстрацій, а також аудіо- і відеодокументів.

Окремі ілюстрації (фотографії, картини і т.д.) можуть розташовуватися по тексту статті. Сукупність ілюстрацій може об'єднуватись у колекцію і розташовується, як правило, в кінці статті у вигляді звичайних або піктографічних кнопок (посилань). Повинні бути розроблені зручні засоби перегляду колекції зображень у тексті статті.

До ілюстративного матеріалу також відносяться малюнки, графіки, таблиці, схеми і т.д. Вони також можуть надаватися у вигляді окремих об'єктів у тексті статті, а також у вигляді відповідних колекцій у кінці статті.

4.3.3. Перехресні посилання / зв'язки

У е-ВУЕ має бути присутня розвинена система створення і використання перехресних посилань. Основою створення в статті системи посилань служать такі положення: • посилання можуть бути різних типів (родовидові, агрегатні, асоціативні і багато інших), включаючи класифікатори-онтології різних семантичних зв'язків; • візуально посилання можуть бути текстові (у вигляді звичайного тексту) і піктографічні (у вигляді малюнків); • посилання можуть розташовуватися в тексті статті або, при бажанні, в будь-якій іншій частині статті; • посилання можуть відображати структуру того чи іншого класифікатора, за допомогою якого проіндексований документ; • при навігації по посиланнях має бути візуально наданий шлях такого переміщення, щоб читач орієнтувався, де він знаходиться, і міг повернутися у будь-яку точку цього шляху.

4.4. Колекції

Колекція – це сукупність, як правило, однотипних інформаційних ресурсів, об'єднаних відповідно до деякої тематичної ознаки, що розглядаються як єдине ціле в деякому контексті.

Колекції мають такі властивості:

• Один і той же інформаційний ресурс може бути присутнім в багатьох колекціях.

• Колекція має свої описові елементи, наприклад, назва колекції, опис колекції, дата створення та інші.

• Колекції може бути надано статус статті.

4.5. Видання

е-ВУЕ в цілому може багаторазово видаватися. Видання е-ВУЕ – це офіційна публікація нової версії е-ВУЕ, що включає всі старі (незмінені) інформаційні ресурси, а також змінені та нові інформаційні ресурси. Читач може працювати з поточним виданням е-ВУЕ або звернутися і працювати з будь-яким наявним виданням. Це, зокрема, означає, що читач в якості простору перегляду або пошуку може вибрати будь-яке видання. Система бібліографічного опису статей е-ВУЕ повинна передбачати посилання на статті будь-якого видання е-ВУЕ.

5. Функціональне забезпечення е-ВУЕ

Функціональне забезпечення – це безліч послуг (сервісів), що надаються всім категоріям користувачів. Далі функціональне забезпечення описується по категоріям користувачів.

5.1. Функції, що надаються неавторизованим кінцевим користувачам

У цьому розділі описується перелік функцій, які надаються неавторизованим кінцевим користувачам. Природно, що ці функції також надаються всім іншим користувачам системи. Ці функції пов'язані з доступом до статей, отриманням довідкової інформації та реєстрації.

5.1.1. Навігація за статтями

Навігація – це послідовне переміщення з тієї чи іншої ієрархічної структури з метою перегляду конкретної статті або групи статей. Прикладами таких структур є багаторівневі класифікатори. При переміщенні на будь-який рівень такої структури ініціюється перегляд всіх статей цього рівня.

Ще одним різновидом навігації є доступ до статей по їх описовим елементам: датам створення або останньої зміни, авторам, назвам, а також в алфавітному порядку.

5.1.2. Пошук статей

Пошук. Це ключова функція е-ВУЕ з погляду кінцевого користувача. У пошуку важливими є наступні два поняття: простір пошуку і пошуковий вираз.

Простір пошуку – це безліч статей, за якими проводиться пошук. В якості простору пошуку можуть виступати: 1) або всі статті, або статті, що належать до будь-якої вершини ієрархічної структури одного або декількох класифікаторів видання е-ВУЕ; 2) складові тексту статті, а саме, пошук серед авторів, назв, анотацій або по тексту статей, а також з будь-яких їх комбінацій.

Пошуковий вираз – це конструкція пошукової мови, яка дозволяє сформулювати умови знаходження статей. Для зручності використання пошукової мови в е-ВУЕ виділяються три рівні: простий, розширений і професійний.

Простий пошук – це формулювання пошукових слів і фраз з додатковим використанням групових символів, а також засобів пошуку із зазначенням відстані між словами і пошуку по близькості звучання.

Розширений пошук – це використання логічних зв'язків (І, АБО, НЕ) для формулювання більш складних пошукових виразів.

Професійний пошук передбачає, що користувач знайомий з синтаксисом мови пошуку і може сформулювати пошуковий запит з використанням цього синтаксису.

Використання класифікаторів. При пошуку класифікатори можуть використовуватися для уточнення (звуження) простору пошуку.

Пошук з використанням інших пошукових систем. Якщо пошук не дав результатів, то повинні надаватися можливості пошуку з використанням інших пошукових систем, наявних в Інтернеті (Google, Rambler, Яndex та ін.). Причому цей пошук може проводитися як у самій е-ВУЕ, так і в усьому Інтернеті.

5.1.3. Перегляд статей

Завершальним етапом доступу до статей є їх перегляд. Виділяється два рівні перегляду. Якщо знайдена одна стаття, то проводиться перегляд статті. Якщо ж знайдено дві або більше статей, то ініціюється перегляд списку статей.

Перегляд списку статей. Існують такі правила перегляду списку статей:

- При перегляді списку статей за умовчанням вони упорядковуються в алфавітному порядку їх назв. Проте, повинні бути передбачені керуючі елементи, що змінюють порядок перегляду (наприклад, по роках, авторам).
- У списку стаття подається по своїй назві і анотації. Якщо анотації немає – то двома-трьома початковими рядками тексту статті.
- Статті можуть бути різного ступеня доступності. Хоча е-ВУЕ є енциклопедією відкритого доступу, однак допускається існування частково доступних або повністю недоступних статей. У зв'язку з цим при кожній знайденій статті знаходиться маркер, який вказує ступінь її доступності.
- Список може бути багатосторінковим. Кількість статей на сторінці встановлюється за умовчанням, при цьому на сторінці повинні бути керуючі елементи, що змінюють цю кількість. На сторінці також має зазначатися: кількість знайдених статей, кількість сторінок для перегляду, номер поточної сторінки.
- Повинні бути присутніми зручні керуючі елементи гортання сторінок вперед, назад та переходу на будь-яку сторінку.

У списку назва статті є гіперпосиланням, клацання по якій ініціює перегляд статті.

Перегляд статті. У цьому режимі видається стаття цілком з усіма її складовими елементами. Перегляд повинен задовольняти наступним вимогам:

- У тому випадку, коли стаття велика за розміром, вона може бути на декількох сторінках з наданням керуючих елементів гортання сторінок.
- У тексті статті може бути безліч гіперпосилань, за якими можна в будь-який момент перейти. При цьому має бути можливість повернення назад в дану статтю, і з цієї статті в список статей.
- Варіантом гіперпосилань можуть бути посилання на галереї зображень, колекції аудіо- і відеоматеріалів. Мають бути реалізовані зручні засоби їх перегляду.
- На сторінці перегляду повинні показуватися шляхи в ієрархічних структурах класифікаторів, які ведуть до цієї статті.
- Обов'язково має бути присутнім текст бібліографічного опису статті.
- Повинні бути присутніми керуючі елементи, що дозволяють:

– зберегти статтю у файлі на диску, вивести статтю на друк, надіслати статтю по електронній пошті, розмістити статтю в соціальній мережі;

– ініціювати процедуру відсилання повідомлення адміністратору системи щодо тексту статті, або увійти в діалог обговорення статті.

5.1.4. Довідкова функція

У е-ВУЕ має бути присутня розвинена довідкова функція. До неї можна віднести інформацію наступного виду:

- *Про ВУЕ.* Цілі, завдання, призначення і концептуальні положення ВУЕ. Історія створення. Контактна інформація: поштова адреса редакції, телефони, e-mail.
- *Персоналії.* Склад редакції ВУЕ. Відомості про рецензентів, про авторів статей та інших осіб, які брали чи беруть участь у створенні та експлуатації ВУЕ. З можливим коротким автобіографічним описом.
- *Юридичні документи.* е-ВУЕ повинна функціонувати згідно з діючими в країні законами. У зв'язку з цим в е-ВУЕ мають бути розроблені і представлені громадськості документи, а також політики, які обумовлюють їх права та обов'язки (авторські права, права власності і т.д.).
- *Інструкції***.** Практично будь-яка функція повинна мати інструкцію, як нею користуватися. Всі вони мають бути доступними в будь-який момент роботи з е-ВУЕ.
- *Поширені запитання.* Це варіант пояснення, як працювати з е-ВУЕ через механізм питань-відповідей. Перелік запитань-відповідей оперативно поповнюється в міру функціонування е-ВУЕ.
- *Питання бібліотекарю.* Надається можливість задати будь-яке питання, що має відношення до функціонування е-ВУЕ або до її контенту, і кваліфікований фахівець постарається відповісти на нього.

5.1.5. Інша корисна інформація.

е-ВУЕ може містити таку корисну інформацію:

Цей день в історії людства. Інформація про найвидатніші події у світі та в Україні, які відбулися в цей день в історії людства. У е-ВУЕ зберігається архів цієї інформації по всіх днях року, який також можна переглянути.

Інформація про прийдешні та поточні події, новини у світі, в Україні і в самій е-ВУЕ. З часом ця інформація НЕ видаляється, а переміщається в архів, з якого можна в будь-який момент отримати цю інформацію.

Розважально-пізнавальна інформація. Читач може отримати різну інформацію розважально-пізнавального характеру, наприклад, типу: «А чи знаєте ви?», «Топ N», «Люди, якими пишається весь світ», «Події, що змінили світ».

Розмова з цікавою людиною, інтерв'ю. У е-ВУЕ можуть проходити зустрічі з цікавими відомими особами, в результаті яких можуть породжуватися бесіди, інтерв'ю. Усі вони можуть також складати інформаційний ресурс е-ВУЕ.

5.1.6. Оперативна статистика

На головній сторінці виводиться оперативна статистична інформація використання е-ВУЕ. До неї може відноситися: • скільки статей в е-ВУЕ; • скільки всього читачів звернулося до е-ВУЕ (за весь час, за останній місяць, тиждень, день); • скільки всього переглядів статей було зроблено (за весь час, за останній місяць, тиждень, день); • скільки зараз людей працює з е-ВУЕ; • інша інформація. Розгорнута статистична інформація видається адміністративному персоналу е-ВУЕ.

5.1.7. Реєстрація / перереєстрація

Незареєстрований читач може пройти одноразову процедуру реєстрації і після цього стає зареєстрованим користувачем. Реєстрація повинна передбачати надання мінімального обсягу обов'язкової інформації (ім'я, логін, e-mail) і додаткової факультативної інформації (ПІБ, дата народження, стать, місце проживання, професія тощо). Зареєстрований користувач в будь-який момент може пройти перереєстрацію за власною ініціативою, додаючи нові відомості або змінюючи / видаляючи існуючі.

5.2. Послуги, що надаються кінцевим авторизованим користувачам

У авторизованих читачів істотно розширюється перелік послуг, якими вони можуть скористатися.

Обговорення статей. Після створення статті ініціюється процедура її обговорення. Зареєстрований користувач може увійти в цей діалог і висловити свої власні зауваження, пропозиції, побажання стосовно тексту статті.

Можна переглядати внесені пропозиції, які стосуються конкретної статті, групи статей однієї категорії або всі повідомлення. Будь-яке повідомлення можна відкрити, прочитати і коли є бажання – відповісти на нього.

Кошик. Кошик – це зручний механізм запам'ятовування необхідних інформаційних ресурсів. Після реєстрації будь-якому користувачеві надається його власний кошик. У процесі знаходження того чи іншого інформаційного ресурсу читач може помістити його в кошик з тим, щоби згодом до нього можна було легко «доступитися». Вміст кошика знаходиться повністю в розпорядженні її власника і тільки його. Він може його переглядати, додавати, впорядковувати і видаляти його вміст.

*Підписка***.** Читач може підписатися на «нові надходження» або «оновлення» інформаційних ресурсів. Передусім це належить до статей. У зв'язку з тим, що е-ВУЕ буде активно оновлюватися, повинна надаватися можливість підписуватися на інформаційні ресурси певної категорії. Повідомлення про нові надходження можливі електронною поштою (або по іншими автоматизованими каналами зв'язку).

Участь у проектах. Проекти – це розширюваний користувачами контент енциклопедії. Користувачі можуть надати в е-ВУЕ свої історії, фото, відео, аудіо, які він вважатиме важливими або цікавими для всіх читачів, і редакція ВУЕ може їх проаналізувати і прийняти рішення про включення цих документів в е-ВУЕ.

Навчально-пізнавальні вікторини. З метою підвищення інтересу і знань щодо тих чи інших подій у світі та Україні в е-ВУЕ ініціюються періодичні чи постійно діючі вікторини, які в ігровій, невимушеній та розважальній формі стимулюють читачів до придбання відповідних знань.

5.3. Функції редакторів

Всі редактори повинні мати необхідні засоби по створенню якісних статей. До них слід віднести такі: • створення зразка (першої робочої версії) статті; • розподіл рецензентів за статтями; • відстеження роботи рецензентів над статтями, узгодження різних варіантів, прийняття рішення про остаточний варіант робочої версії статті; • забезпечення повного, несуперечливого, коректного представлення тексту статті; • підготовка варіанта статті для публікації, підключення всіх інших редакторів для участі в підготовці статті до публікації; • відстеження, щоб готова до публікації стаття була включена в чергове видання е-ВУЕ; • при необхідності, заміна вже опублікованої в черговому виданні е-ВУЕ статті на іншу, якщо в ній виявлені серйозні помилки; • перегляд і аналіз пропозицій і зауважень, зроблених читачами щодо вже опублікованої статті (при потребі, їх врахування в наступних версіях статті); • подальший супровід опублікованої статті для отримання її нових версій, підготовлених до публікації; • відстеження посилань усередині опублікованої статті, які стали недійсними з тих чи інших причин, і деактивація їх.

Випусковому редактору повинні надаватися такі функції: • вибір критерію, за яким буде здійснюватися публікація чергових видань е-ВУЕ; • перегляд підготовлених до публікації статей і прийняття рішення про їх включення в чергове видання; • заміна вже опублікованих статей на їх оновлені варіанти; • отримання інформації про всі ті статті, які мають деактивовані гіперпосилання, і формування завдання технічному редактору по вирішенню цієї ситуації.

5.4. Робота з гіперпосиланнями

Однією з важливих функцій забезпечення коректності тексту статей є створення і підтримка в актуальному стані гіперпосилань. Стаття може містити гіперпосилання різного виду: • контекстні гіперпосилання – це ті посилання, які проставляються в тексті статті; • гіперпосилання, що встановлюють взаємозв’язок між статтями різного роду (таксономічні, частина-ціле, асоціативні та ін.); • гіперпосилання, що складають список використаної або рекомендованої літератури.

Система повинна надавати розвинені засоби створення і ведення гіперпосилань. Всі вони надаються редакторам, які створюють статті. Основні з них перераховані нижче.

Створення гіперпосилань. Інструментальні засоби по створенню статей надають можливість вводити в текст статті гіперпосилання різного виду. Якщо посилання необхідно встановити на статтю е-ВУЕ, то за допомогою пошукових засобів можна знайти необхідні статті, отримати їх адресу (URL) і сформувати посилання на неї. Якщо необхідне посилання на інформаційний ресурс, що не належить е-ВУЕ, то пошук такого інформаційного ресурсу та отримання його URL проводиться поза інструментальних засобів е-ВУЕ.

Оновлення гіперпосилань. Статті, на які є посилання, можуть оновлюватися зі створенням нової версії (публікація нової версії виконується при черговому виданні е-ВУЕ). У цьому випадку слід прийняти рішення про те, що робити з посиланнями на стару версію: або вони залишаються старими, тобто

посилаються на стару версію статті, або вони автоматично переадресовуються на нову версію статті, або редактору надається можливість отримати список всіх таких статей, по кожній з них отримати список всіх посилань на неї, і по кожній з посилань прийняти рішення про можливу переадресацію.

Що стосується поновлення гіперпосилань, що посилаються на інформаційні ресурси, які не належать е-ВУЕ, то система надає тільки стандартну можливість зміни адреси гіперпосилання.

Пошук недіючих гіперпосилань. Гіперпосилання стає недіючим, коли видаляється або змінюється адреса інформаційного ресурсу, на який посилається посилання. Статті е-ВУЕ НІКОЛИ не повинні вилучатися. Але якщо все ж таки це відбувається, то приймається рішення, що робити з посиланнями на неї: або вони переадресовуються на іншу статтю; або вони також видаляються.

У будь-якому випадку в процесі виконання процедури видалення статті редактор попередньо отримує список всіх посилань на неї і потім по кожній з них приймає індивідуальне рішення: або його переадресація, або його видалення. І в тому й іншому випадку відбувається редагування тексту статей, в яких розміщуються ці гіперпосилання.

Що стосується гіперпосилань на інформаційні ресурси, які не належать е-ВУЕ, то редактор може по кожній окремій статті або по сукупності попередньо відібраних статей запустити процедуру перевірки коректності гіперпосилань в них, отримати перелік недіючих гіперпосилань і по кожній з них прийняти індивідуальне рішення: або переадресувати, або видалити її.

5.5. Адміністративні функції

Система повинна мати відповідні інструментальні засоби для виконання наступних адміністративних функцій е-ВУЕ.

- Встановлення, конфігурування, налагодження та супровід програмного забезпечення та баз даних.
- Аналіз роботи системи і підтримка необхідної ефективності та якості її функціонування.
- Створення резервних копій і відновлення баз даних.
- Експорт та імпорт інформаційних ресурсів.
- Двосторонній обмін інформаційними ресурсами між е-ВУЕ і системами подібного роду. Включення е-ВУЕ в інші інтеграційні системи інформаційного обслуговування користувачів.
- Створення користувачів системи і розподіл обов'язків і повноважень і прав доступу між ними.
- Збір статистики функціонування.
- Забезпечення захисту і цілісності інформаційних ресурсів.

5.6. Інші функції

Далі наводяться деякі інші функції, які не мають відношення до конкретної категорії користувачів.

Багатомовність. Система повинна надавати можливість функціонування в різних мовних середовищах. Для повної реалізації багатомовності слід вирішити це питання для таких категорій ресурсів.

1) Подання на різних мовах текстів полів, меню, підказок.

2) Подання на різних мовах усіх описових елементів інформаційних ресурсів (метаданих).

3) Подання на різних мовах службової інформації (класифікатори, довідки).

4) Подання на різних мовах текстів статей.

Слід надати зручний спосіб вибору мови для всіх цих категорій у будь-який момент роботи.

Серед всіх мов вибирається мова за замовчуванням, в якому виводиться текст, якщо в системі відсутній для нього необхідний мовний варіант.

*Публікація паперової версії ВУЕ***.** е-ВУЕ повинна надавати максимальне сприяння в підготовці статей до публікації паперової версії ВУЕ.

6. Технологія функціонування е-ВУЕ

У цьому розділі описуються деякі технологічні процедури роботи з е-ВУЕ.

6.1. Технологія створення статей

Технологічна процедура створення статей повинна виглядати так:

1) У якийсь момент приймається рішення про створення нової статті. У цьому випадку редактор самостійно, або на підставі переданих йому даних, оформляє мінімальний набір описової інформації, необхідної для створення статті (назва статті, текст статті) і доручає оператору оформити цю статтю в е-ВУЕ. До цього моменту стаття не доступна нікому, крім адміністрації е-ВУЕ. Разом зі статтею відкривається механізм автоматизованого обговорення статті.

2) Редактор, звертаючись до бази даних експертів, на підставі прийнятих в е-ВУЕ правил (наприклад, згідно тематичної спрямованості статті), приймає рішення щодо складу експертів, які можуть взяти участь у її обговоренні. Отримує згоду цих експертів на роботу зі статтею і для них відкривається доступ до перегляду статті та до механізму обговорення статті.

3) З цього моменту група експертів приступає до аналізу статті та висловлення своїх побажань щодо її вдосконалення. Свої пропозиції вони записують під час обговорення. Діалог є повністю доступним для всіх учасників обговорення. Експерти можуть висловлюватися не тільки щодо тексту статті, а й щодо висловлювань інших експертів. Будь-який експерт може ініціювати окрему тему обговорення, наприклад, історичні аспекти тематики статті або склад осіб, які повинні потрапити в статтю, і так далі. Редактор може ініціювати зустріч експертів для безпосередньої спільної роботи над статтею.

4) Редактор приймає рішення про оформлення чергової робочої версії статті, і самостійно або за допомогою експертів формує робочу версію. Відзначимо, що сформована робоча версія може являти собою НЕ тільки узгоджений варіант тексту статті, а й можливі включення графіків, малюнків, таблиць, схем, посилань і т.д. Для цього підключаються редактори відповідних категорій (літературний, художній, технічний). Редактор або оператор вводить статтю в е-ВУЕ і тим самим створює в ВУЕ чергову робочу версію. Попередня версія разом з її обговоренням НЕ видаляється, а зберігається в архіві і є доступною для перегляду.

5) Новостворена чергова робоча версія статті знову стає доступною експертам для її обговорення. Цикл обговорення і створення чергової робочої версії статті повторюється. Кількість таких циклів НЕ обмежується.

6) На підставі прийнятої в е-ВУЕ процедури (наприклад, консенсус серед експертів) приймається рішення, що чергова робоча версія готова до публікації (версія для публікації). У зв'язку з цим до формування статті підключаються літературний, художній та технічний редактори, які приводять статтю до остаточного вигляду.

7) У зв'язку з тим, що готова до публікації версія статті, згідно з прийнятими у ВУЕ правилами, може бути опублікована не відразу. Вона залишається відкритою для її обговорення експертами з подальшим багаторазовим формуванням її робочих версій і версій для публікації.

8) Після публікації стаття стає доступною для читання ВСІМ користувачам. Одночасно з цим відкривається діалог обговорення статті УСІМА користувачами. Це обговорення є спрощеним у порівнянні з її обговоренням експертами (можуть надсилатися тільки пропозиції без ініціювання діалогів / диспутів між користувачами).

9) Опублікована стаття залишається предметом її подальшого обговорення експертами в повному обсязі з формуванням робочих версій і версій для публікації, які включаються надалі до чергової публікації в е-ВУЕ. Єдина відмінність – редактори та експерти мають можливість додатково переглядати обговорення статті користувачами і враховувати їх у своїй роботі.

6.2. Технологія роботи експерта

Мета експертів в е-ВУЕ – надання максимального сприяння у забезпеченні повноти, несуперечності, актуальності та коректності статей. Досягається це за рахунок внесення експертами пропозицій щодо досягнення статтями необхідної якості.

1) Всі експерти присутні у базі даних експертів із наданням мінімальних необхідних відомостей про них (область наукових інтересів, контактна інформація). Редактор статей в будь-який момент може звернутися до того чи іншого експерту з пропозицією взяти участь в обговоренні тієї чи іншої статті. При позитивній відповіді така особа включається до складу експертів статті. Експерт отримує право доступу до перегляду статті, внесення пропозицій щодо її вдосконалення і участі в дискусії з іншими експертами з приводу тієї чи іншої статті.

2) Експерт, увійшовши в систему, отримує доступ до списку статей, які надані йому на експертизу. У цей список включені абсолютно ВСЕ статті, навіть якщо до них був відкритий доступ багато років тому і вони вже пройшли безліч публікацій у різних виданнях. Стаття зникає зі списку доступних статей експерта тоді, коли експерт відмовився від подальшої її експертизи або редактор статті виключив експерта зі складу членів експертної ради статті.

3) Вибравши будь-яку статтю зі списку, експерт може подивитися її останню опубліковану версію, якщо вона є, подивитися всі попередні, для кожної опублікованої версії, робочі версії, безліч пропозицій, які були внесені експертами щодо цієї робочої версії. Також він може відкрити і проаналізувати дискусії щодо цієї статті, ініційовані експертами в свій час. Іншими словами, експерту доступна ВСЯ передісторія існування статті.

Щодо будь-якої статті, чи є вона опублікованою багато років тому назад, або створена зовсім недавно і має єдину робочу версію, підготовлену редактором, експерт може: написати свої пропозиції щодо її вдосконалення; включитися в діалог для обговорення вже піднятих іншими експертами питань; самостійно ініціювати новий діалог обговорення; познайомитися з пропозиціями щодо статті, висловленими звичайними читачами і, при бажанні, відреагувати на них, висловлюючи свою точку зору; взяти участь у процедурі прийняття рішення щодо створення робочої версії статті або версії для публікації; відмовитися від подальшої участі в експертизі статті.

6.3. Технологія роботи випускового редактора

Випусковий редактор несе відповідальність за якісне виконання однієї з найвідповідальніших функцій – публікацію чергового видання е-ВУЕ. Експертною (ученим) радою е-ВУЕ розробляється положення про публікацію видань е-ВУЕ, в якому обумовлюються права та обов'язки членів редколегії е-ВУЕ в публікації видань е-ВУЕ.

1) Положення про публікації видань е-ВУЕ фіксує умови, що служать підставою ініціювання процедури підготовки та проведення публікації чергового видання е-ВУЕ. Такими умовами можуть, наприклад, бути досягнення чергової часової віхи, наявність достатньої кількості підготовлених до публікації статей.

2) Випусковий редактор завчасно ініціює процедуру підготовки до випуску, яка може включати: a) підготовку і випуск відповідного розпорядження; b) повідомлення про це всіх зацікавлених осіб; c) перевірку якості підготовлених до публікації статей та їх відповідності прийнятим вимогам; d) підготовку пропозицій щодо рішення експертної (вченої) ради редакції е-ВУЕ про публікацію чергового видання.

3) Пропозиції, підготовлені випусковим редактором, обговорюються і приймаються експертною (ученою) радою редакції е-ВУЕ і відповідна технічна служба ініціює публікацію чергового видання е-ВУЕ.

З цього моменту це видання стає поточною актуальною версією е-ВУЕ. Попереднє видання стає архівної версією. Всі попередні видання зберігаються і є рівноправними версіями е-ВУЕ. Єдина їх відмінність від поточної актуальної версії полягає в тому, що остання є версією за умовчанням (в тому сенсі, що якщо в якомусь контексті не обумовлено яка версія мається на увазі, то завжди передбачається поточна).

Кожна версія повинна мати свій унікальний ідентифікатор, наприклад, порядковий номер або дата її створення. Звернення до версії проводиться по її ідентифікатором.

Увага. Створена версія не редагується. Ніхто не може провести зміни в статтях опублікованих версій. Єдине, що можна допустити – це виконання незначних правок, наприклад, усунення граматичних помилок, коректування неправильних гіперпосилань, зміна стилю дизайну статті. Перелік допустимих корекцій опублікованої статті має бути обумовлений відповідними інструкціями і суворо дотримуватися.

Будь-який користувач без жодних обмежень може працювати з будь-яким виданням е-ВУЕ.

7. Програмне забезпечення MediaWiki для створення сайтів електронних інформаційних ресурсів різного призначення

Далі стисло описується програмне забезпечення MediaWiki, яке пропонується використовувати для створення е-ВУЕ.

MediaWiki – це написане на PHP вільне програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом, що реалізує гіпертекстове середовище «вікі» (wiki) і спочатку створювалося в якості «движка» Вікіпедії. Зараз MediaWiki використовується різними проектами некомерційного Фонду Вікімедіа, а також безліччю інших сайтів.

У цілому MediaWiki одна з найзручніших платформ для створення сайтів енциклопедій, довідників, каталогів, архівів, колекцій та інших видів електронних інформаційних ресурсів. Mediawiki швидко встановлюється і не вимагає глибоких знань в програмуванні для підтримки сайту в робочому стані.

Крім англомовної Вікіпедії, якою користується весь світ, існує ще 288 Вікіпедій на інших мовах

Вікі-журнал. В Інтернеті створено відкритий журнал, присвячений різним проблемам, включаючи і проблеми використання MediaWiki. Він розроблений за допомогою MediaWiki.

MediaWiki має хорошу документацію.

Загалом в Інтернеті є близько 15000 сайтів електронних інформаційних ресурсів, створених на MediaWiki.

7.1. Робота зі статтями

Стаття – це основна інформаційна одиниця будь-якого вікіпроекту. За їх кількістю визначається повнота і ступінь розвитку вікіпроекта, їх написання становить основну мету роботи у вікіпроектах.

У деяких вікіпроектах застосовується система оцінки якості статей.

У різних проектах можуть пред'являтися вимоги до статей, при невиконанні яких виникає загроза видалення статей.

Створення статті. Створення статті в деяких вікіпроектах доступно всім учасникам, у тому числі і анонімним, в деяких – тільки зареєстрованим. Стаття може захищатися від редагування на певний строк або безстроково.

Створення сторінок в MediaWiki припускає використання так званої вікі-розмітки, щоб повноцінно контролювати редагування і створення статей, які викликають певні труднощі. Але вже є розроблений редактор «Visual Editor», який спрощує процес написання статей і не вимагає знання якої-небудь розмітки.

Сторінки можна правити. В результаті зроблених правок змінюється остання версія сторінки. Кожну з версій сторінки можна переглянути в історії правок (версії сторінки) і скасувати зміни. Можна захищати деякі сторінки від правок і приховувати окремі версії.

Шаблони. Шаблон – це спеціально заготовлений інформаційний, тематичний блок, який можна використовувати в різних статтях по одній конкретній тематиці. Зручність шаблонів полягає в тому, що їх можна вставляти у безліч сторінок, заповнюючи необхідні дані, які згодом відображаються в шаблоні. Створюється кожен шаблон, як окрема стаття. Нині співтовариством користувачів MediaWiki створено безліч шаблонів.

На сайті, що працює на MediaWiki, існує зручний інструмент по створенню певних шаблонів, які допомагають в оформленні тієї або іншої сторінки, спрощують навігацію і переходи з однієї сторінки на іншу.

Теми. Якщо шаблон – це спосіб уніфікації сторінок по їх структурі і вмісту, то тема – це уніфікація сторінок за зовнішнім виглядом. У Mediawiki розроблено ряд стандартних тем оформлення сторінок. Також є інші теми оформлення, розроблені ентузіастами.

Категорії / розділи статей. Можна створити ієрархічну структуру категорій статей і потім «прив'язувати» створювані статті до тієї чи іншої категорії. Категорії дозволяють проводити класифікацію статей. Це дуже зручно для навігації, як у певних категоріях, так і по всьому сайту. Структуру категорій можна відтворити, наприклад, на домашній сторінці сайту і потім використовувати її для вибору всіх статей тієї чи іншої категорії. Кожна категорія має свою сторінку, на якій міститься список статей, приписаних їй, включаючи і її підкатегорії. Одну й ту ж сторінку можна відносити до декількох категорій.

Перегляд / пошук статей. Можна підключати механізм перегляду / пошуку статті / сторінки. Для цього вказуються умови пошуку. У результаті виводяться всі знайдені статті, які потім можна переглянути. До MediaWiki можна підключити механізм індексації і пошуку Lucene, що істотно розширює пошукові можливості.

Послідовний доступ до статей можна робити по створеному багаторівневому класифікатору.

Збереження версій статей (історія правок). Всі версії статей зберігаються. При необхідності версії архівуються (стискаються). Можна переглянути всі версії статті, починаючи з певного року і місяця. При перегляді списку версій вказується: хто і коли створив чергову версію; які зміни були внесені. При цьому можна: відносно кожної версії порівняти її з попередньою версією; написати листа автору змін.

*Захист сторінок***.** Цей механізм MediaWiki дозволяє обмежувати доступ до певних дій зі сторінкою / статтею. Захищати сторінки можуть тільки адміністратори. Захист розділяється на частковий, коли дії, доступ до яких обмежується, можуть все ж здійснювати учасники з певним правом, і повну, коли такі дії можуть здійснювати тільки адміністратори. За допомогою механізму захисту можна обмежити доступ до редагування і перейменування сторінки. Існує список доступних для обмеження дій, який може редагуватися. Також можливо захистити неіснуючі сторінки від створення. Каскадний захист – захист, при якому всі дії обмежуються також для всіх сторінок, які включені в ту з них, що захищається (зазвичай, для шаблонів). Такий вид захисту можна використовувати лише при накладенні повного захисту для всіх доступних дій.

7.2. Додаткові сторінки

MediaWiki підтримує такі додаткові сторінки.

Сторінка повідомлень. Кожен користувач (включаючи анонімного) і кожна стаття має спеціальну сторінку, на якій можна залишати повідомлення. Список сторінок повідомлень можна отримати клацанням на відповідній закладці. Сторінка повідомлення редагується, як і звичайна сторінка. Користувач отримує повідомлення, якщо хтось змінив його сторінку повідомлень. Також підтримується механізм відсилання повідомлень по електронній пошті.

Сторінка користувача. Сторінка користувача – це спеціальна сторінка про користувача wiki, що має обліковий запис (account). Будь-який зареєстрований користувач може створити свою сторінку. Інші користувачі можуть побачити посилання на вашу сторінку в різних місцях, що корисно, наприклад, для обміну повідомленнями.

Сторінка обговорень. Сторінка обговорень створюється для кожної статті. Система сторінок обговорень у проекті являє собою своєрідний форум, де всі зацікавлені особи можуть обмінятися думками про існуючу статті.

7.3. Інші можливості

Боротьба зі спамом. У Mediawiki є кілька розвинених засобів боротьби з вандалізмом і спамом.

Математичні / статистичні обчислення. У Mediawiki є так звані Math-розширення, які виконують математичні та статистичні обчислення.

*Підтримка багатомовності***.** На сьогодні Вікіпедія на 288 мовах. Існує механізм міжмовних зв’язків, що дозволяє пов’язувати статті у Вікіпедії на різних мовах.

Категорії користувачів. У MediaWiki є такі категорії користувачів, щодо яких визначаються права доступу: анонімні користувачі, зареєстровані користувачі, адміністратори, керівники (власники) і розробники.

Спеціальні запити. Є механізм формування та відпрацювання спеціальних запитів. Наприклад, є запити для отримання наступної довідкової інформації: перелік сторінок, які посилаються на дану сторінку; список новостворених сторінок; список малюнків, користувачів; статистика використання сайту; список найбільш популярних сторінок (згідно їх відвідуванню); список сторінок, які відсутні, але на які є посилання; список всіх сторінок в алфавітному порядку із заголовками.

Є також спеціальний інтерфейс прикладного програмування (API) з написання запитів для доступу до різних метаданих (описової інформації).

Відстеження змін. У MediaWiki спеціальні засоби для відстеження того, що відбувається у wiki. Наприклад, можна відстежувати таке: останні зміни на всіх сторінках; всі зміни, вироблені на конкретній сторінці; всі зміни, вироблені конкретним користувачем; новостворені сторінки.

Додаткові модулі / розширення. Розробники MediaWiki та інші програмісти розробляють додаткові модулі або розширення, які додають різні функції і опції в роботу MediaWiki. Існують розширення, які: удосконалюють процес підготовки статей; розширюють можливості по отриманню звітів різного виду; розширюють адміністративні функції; змінюють або вдосконалюють зовнішній інтерфейс; вдосконалюють механізм захисту і багато інших.

На сторінці кожного розширення можна знайти правила, як їх встановлювати.

Скріпт. MediaWiki є відкритим програмним забезпеченням в тому сенсі, що його програмну оболонку можна вдосконалювати написанням так званих скриптів – php-програм, що розширюють функціональні можливості MediaWiki. На сьогодні є більше 200 розроблених скриптів. Підключення, конфігурація і супровід скриптів – одна з функцій адміністратора.

Адміністрування. У MediaWiki є спеціальна функція – адміністрування, призначена для відстеження роботи системи. Цю функцію виконують спеціальні користувачі-адміністратори, призначувані керівництвом організації, в якій функціонує MediaWiki. У функції адміністратора входить: встановлення, налаштування / конфігурація і оновлення MediaWiki; переміщення MediaWiki на інший сервер; встановлення і налаштування / конфігурування веб-сервера, бази даних і PHP; встановлення і налаштування / конфігурування розширень; супровід скриптів; налаштування, оптимізація, підвищення продуктивності роботи MediaWiki; локалізація MediaWiki; управління правами доступу; забезпечення захисту даних; резервне копіювання і відновлення даних (бази даних); експорт / імпорт даних; налаштування зовнішнього інтерфейсу; боротьба зі спамом; блокування / розблокування користувачів. Установка заборони користувачеві здійснювати які-небудь дії.

Статистика. У MediaWiki можна вести різноманітну статистику. У кожному конкретному вікіпроекті можна налаштувати статистику, що виводиться.

Розділ 5
ДОСВІД СТВОРЕННЯ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

5.1. «ВЕЛИКА СУЧАСНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ» – АВТОРСЬКИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ

«Велика сучасна енциклопедія»[1] (далі – «ВСЕ») – авторська універсальна 10-томна енциклопедія, побудована за алфавітним принципом, створена на замовлення видавництва Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» (м. Харків) протягом 2011–2013 рр. Перша пропозиція від видавництва щодо можливості підготовки до друку подібного енциклопедичного видання надійшла авторові восени 2009 р. Після понад річного обмірковування та обговорення з представниками редакції можливих об'ємів, принципів і критеріїв формування словника (переліку гасел), насичення змісту, побудови структури окремих статей, загальної технології створення твору та багатьох інших питань, сторонами було укладено і підписано (наприкінці 2010 р.) авторську угоду (договір) щодо створення енциклопедії.

Авторська робота над енциклопедією поділялася на два основні (різні за тривалістю) етапи: 1) створення словника (переліку гасел) енциклопедії (20 грудня 2010 р. – 31 березня 2011 р.) – понад 31 500 гасел; 2) створення окремих статей енциклопедії, їхнє первинне редагування та поетапна передача у редакцію видавництва Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» (разом із відібраним ілюстративним матеріалом – близько 2 000 малюнків і десятки мап, підготовлених ДНВП «Картографія», м. Київ), де здійснювалася їхня наукова, літературна та художня редакція (20 квітня 2011 р. – 20 вересня 2013 р.) – близько 30 000 статей.

Видання «ВСЕ» складається з 10 томів (по 352 сторінки у кожному томі, об'ємом близько 30 друкованих аркушів), що виходили друком по два томи щокварталу в період з IV кварталу 2012 р. по IV квартал 2013 р. (включно) і тоді ж надсилалися замовникам або надходили у продаж у книжкові магазини (табл. 1). Досить великий, як для України, загальний наклад видання (186 тис. примірників) передусім обумовлений специфікою розповсюдження книжок видавництвом Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», що здійснюється через

---

[1] Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 1. А–Б / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 2. Б–Г / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 3. Г–Е / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 4. Е–К / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 5. К–Л / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 6. Л–Н / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 7. Н–П / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 8. П–С / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 9. С–Т / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.; Велика сучасна енциклопедія. У 10 т. Т. 10. Т–Я / Уклад. А. С. Івченко. – Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. – 352 с.

підписку за квартальними каталогами, а також досі існуючим попитом до подібних видань у країні. Через це сумісне бачення і намагання редакції видавництва та автора твору «ВСЕ» хоча б частково задовольнити попит на універсальні українські довідкові видання виявився доцільним.

Таблиця 1

Терміни опублікування і наклади окремих томів «ВСЕ»

Том	Термін опублікування	Наклад, примірників
Том 1 (А–Б)	IV квартал 2012 р.	16 000
Том 2 (Б–Г)		16 000
Том 3 (Г–Е)	I квартал 2013 р.	20 000
Том 4 (Е–К)		20 000
Том 5 (К–Л)	II квартал 2013 р.	20 000
Том 6 (Л–Н)		20 000
Том 7 (Н–П)	III квартал 2013 р.	19 000
Том 8 (П–С)		19 000
Том 9 (С–Т)	IV квартал 2013 р.	18 000
Том 10 (Т–Я)		18 000

«ВСЕ» створена на основі накопичених людством найрізноманітніших знань, побудована за алфавітним принципом, містить близько 30 тис. окремих статей (загальним обсягом до 300 авторських друкованих аркушів), присвячених термінам, поняттям, назвам і персонам. Наведена в ній інформація охоплює широкий спектр базових знань, в цілому задовольняє програмні вимоги середніх загальноосвітніх шкіл і початкових курсів вищих навчальних закладів та залучає чимало цивілізаційних родзинок, про які, зазвичай, не йдеться в університетських аудиторіях.

Енциклопедія містить термінологічно-понятійні та інформаційні статті з багатьох дисциплін природничих і суспільно-гуманітарних наук, видів людської діяльності та наук про Землю: *антропології* (етноси і народи), *археології* (археологічні культури, світові пам'ятки і найвідоміші археологи), *архітектури і будівництва* (архітектурні стилі, визначні й найбільші рукотворні споруди – хмарочоси, мостові переходи, тунелі тощо), *астрономії* (планети і зорі, сузір'я й метеорити, освоєння космосу – космічні судна, найвідоміші космонавти та астронавти), *біології* (розділи і термінологія ботаніки, зоології та екології, таксономія рослин і тварин, фрукти, овочі, ягоди і свійські тварини, вимерлі гігантські тварини та ін.), *військової справи* (військова, морська та авіаційна термінологія, історія війн та військових операцій, найвідоміші мирні угоди, зразки озброєнь), *географії* (країни та їхні столиці, найбільші міста та адміністративно-територіальний поділ крупніших країн світу, природні особливості суходолу, океанів і морів Землі – найбільші річки і озера, гори і плоскогір'я, височини і западини, острови і протоки, жолоби і течії), *геології* (гірські породи і мінерали, корисні копалини і гірнича справа, історія Землі), *економіки* (найбільші промислові корпорації і банки світу, державні валюти та світочі економіки), *етнографії*

(термінологія, найвідоміші спеціалізовані музеї світу і найвидатніші етнографи), *інформаційних технологій* (історія комп'ютерної техніки та її здобутки), *історії* (історичні періоди, діячі дисципліни), *культури і мистецтва* (живопис, скульптура, музика, література, театр, кіно), *математики* (термінологія, розділи і проблеми математики, системи вимірювання, видатні математики), *медицини* (розділи медицини і фармакологічні знання, анатомія, хвороби і сексуальні відносини людини), *педагогіки* (термінологія, найвідоміші університети і педагоги світу та України), *психології* (фундаментальні і прикладні розділи, термінологічний апарат), *релігії* (напрями і символи основних релігій, найвидатніші сакральні місця, пам'ятки і постаті), *спорту* (олімпійські види і спортивні снаряди, найвідоміші турніри і спортивні клуби, найбільш шановані спортсмени світу), *техніки* (найвідоміші технічні винаходи і споруди, класифікація технічних засобів та окремі видатні технічні зразки, створені людиною – судноплавні канали, гідротехнічні споруди, судна, літаки тощо), *фізики* (розділи та основні закони, системи одиниць виміру і фізичні константи, видатні постаті науки), *філології* (філологічні дисципліни, мови світу, літери української абетки), *філософії* (термінологія, напрями і розділи філософії, найвидатніші мислителі), *хімії* (розділи і закони, хімічні елементи і побутова хімія, сплави і термінологічний апарат, видатні хіміки та алхіміки), *юриспруденції* (термінологія, галузі юриспруденції і найвідоміші юристи) тощо.

Найскладнішим і найвідповідальнішим етапом створення універсальної енциклопедії «ВСЕ», що вплинув на її остаточний зміст, є попереднє складання словника (переліку гасел), яке умовно можна розділити на три найбільші інформаційні сектори з вельми умовними назвами: 1) розрахунковий, 2) обумовлений та 3) опосередковано-інтуїтивний. До першого належить категорія описаних у «ВСЕ» об'єктів, що піддаються чисельному обрахуванню за якимось кількісним показником і які можна ранжувати. Наприклад, до цього сектору словника (переліку гасел) додавалися річки світу завдовжки понад 1000 км, а річки України – понад 70 км; міста світу (крім державних столиць) з кількістю населення понад 1 млн мешканців, а міста України – всі існуючі (на час створення твору) та багато інших.

До другого умовного інформаційного сектору належали категорії об'єктів та персоналій (переважно з відомостей про Україну), які відбиралися за статутом або завдяки якимось власним досягненням, наприклад, пам'ятки природи державного значення, державні музеї, чемпіони Олімпійських ігор, Герої України, академіки НАН України тощо.

Третій умовний інформаційний сектор, мабуть найбільш показовий щодо персони автора-укладача, бо включає в цілому позасистемні та позакатегорійні об'єкти та персоналії. До них, на нашу думку, зазвичай належать окремі терміни з різноманітних галузей знань, всілякі персоналії з історії людства та сучасності, які не потрапили у визначені раніше (так би мовити об'єктивні) категорії словника (переліку гасел), але на думку автора (завдячуючи чомусь) заслуговують на те.

Задля чіткого упорядкування і більш чіткого структурування викладення інформації у «ВСЕ», ще на етапі складання словника (переліку гасел) були сформульовані деякі принципи створення енциклопедичних статей: навмисна аполітичність авторської позиції; уникнення оціночних суджень (переважно щодо персоналій); уніфікація планів написання подібних статей (подібних

планів під час роботи над першими двома томами було укладено близько 150); обмеження об’єму статей 500-ми знаками з інтервалами (в середньому об’єм статті по тисячним вибіркам склав 360-470 знаків); значне нехтування скороченнями (збережені лише кілька десятків найбільш вживаних скорочень, що переважно стосуються різних мов), які, на наш погляд, значною мірою заважають сприйняттю енциклопедичних статей.

У змісті «ВСЕ» різноманітним відомостям про Україну первісно, при створенні словника (переліку гасел), було передбачено близько 30% друкованого простору, що склало від 7000 до 8000 статей, третина з них (понад 2600 статей) присвячена видатним особам, які в різні часи прислужилися українській землі. Оскільки відбір частини об’єктів здійснювався за чітко обумовленими критеріями (розрахунковий умовний інформаційний сектор), наведемо алгоритм визначення деяких із них на прикладі порівняння критеріїв географічної науки (віддаючи данину професійній приналежності автора), що стосуються висвітленню знань щодо географії світу та України.

<u>**Весь світ**</u>**.** <u>Країни і міста світу</u>. Наводиться інформація про всі країни світу (193 статті) та окремо їхні столиці; всі найбільші міста світу (понад 1 млн мешканців) – 161 стаття; адміністративно-територіальний поділ найбільших країн світу: Бразилії (штати), Великої Британії (країни) та її колишніх колоній (Австралії – штати і територія; Індії – штати і союзні території; Канади – провінції і території), Китайської Народної Республіки (провінції і райони) – 166 статей; адміністративно-територіальний поділ країн, що суходолом межують з Україною: Білорусь (області), Польща (воєводства), Словаччина (краї), Російська Федерація (суб’єкти – республіки, краї, області та автономні округи), Румунія (жудці і муніципія), Угорщина (медьє), крім Молдови (що має дуже дрібний адміністративно-територіальний устрій) – 171 стаття.

<u>Природні особливості суходолу Землі.</u> Наводиться інформація про всі найдовші (понад 1000 км) і найвідоміші ріки – 168 статей; усі найбільші озера (з площею водного дзеркала понад 5000 км^2) – 92 статті; усі найбільші водоспади (з висотою падіння води понад 30 м) – 66 статей; усі найвищі гірські вершини (вищі за 8000 м) – 14 статей; переважна більшість найвищих гір (пагорбів) окремих країн – 178 статей; усі найдовші (понад 20 км) – 50 статей і найглибші природні печери (понад 900 м) – 21 стаття; всі найбільші гірські масиви – 195 статей; усі найбільші діючі вулкани – 57 статей; усі найбільші пустелі (площею понад 25000 км^2) – 46 статей.

<u>Природні особливості земних морів та океанів</u>. У «ВСЕ» включено інформацію про: всі океани – 6 статей, моря – 90 статей; всі архіпелаги та острови (загальною площею понад 30000 км^2) – 135 статей; всі найвідоміші проливи – 50 статей, течії світового океану – 32 статті; найглибші океанічні западини – 24 статті.

На відміну від інформації загальнопланетарного масштабу, для України (як країни формування енциклопедичного твору) у «ВСЕ» (традиційно для енциклопедичних видань) створений словник (перелік гасел) і в переважній більшості згідно з ним укладені статті, що значно детальніше висвітлюють сучасні географічні знання.

<u>**Україна**</u>**.** <u>Історичні землі</u>. Подається інформація про всі історично-етнографічні райони країни – 42 статті; визначні археологічні пам’ятки – 41 стаття.

<u>Адміністративно-територіальний устрій</u>. Укладені статті про всі регіони (автономна республіка та області) – 25 статей, міста – 459 статей, селища

(містечка – селища міського типу) – 885 статей та сільські райони – 490 статей (чисельність населення всюди подається станом на 1 січня 2011 р.).

Рельєф і надра. У «ВСЕ» описані всі рівнини (низовини, височини, кряжі та їхні найвищі точки) – 50 статей; всі хребти, масиви і вершини (заввишки понад 1600 м) в Українських Карпатах – 66 статей; всі пасма, яйли і вершини (заввишки понад 1200 м) у Кримських горах – 40 статей; всі найбільші родовища мінеральної сировини – 57 гасел-статей і мінеральної води – 43 гасла-статті.

Поверхневі води. Всі річки (завдовжки понад 70 км) – 219 статей, всі озера і лимани (площею водного дзеркала понад 5 км^2) – 62 статті, водосховища (площею водного дзеркала понад 1 км^2)– 27 статей і канали (завдовжки понад 40 км) – 7 статей; найбільші і найвідоміші водоспади – 22 статті; моря, морські затоки і миси – 80 статей.

Природно-заповідний фонд України характеризується статтями про: всі природні та біосферні заповідники – 37 статей, національні природні парки – 40 статей, заказники – 305 статей і пам'ятки природи (печери, скелі тощо) загальнодержавного значення – 133 статті; всі парки-пам'ятники садово-паркового мистецтва – 88 статей; всі зоологічні парки – 7 статей, ботанічні сади – 17 статей і дендрологічні парки – 19 статей.

Коротко зупинимося на статистиці того, як «ВСЕ» інформує про видатні персоналії, які працювали / працюють на розбудову України, її культури та мистецтв або були дотичні до історії українських земель. При створенні словника (переліку гасел) і статей енциклопедії цим особам було присвячено близько 9% об'єму твору. Серед них відомості про : керівників держав, у склад яких входила хоча б частина сучасної України, – 130 статей; гетьманів і керівників українських теренів у складі сусідніх держав – 45 статей; найвідоміших полководців і флотоводців – 67 статей; керівників Української РСР і незалежної України (перші секретарі – президенти, голови уряду і Верховної Ради) – 57 статей.

Найчисельнішими категоріями серед українських персоналій у «ВСЕ» є всі особи, удостоєні звання Герой України (державної нагороди, найвищого ступеню відзнаки в країні, що присвоюється громадянам України за здійснення визначного геройського вчинку або визначного трудового досягнення) – 254 статті (станом на 1 січня 2011 р.) та науковцям (президенти Академії наук, академіки АН УРСР і НАН України, засновники наукових шкіл) – 327 статей.

Серед митців інформація про: архітекторів – 200 статей; художників – 247 статей, скульпторів – 185 статей, майстрів народних промислів – 41 стаття, композиторів – 175 статей, літераторів – 216 статей, народних артистів Української РСР та України – 96 статей, діячів українського театру (режисерів та акторів – 158 статей), кінематографу (режисерів та акторів – 142 статті) та спорту (спортивних тренерів – 36 статей, олімпійських чемпіонів – 172 статті і видатних спортсменів – Заслужені майстри спорту СРСР та України – 95 статей).

Оскільки «ВСЕ» є авторським твором, повністю уникнути суб'єктивних уподобань було, мабуть, неможливим. Але чітко визначені критерії відбору статей, широкий (майже всеосяжний тематичний спектр твору) та сумлінна редакторська допомога значно мінімізували можливі авторські зазіхання на принципи об'єктивності. Для знайомства зі стилем написання і оформленням видання «ВСЕ» наведемо одну зі сторінок її макету (Велика сучасна енциклопедія. – Том 2. Б–Г. – С. 126).

рівнинних теренах Опілля, порізаних глибокими долинами річок Дністер та його лівих приток Стрипи, Баришу, Золотого Потоку та Вільхівця.

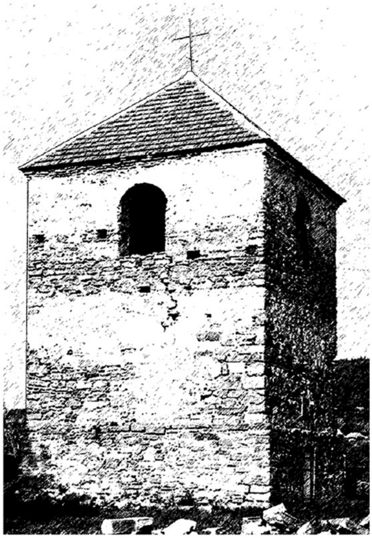
БУЧАЧ — місто (площа — 10,1 км², населення — 12,5 тис. осіб) районного значення, центр Бучацького району Тернопільської області України. Вперше згадується 1260, магдебурзьке право (1515), статус міста (1939), розташоване на берегах глибокої долини (перевищення висот сягає майже 100 м) річки Стрипа (притока Дністра), на південно-західних схилах Подільської височини (у східній частині Опілля). У Бучачі одна з найкрасивіших ратуш (1751) в Україні.

БУЧМА АМВРОСІЙ МАКСИМІЛІАНОВИЧ (1891—1957) — радянський український актор і режисер, лауреат Сталінських премій (1941, 1949), народний артист СРСР (1944). Працював з 1905 у різних театральних трупах, провідний актор театру «Березіль» у Києві і Харкові (1922—1926, 1930—1936), ролі в кінофільмах: «Микола Джеря», «Тарас Шевченко» (1926), «Нічний візник» (1928), «Назар Стодоля» (1937), «У далекому плаванні» (1945), «Подвиг розвідника» (1947), «Украдене щастя» (1952) та ін.

БУЧМАНИ — селище міського типу (площа — 1,1 км², населення — 0,7 тис. осіб) Олевського району Житомирської області України. Утворене 1946, смт (1983), розташоване на узбіччі автомагістралі Київ — Ковель, у верхів'ях річки Жерів (ліва притока Ужа) на північному краю Придніпровської височини у місці її переходу у вкриту лісами Поліську низовину.

БУША ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК — державний заповідник у с. Буша Ямпільського району Вінницької області України, створений (2000) з метою збереження пам'яток архітектури (залишки фортеці та підземних ходів, XVI—XVII ст.), археології (4 археологічні пам'ятки, III тис. до н.е. — XII ст.) та історії (дохристиянський та християнський скельний храм, V—XVI ст., цвинтар XVIII—XIX ст.). У заповіднику розташовані: парк історичної скульптури, музеї археології, етнографії, оборони Буші та кераміки.

БУШАНСЬКА ФОРТЕЦЯ — одна з головних пам'яток Державного історико-культурного заповідника «Буша» (2000), розташована в с. Буша Вінницької області (Україна) у місці злиття річок Мурафа і Бушанка. Вперше згадується (XVI ст.) як маєток шляхтичів Бушинських, згодом замком володіли коронний канцлер Ян Замойський, Мацей Яблоновський та ін. Фортецю зруйновано польським військом старости Стефана Чарнецького (1654). Дотепер збереглася одна кам'яна квадратна в плані триярусна вежа (XVII ст.).

Вежа Бушанської фортеці

БУШЕВСЬКЕ ГОРОДИЩЕ — археологічна пам'ятка, поблизу села Бушеве Рокитнянського району Київської області України, у місці злиття річок Рось і Горохуватка. Городище овальної форми (площа — бл. 0,04 км²), оточене валом заввишки 5 м (ззовні) і 3 м (зсередини) з двома входами з протилежних боків (північно-західний і південно-східний). Археологічні знахідки та форма доводять скіфське походження городища, а оборонні вали, ймовірно, насипані пізніше (XI ст.).

БУШЕЛЬ (*англ.* bushel) — міра об'єму сипких тіл, що використовується в США і Великій Британії, але має практичне значення у всьому світі, оскільки в ній визначається біржова ціна на сільськогосподарські продукти. 1 бушель США = 0,9689 англійського

5.2. ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ І ІНТЕРНЕТ

Винесена в заголовок тема є дуже широкою відтак хочу лише привернути увагу до того, що існуючий досвід поширення наукової інформації підкреслює важливість питання про врахування особливостей сьогодення, сутність якого часто визначають терміном інформаційне суспільство, чи суспільство знань. З огляду на останнє визначення, хотів би зауважити, що мова не йде про те, що тепер всі все знають. Коли ми говоримо про суспільство знань, то маємо на увазі два важливих моменти. Перш за все в такому суспільстві спостерігається висока інтенсивність накопичення і оновлення знань. У певних розділах сучасної науки спостерігається зміна фундаментальних положень ледь не через п'ять років. З іншого боку, суспільство конче зацікавлено в розробці методів та шляхів вільного та швидкого поширення наукової інформації для забезпечення високих темпів технологічного прогресу. У вирішенні цієї задачі значну роль може відігравати сучасна енциклопедія.

Тут слід конкретизувати поняття сучасна. Перш за все, це джерело інформації, що здатне забезпечити достовірність та корисність інформації в рамках часових масштабів, що характеризують сучасне суспільство. Часові масштаби сьогоднішнього життя вимагають відходу від методу послідовного формування томів енциклопедії. Робота має вестися над всім визначеним масивом інформації і давати доступ до матеріалів енциклопедії по мірі завершення статей. Звичайно відкритість енциклопедії не варто починати з нуля. Тут можна врахувати досвід створення ВІКІПЕДІЇ. Згідно з міжнародними правилами початковий варіант енциклопедії має обов'язковою містити тисячу статей на конкретну тематику для всіх мов, на яких функціонує ВІКІПЕДІЯ. Такий словник-мінімум (можливо з більшим числом назв статей) слід погодити і для Української енциклопедії.

Звичайно, національна енциклопедія має основним завданням створення інтелектуально-етичного образу нації на певному етапі її розвитку. Проте, зробити це треба з використанням усіх можливих інформаційних технологій.

Однак, з погляду саме на специфіку інформаційного суспільства, слід мати на увазі, що таке суспільство вже має досить розвинену систему поширення знань і будь який новий засіб їх поширення має створюватися з розумінням того, що його функціонування буде відбуватися в певній атмосфері, в атмосфері співіснування і конкуренції з іншими засобами інформації. Це положення особливо важливо врахувати при реалізації такого грандіозного і дорогого проекту як створення загальнодержавної енциклопедії.

Перш за все, нова енциклопедія має співіснувати з таким потужним дитям сучасних інформаційних технологій, як ВІКІПЕДІЯ. У нашому суспільстві часто можна чути негативні висловлювання на адресу цього інформаційного ресурсу. Слід сказати, що певні зауваження є досить слушними і їх треба враховувати, створюючи нову енциклопедію, яка має бути вільною від певних недоліків. Що стосується ВІКІПЕДІЇ, то одним із недоліків багато хто вважає можливість будь-кому внести зміни в статтю. От в традиційних енциклопедіях кожна стаття мала свого автора, який вважався головним спеціалістом теми. Як показав практичний досвід, на фоні глобалізації сучасного наукового простору це зовсім не так. Важко уявити ситуацію, при якій укладачам енциклопедії вдасться залучити найкращих авторів для кожної статті. Навіть у такій потужній енциклопедії, як Британніка, не вдається уникнути помилок. Тому, зберігаючи персональну відповідальність автора, слід забезпечити ефективний зворотній зв'язок

з читацькою аудиторією. Для цього слід мати електронний з вільним доступом варіант енциклопедії, в якому до кожної статті можна додати коментар. Завданням автора є відбір слушних зауважень і внесення відповідних змін до тексту статті. Саме так зроблено в енциклопедії БРИТАННІКА. Причому цей механізм працює дуже оперативно. З мого власного досвіду можу сказати, що слушне зауваження до однієї із статей про хвилі було помічено через годину, в статтю були внесені зміни і я одержав подяку від редактора.

Започатковуючи такий складний проект, як створення національної енциклопедії, звичайно слід оцінити актуальність такої роботи. Частково відповідь на це питання дає досвід використання тієї ж ВІКІПЕДІЇ, українська версія якої нараховує майже шістсот тисяч статей. Перш за все хотів би звернути увагу на те, що значна кількість статей з фізики і техніки має низьку якість, порівняно зі статтями в англомовній ВІКІПЕДІЇ, в якій кількість статей перевищила п'ять мільйонів. Я знаю багатьох колег, які могли б суттєво підняти рівень україномовних статей, але не роблять цього. Спостерігається якась апатія в науковому співтоваристві, можливо частково зумовлена думкою про неякісність електронної енциклопедії. Слід зважати, що написання гарної статті вимагає досить напруженої роботи. Але, на мій погляд, тут надихаючим фактором має стати велика популярність ВІКІПЕДІЇ. Електронна форма статті дає можливість слідкувати за кожним днем її життя. Я зробив певний внесок, наприклад, в статтю ХВИЛЯ і маю певне задоволення від того, що стаття кожен день переглядається декількома десятками користувачів. Стаття ЗВУК, яка входить до списку тисячі обов'язкових статей, кожен день переглядається більш ніж сотнею користувачів. Ці цифри – красномовне свідчення актуальності роботи по створенню електронної енциклопедії високої якості, як джерела поширення знань. Можливо саме цифри відвідувань статей стимулюють і англомовних авторів. Так, англомовна стаття про звук має значно більше тисячі переглядів кожен день, сформована на основі більш ніж трьох тисяч редагувань, останнє із яких виконано 6 листопада (ці нотатки пишуться 8 листопада 2015 р.).

Особливо важливою для новітньої енциклопедії є можливість використання мультимедійних засобів. Тут величезну допомогу може надати ВІКІСХОВИЩЕ, що містить більше 25 мільйонів одиниць ілюстративного матеріалу, позначеного двома «с» в кружечку, що дозволяє їх вільне використання. Досвід ВІКІ слід використати також при створені шаблонів для авторів статей та методів представлення малюнків і формул. При цьому слід чітко визначити можливі переваги нової енциклопедії щодо існуючих електронних засобів поширення знань і зробити все, щоб ці переваги дійсно запрацювали.

На завершення хотів би зауважити, що ці нотатки на цьому початковому етапі роботи над енциклопедією є не рекомендаціями, а швидше тезами для детального обговорення технології створення Великої української енциклопедії.

5.3. ЗНАЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДОСЛІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ЯК ГАЛУЗІ ЗНАНЬ

За власними науковими пошуками поняття «сільськогосподарська дослідна справа» – це глибоке і всебічне вивчення у спеціалізованих дослідницьких інституціях агрономічних, зоотехнічних й інших сільськогосподарських явищ, що здійснюються у природних і спеціально створених умовах із використанням

відповідних методик та інструментарію з метою відпрацювання найдоцільніших шляхів і підходів до підвищення культурного рівня сільського господарства, а також пошуку інших засобів і способів для надання науково-практичної допомоги аграрному виробництву задля отримання якнайбільшої кількості, так і найкращої якості екологічно-збалансованої сільськогосподарської продукції[2].

Формалізація сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань, або за Н. К. Недокучаєвим: «… сукупності відомостей і методів вивчення сільськогосподарських явищ», остаточно завершилася 10 грудня 1883 р. після захисту В. В. Докучаєвим докторської дисертації та виходу його праці «Російський чорнозем»[3]; а як організації, або «… сукупності установ і заходів, що мають кінцевою метою удосконалення техніки сільського господарства...», продовжується до сьогодення[4] після появи 28 жовтня (10 листопада) 1884 р. першої постійно діючої казенної інституційної одиниці – Полтавського дослідного поля[5].

Проведеними власними дослідженнями систематизовано генеруючі передумови зародження та становлення сільськогосподарської дослідної справи в країні: 1) приватна ініціатива з боку «соціальних патронів» протягом XVII–XIX ст.; 2) наслідки реформи 1861 р.; 3) чисельні посухи; 4) запровадження французької системи освіти з 1803 р. та ствердження власної галузевої; 5) розширення промислового виробництва особливо другої половини XIX ст.; 6) просвітницька діяльність земств, створених з 1864 р. у 33 губерніях Європейської Росії, а також спеціалізованих товариств та з’їздів. Серед інших чинників, що формують сьому основоположну «онаучуючу» першопричину: 1) діяльність церкви із запровадження наукових підходів ведення сільського господарства; 2) розвиток промислового цукровиробництва, починаючи від 1800 р.; 3) розгортання широкомасштабних меліорацій з 1872 р.; 4) переведення вітчизняного хліборобства на експорт або поява торгівельного землеробства у 70–80-х рр. XIX ст.[6] Новими дослідженнями до них додаємо ще становлення й розвиток науки статистики, яка у другій половині XIX ст. стала державною справою[7], а також інтенсивне піднесення бібліографії сільськогосподарської літератури особливо протягом XIX ст. для фахової освіченості зацікавлених[8].

---

[2] Вергунов В. А. Десять тисяч років українського сільськогосподарського досвіду // Зерно. – 2012. – № 4 (72). – С. 48–55.

[3] Долатов В. А.Защита диссертации «Русский чернозем» // Почвоведение. – 1883. – № 6. – С. 133–136.

[4] Недокучаев Н. К. Опытное дело в полеводстве: теория и практика. – М. : Госиздат им. Н. Бухарина, 1929. – С. 9–19.

[5] Вергунов В. А. Полтавське дослідне поле: становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 125-річчя державного дослідництва в агрономії та тваринництві). – К., 2009. – 220 с. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 28).

[6] Вергунов В. А. Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов ; ННСГБ НААН. – К. : Аграр. наука, 2012 – С. 52–57. – (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 68).

[7] Вергунов В. А. Наука статистика для становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань // Пріоритети української науки і техніки: матеріали Сімнадцятої Всеукр. наук. конф. молодих істориків науки, техніки та освіти та спеціалістів, м. Київ, 20 квіт. 2012 р. / НАН України, Центр дослідж. наук.-техн. потенціалу та історії науки ім. Г. М. Доброви, М-во освіти і науки, молоді та спорту України та ін. – К., 2012. – С. 55–59.

[8] Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля) : наук. доп. / НААН, ННСГБ. – К. : ФОП Корзун Д. Ю., 2014. – 28 с.

Новими історичними розвідками доводжу, що узагальнення накопичених галузевих знань у вигляді книжок й особливо на їхній основі сільськогосподарських енциклопедій, починаючи від другої половини XIX ст., стали методологічним підґрунтям для теоретизації сільськогосподарської дослідної справи як галузі знань. Відомо, що спеціалізовані перші книги про ведення сільського господарства, які передували появі галузевих енциклопедій, з'явилися у спільній з Росією країні в 1718 р. Їхня кількість упродовж XVIII ст. щорічно коливалася на рівні 2–3. На початку XIX ст. видавали 6–7, а наприкінці століття вже 330 видань у рік. У другій половині XVIII ст. з'явилися перші фахові сільськогосподарські журнали, що виходили, принаймні, тричі на рік. Протягом XIX ст. їхня кількість неухильно зростала і наприкінці століття нараховувала 68 назв[9]. Вище згадані першопричини появи галузевого дослідництва й особливо постійно зростаюча освіченість сільського населення значно розширили коло читачів за рахунок збільшення кількості заможних селян, агрономів, управителів маєтків, членів сільськогосподарських товариств, студентів вищих сільськогосподарських навчальних закладів, які бажали мати узагальнюючі новітні наукові знання для реалізації їх на практиці з метою отримання якнайшвидшого прибутку.

Слід також зауважити, що багато у чому інтенсивний розвиток бібліографії сільськогосподарської літератури, а також поява перших галузевих енциклопедій в країні відбувалися завдяки діяльності цілої плеяди вчених-аграріїв та прогресивних господарів протягом XVIII ст., що фактично заклали підвалини появи сільськогосподарської дослідної справи. Серед них на перше місце потрібно, безумовно, поставити одного із основоположників вітчизняної науки М. В. Ломоносова (1711–1765). Його багатогранна діяльність є еталоном для будь-якого вітчизняного вченого. М. В. Ломоносов не стояв осторонь проблем вивчення сільського господарства. Так, у 1753 р. у науковій праці «Слово про вплив повітряних, що походять від електричної сили» вказав, що «… живлення рослин доставляє повітря, яке черпають листя», а у 1763 р. в іншій роботі «Перші основи металургії, чи рудних справ» висловився про «… позакореневе живлення рослин». Як виявилося згодом, ще більш визначну роль щодо появи сільськогосподарської дослідної справи відіграла інша праця цього геніального вченого – «Про шари земні», теж датована 1763 р. Еволюційно підходячи до питання походження чорноземів, він поклав початок російському ґрунтознавству. В 1765 р. за ініціативою М. В. Ломоносова створюється перша вітчизняна галузева організаційна побудова – «Клас землеробства» при Російській академії наук. До того ж основні завдання для Вільного економічного товариства були сформульовані цим видатним ученим у вигляді «Проекту заохочення в Росії землеустрою та домострою» (1763), згодом реалізованого Катериною II. Цей документ, з-поміж іншого, обґрунтував заснування центральної наукової установи, що вивчала сільське господарство країни у вигляді Державної колегії, а для перевірки різних пропозицій та проектів пропонував створити спеціальну дослідну ділянку із різними типами ґрунтів. Завдячуючи М. В. Ломоносову, в країні розпочалося лабораторне вивчення органічної речовини ґрунту і почали широко використовувати точний хімічний аналіз. У 1747 р. він переклав російською три частини книги «Ліфляндська економія». У цій популярній німецькій енциклопедії сільськогосподарських знань у другій частині розглянуті питання землероб-

[9] Каразанова Л. Н. Основные этапы развития библиографии сельскохозяйственной литературы : учеб. пособие. – М. : МГИК, 1987. – С. 6.

ства або агрономії, а в третій – скотарства, птахівництва і бджільництва. Окреме місце в них займали питання ґрунтового різноманіття, часу посівів, обробітку ґрунту, насінництва тощо. М. В. Ломоносов, володіючи дванадцятьма мовами, першим почав писати наукові праці російською і, головне, – «… зумів заснувати в Москві перший російський університет, який, на відміну від західноєвропейських, був світським закладом або не мав богословського факультету»[10].

Серед найбільш видатних вітчизняних учених-аграріїв, що сформувалися і творили у XVIII ст., слід згадати А. Т. Болотова (1738–1833), творча спадщина якого налічує біля 300 статей. Він є автором першого посібника російською мовою з морфології і систематики рослин, прибічник так званого біологічного землеробства або, як кажуть сьогодні, – органічного землеробства, з підходом періодичного відпочинку полів і застуванням навозу, що відпрацював на створеному власноруч дослідному полі (ділянці) та ботанічному саду. А. Т. Болотов один із перших виступив із критикою «водяної теорії» живлення рослин. Він є піонером встановлення явища дихогамії у яблуні і на цій основі розкрив роль перехресного запилення у рослин. Крім того, вчений обґрунтовував природу різноманітності насіннєвого потомства і, використовуючи відкриті особисто закономірності, створив декілька сортів яблунь. А. Т. Болотов теоретично аргументував вигойну систему рільництва, тим самим заклав основи вчення про системи землеробства. Він першим у світі розробив основні принципи наукової помології. Учений став засновником перших вітчизняних сільськогосподарських часописів: «Сільський господар» (1778–1779) та «Економічний журнал» (1780−1789)[11].

До піонерів вітчизняної агрономічної думки другої половини XVIII ст. слід віднести першого професора натуральної історії (зоології, біології, мінералогії) і землеробства М. І. Афоніна (1739–1810). Працюючи в Московському університеті, він не тільки заклав основи вітчизняної галузевої освіти, але й багато зробив для розвитку теорії агрономії (землеробства). Видатну роль у становленні вітчизняного дослідництва в агрономії і зоотехнії, включаючи українські землі, відіграв учень М. І. Афоніна – професор землеробства М. Г. Ліванов (1751–1800). Багато цінного для розвитку знань про рослини і тварини він описав у своїй знаменитій праці «Настанови до умоглядного і діловодного землеробства» (1786). У 1794 р. вийшла друком його друга книга «Посібник до розведення і поправлення домашньої худоби», а в 1799 р. у Миколаєві світ побачила й третя – «Про землеробство, тваринництво і птахівництво».

Фактично прообраз практичної енциклопедії сільського господарства підготував професор І. М. Комов (1750–1792) у вигляді авторської книги «Про землеробство». В ній він чітко поставив питання щодо необхідності розвитку сільськогосподарського виробництва у поєднанні рослинництва і тваринництва з урахуванням особливостей того чи іншого району, таким чином, заклав основи спеціалізації агропромислового виробництва. Пропонуючи поєднати рослинництво і тваринництво, вчений писав: «… Головний до удосконалення землеробства спосіб є скотарство…, чим більше худоби, тим більше гною і хліба буде». Для таких цілей він пропонував розширити посівні площі під кормовими рослинами. За І. М. Комовим – світовий пріоритет у відкритті перехресного запилення

---

[10] Кришталь В. В. Об экономической деятельности Михаила Васильевича Ломоносова // Экономическое возрождение России. – 2009. – № 1(19). – С. 87–91.

[11] Бердышев А. П. Андрей Тимофеевич Болотов / А. П. Бердышев. – М. : Агропромиздат, 1988. – 143 с.

рослин за допомогою бджіл та інших рослин, який він описав у спеціальній праці, що побачила світ у 1788 р., або за п’ять років до появи роботи німецького вченого Шпренгеля.

Однак є підстави стверджувати, що всі згадані наукові здобутки на ниві, насамперед агрономії, могли не відбутися, якби не державотворча діяльність або бачення шляхів процвітання Вітчизни за рахунок розширення економічних функцій держави, що базувалися виключно на самодержавстві з боку Петра І. При ньому всі реформи, що стосувалися промисловості, торгівлі, науки, освіти, були «… проведені зверху», а при необхідності жорстко нав’язувалися силою…»[12]. Подібні дії Петро І зробив і стосовно сільського господарства. Завдячуючи йому, були введені нові культури: тютюн, виноград, лікарські рослини, а також запровадження збирання хлібів косінням замість серпа. Крім того, розводилися нові породи худоби. Для координації всіх цих зусиль у 1719 р. Петром І була заснована так звана Камер-колегія. Серед реформаторських дій імператора слід виділити ініціативу щодо перекладу з німецької мови тритомного видання Гохберга «Георгіка куріоза» (1716). У країні воно вийшло після смерті Петра І у дев’яти книгах під назвою «Флоріанова економія» у 1738 р. Чотири з них були присвячені питанням землеробства, городництва і садівництва, скотарства і птахівництва, бджільництва і рибництва. Протягом XVIII ст. видання перевидавалося чотири рази – у 1760, 1775, 1785 і 1796 рр.

Почин Петра І щодо діяння на благо вітчизняного сільського господарства підхопили передові землевласники, що конкретними відкриттями відшукували шляхи підвищення продуктивності полів і ферм, при цьому максимально застосовуючи власні наукові напрацювання. Серед них потрібно виділити В. А. Левшина (1746–1826). Його слід віднести до піонерської категорії господарів, які чітко розуміли, що вирішення кормового питання неможливе без широкого застосування польового травосіяння. Бо воно дозволить не тільки збільшити продуктивність тваринництва, а й кількість виробленого гною для вирощування стійких урожаїв рослин. Хоча, засновником польового травосіяння в країні з 1792 р. вважається інший суспільний діяч й один із засновників Московського товариства сільського господарства – Д. М. Полторацький (1760–1818). Піонером конюшиносіяння у виробничих умовах став відомий для свого часу практик І. І. Самарін (1774–1847). Завдяки Д. П. Шелехову наприкінці XVIII ст. виникає теорія плодозміни, що, безумовно, стала кроком вперед порівняно з трипілкою. Країна перейшла на плодозмінну систему землеробства, коли чистий пар замінювався введенням просапних культур (коренеплодів і конюшини), раніше, ніж, наприклад, Франція або Німеччина на початку XIX ст. Невипадково, в країні почали вирощувати цукровий буряк для отримання цукру в заводських умовах наприкінці XVIII ст. Таким чином, проведеними власними дослідженнями встановлено, що розвиток галузевого дослідництва у XVIII ст. відбувався самобутнім шляхом за рахунок ініціативи окремих особистостей і, як наслідок, все нове впроваджувалося виключно як приватна ініціатива, а не результат діяльності спеціальних наукових установ[13]. Мало того, спроби в цей час широко застосовувати новітнє із-за кордону не давало очікуваних миттєвих результатів. Харак-

---

[12] Кришталь В. В. Об экономической деятельности Михаила Васильевича Ломоносова // Экономическое возрождение России. – 2009. – № 1(19). – С. 87.

[13] Вергунов В. А. Перші російські вчені агрономи і становлення дослідництва на українських землях // Цукрові буряки. – 2009. – № 4 (70). – С. 14–15.

терним прикладом стало господарювання, побудоване виключно на «іноземному досвіді» графа Растопчіна у своєму підмосковському маєтку «Вороново». Він завіз все іноземне: від насіння до сільськогосподарських машин, що швидко вийшли з ладу, а насіння взагалі не зійшло. Маючи величезні збитки, граф залишив свої експерименти, які згодом описав у книзі «Плуг і соха» з переконливою настановою застосовувати все вітчизняне, а не іноземне. При цьому також додавав, що в разі гострої необхідності застосувати у господарстві імпортне, слід все попередньо перевірити у визнаних фахівців або спеціалізованих господарствах.

Запізнюючись у порівнянні з Європою щодо організації галузевого дослідництва майже на 50 років (першу дослідну станцію сільськогосподарського спрямування у світі створив французький учений Жан-Батист Буссенго у власному маєтку Бехенбронне в 1835 р.), вітчизняна аграрна наука (агрономія) за досить короткий проміжок часу наприкінці XIX – на початку XX ст. завдяки продуманій системі державної підтримки щодо свого належного існування довела власну необхідність як дієвого важеля підвищення продуктивності полів і ферм. Цьому також сприяли як галузеві монографічні, так і нечисленні періодичні видання та сільськогосподарські енциклопедії. Першими вітчизняними сільськогосподарськими енциклопедіями вважаються 12-томний «Лексикон міського і сільського господарства» (1836–1839), складений І. Двігубським, та «Повний зоологічний і ботанічний словник» (1843). На українських землях таким став підготовлений визнаним для свого часу популяризатором науково-освітньої агрономії, краєзнавцем, фундатором української сільськогосподарської бібліографії, письменником Іваном Устиновичем Палімпсестовим (1818–1901) 815-сторінковий «Словник сільськогосподарських рослин», що побачив світ у 1855 році[14]. «Словник» став першим галузевим виданням з описом основних культурних рослин на європейському континенті з практичною вказівкою способів вирощування. Однак, на власне переконання, по-справжньому першою українською сільськогосподарською енциклопедією став «Ілюстрований сільськогосподарський словник. Енциклопедія сільського господарства», яка була надрукована в Києві у 1895 р. обсягом 1 446 сторінок. Її підготував визначний вітчизняний учений-агроном світового рівня, фізіолог рослин, освітянин та державний діяч, завідувач кафедри агрономії Університету Св. Володимира (нині – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка), професор С. М. Богданов (1859–1920)[15]. Деякою мірою передвісником цього видання став його тритомник «Посібник агрономії». Значна частина визначень, зроблених вченим у цій «Енциклопедії», і до сьогодення використовується в галузевому науковому кругообігу як методична основа експериментаторства.

До перших вітчизняних довідкових енциклопедичних видань повною мірою відноситься і «Настільна книга для російських сільських господарів». Перший том побачив світ у санкт-петербурзькому видавництві О. Ф. Деврієна в 1875 р. Його авторами стали професори Петровсько-Розумовської землеробської академії: О. П. Людоговський (сільськогосподарсько-економічна частина), І. О. Стебут (землеробство), І. М. Чернопятов (тваринницька частина) та А. О. Фадєєв

[14] Вергунов В. А. І. У. Палімпсестов (1818–1901) – вчений, краєзнавець, письменник та фундатор вітчизняної сільськогосподарської бібліографії // Научнят потенциал на свете – 2013: материали за IX международна научна практична конференция, София, 17–23 сентемари, 2013. – Т. 7 : История. –София : БелГРАД-БГ, 2013. – С. 50–52.

[15] Вергунов В. А. Богданов С. М. Енциклопедія сучасної України. – К., 2004. – Т. 3 : Біо – Бл. – С. 131.

(сільськогосподарське технологічне виробництво). Наступний том вийшов у 1876 р. У 1880 р. світ побачили перша частина третього тому, написаного головним садівником і теж викладачем Петровської академії П. І. Шредером, та друга – підготовлена видатним лісівником країни і директором Академії Ф. К. Арнольдом[16]. Всі три томи стали в нагоді або по-справжньому «настільною книгою» при освітній підготовці галузевих фахівців всіх рівнів, оскільки були зроблені на основі напрацювань вітчизняних вчених-аграріїв.

Згадані енциклопедії за розміром відносилися до категорії коротких (1–3 томи), або, за сучасною термінологією, – енциклопедичних словників чи довідників. Реальні відкриття світового рівня вітчизняних вчених-аграріїв, державне узаконення сільськогосподарської дослідної справи, відповідно до Указу Миколи II від 28 травня 1901 р. про затверджене «Положення про сільськогосподарські дослідні установи», а значить, – отримання повноцінної бюджетної підтримки, дозволили перейти до підготовки та видання вже великих за розмірами сільськогосподарських енциклопедій. Першою з них у Російській імперії стала «Повна енциклопедія російського сільського господарства і дотичних з ним наук», яка побачила світ у 1900–1912 рр. у Петербурзі. В її підготовці активну участь взяли галузеві освітяни та науковці, що на той час працювали на українських землях: директор Харківської дослідної станції П. В. Будрін, керівник мережі дослідних полів Всеросійського товариства цукрозаводчиків С. Л. Франкфурт, професор Імператорського Новоросійського університету Г. І. Танфільєв, професори Київського політехнічного інституту імені імператора Олександра II К. Г. Шиндлєр, В. Г. Бажаєв та ін., професори Університету Св. Володимира С. М. Богданов, С. В. Країнський та ін.

За радянської доби великі, малі та стислі сільськогосподарські енциклопедії отримали широке розповсюдження. Тим самим їхні чергові видання доводили до фахівців рівень успіхів і галузевого дослідництва, удосконалювали довідковий апарат різноманітних визначень та понять, що сприяли подальшому розвитку того чи іншого напряму науки в питаннях теорії і практики. Серед них слід зазначити: 1) «Селянську сільськогосподарську енциклопедію» в шести томах, що виходили протягом 1925–1927 рр.[17]; 2) «Малу сільськогосподарську енциклопедію», яка побачила світ у Ленінграді в 1928 р.; 3) за редакцією В. В. Мацкевича та П. П. Лобанова упродовж 1932–1975 рр. вийшло чотири видання «Сільськогосподарської енциклопедії»; 4) «Ветеринарну енциклопедію»[18] під редакцією К. І. Скрябіна у шести томах, що були віддруковані у Москві в 1968–1976 рр., а також серію енциклопедичних словників: 1) «Ветеринарний енциклопедичний словник»

[16] Баутин В. М., Казарезов В. В. Петровская (Тимирязевская) академия: становления (1873–1894). Комментарии к «Настольной книге для русских сельских хозяев». – М. : ФГНУ «Росинформагротех», 2006. – Т. II, ч. 2. – 172 с.

[17] Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия / Под ред. С. П.Фридолина. – М.–Ленинград : Госиздат, 1925. – Т. 1. Животноводство и ветеринария. – 672 с.; Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия / Под ред. П. Я. Гурова. – М.–Ленинград : Госиздат, 1925. – Т. 2–3 : Экономика и благоустройство деревни. – 736 с.; Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия / Под ред. Н. К. Борисова. – М.–Ленинград : Госиздат, 1926. – Т. 4–5 : Земледелие. – 826 с.; Крестьянская сельскохозяйственная энциклопедия / Под ред. Н. К. Борисова. – М.–Ленинград : Госиздат, 1927. – Т. 6 : Земледелие. – 730 с.

[18] Ветеринарная энциклопедия. В 6-ти т. / Глав. ред. К. И. Скрябин. – М. : Сов. энциклопедия, 1968. – Т. 1, 1968, 1088 с., т. 2, 1969, 1192 с., т. 3, 1972, 1128 с., т. 4, 1973, 1087 с., т. 5, 1975, 1088 с., т. 6, 1976, 1004 с.

(М., т. 1 – 640 с., т. 2 – 696 с., 1950–1951 рр.)[19]; 2) «Словник-довідник садівника» (М., 1957 р.); 3) «Енциклопедичний словник-довідник з тваринництва» (М., 1960 р., 688 с.); 4) «Довідник квіткаря» (М., 1971 р., 344 с.); 5) «Довідник виноградаря» (М., 1971 р., 344 с.) та ін. Всі вони надруковані російською мовою, надавали відомості і про галузеві здобутки українських вчених та окремих інституцій.

Видатним явищем свого часу стала тритомна «Українська сільськогосподарська енциклопедія». Її перший том вийшов державною мовою обсягом 488 сторінок під загальною редакцією В. Ф. Пересипкіна в 1970 р., а другий – наступного року теж в Києві на 536 сторінках. Не менш визначним явищем стали два видання «Біологічного словника». Перше з них за редакцією І. Г. Підоплічка обсягом 552 сторінки вийшло державною мовою у Києві в 1974 р., а друге – у 1986 р. вже під редакцією К. М. Ситника та В. О. Топачевського на 680 сторінках

Окремо слід зазначити про два видання так званої «Колгоспної виробничої енциклопедії». Перше з них у двох томах з 325 статтями вийшло за редакцією В. В. Мацкевича у Державному видавництві сільськогосподарської літератури УРСР в 1950 р. (т. 1, 459 с.; т. 2, 40 с.)[20]. Теж у двох томах (т. 1, 688 с.; т. 2, 796 с.) побачило світ в 1956 р. за редакцією М. С. Співака і її друге, перероблене і доповнене видання[21]. Їхньою об'єднуючою рисою став той факт, що двотомники, як у першому, так і другому випадку, готували провідні українські вчені-аграрії для «… надання практичної допомоги колгоспному активу, колгоспникам, працівникам МТС і радгоспів у правильній організації, одержанні високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур, досягненні високої продуктивності громадського тваринництва, за ініціативи тов. М. С. Хрущова…»[22]. Вихід друком «Колгоспної виробничої енциклопедії» державною та російською мовою фактично ствердив невідривність подальшого розвитку українського сільського господарства від рівня знань та умінь галузевого дослідництва. Як наслідок, згідно з відповідною Постановою ЦК КП(б)У та РМ УРСР № 524 «Про заходи щодо покращення роботи науково-дослідних установ з сільського господарства» від 10 травня 1956 р., була стверджена обласна організація ведення сільськогосподарської дослідної справи та завершилася інститутизація окремих її напрямів досліджень, що, за великим рахунком, діє до сьогодення.

Як засвідчив аналіз видань, що зберігаються у фондах Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України – галузевого депозитарію сільськогосподарської та лісотехнічної літератури, за часи державності галузевих довідково-інформаційних та енциклопедичних видань вийшло з друку 20 найменувань (додаток 1). Практично всі вони побачили світ як елемент зацікавленості їхніх авторів, а не загальнодержавний проект. Контент-аналіз всіх видань такого роду у фондах ННСГБ НААН доводить, що їх за минуле століття і п'ятнадцять років теперішнього – не багато і не мало –

---

[19] Ветеринарный энциклопедический словарь. В 2-х т. / Глав. ред. К. И. Скрябин. – М. : Сельхозизд, 1950. – Т. 1, 1950, 640 с., т. 2, 1951, 696 с.

[20] Колгоспна виробнича енциклопедія / Ред. В. В. Мацкевич. – К. : Держ. вид-во с.-г. л-ри, 1950. – Т. 1. – 501 с. ; Колгоспна виробнича енциклопедія / Ред. В. В. Мацкевич. – К. : Держ. вид-во с.-г. л-ри, 1950. – Т. 2. – 540 с.

[21] Колгоспна виробнича енциклопедія / Ред. М. С. Співак. – К. : Держ. вид-во с.-г. л-ри, 1950. – Т. І. – Вид. 2-ге, переროб. і доп. – 501 с.; Колгоспна виробнича енциклопедія / Ред. М. С. Співак. – К. : Держ. вид-во с.-г. л-ри, 1950. –Т. ІІ. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – 796 с.

[22] Колгоспна виробнича енциклопедія / Ред. В. В. Мацкевич. – К. : Держ. вид-во с.-г. л-ри, 1950. – Т. 1. – С. 7–8.

тільки 154 найменування (додаток 2). Всі вони фактично узагальнюють краще і дієве щодо окремих напрямів сільськогосподарської дослідної справи свого часу. Тим самим, можуть виступати джерельною базою для істориків природознавства та техніки стосовно дослідження еволюції галузевої наукової думки.

Незважаючи на те, що як «Енциклопедія Сучасної України», так і «Енциклопедія історії України» на своїй сторінках розміщують окремі відомості про історію існування в Україні сільськогосподарської дослідної справи, як організації та галузі знань з широким персоніфікованим наповненням, продовжує залишатися державницька потреба підготовки та видання окремої «Сільськогосподарської енциклопедії України». Ця необхідність зумовлена тим, що сьогодні Україна сприймається цивілізованим світом як самобутня велика аграрна держава з власними традиціями та напрацюваннями. Про таке, насамперед, неупереджено і без політичних уподобань потрібно довести світу. Цей проект розглядаю як складову загальнодержавного у форматі Велика українська енциклопедія. ННСГБ НААН через свій Інститут аграрної науки, освіти та техніки має чим змістовно наповнити такий проект.

5.4. ПРОБЛЕМА ВІДОБРАЖЕННЯ ПАРАМЕТРИЗАЦІЇ ЗНАНЬ У ВЕЛИКІЙ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНИ

В Україні є певний досвід у виданні енциклопедичних видань як видань класичного типу, так і спрямованих на висвітлення знань певного тематичного (галузевого) змісту. Наразі мова йде про систематику знань універсального характеру. Такі енциклопедії уже є в нашій державі. Тому треба продумати і уяснити кілька важливих моментів у роботі над ВЕУ.

Розробникам енциклопедії потрібно уяснити і параметризувати підходи в поняттях «велика» і «мала» енциклопедія. Це пов’язано із набором термінів і понять, які вплинуть на кількість томів енциклопедії та проміжок часу, за який вони будуть виготовлені.

Наступне важливе центральне поняття, що підлягає обговоренню – це місце і об’єм україністики. Саме цей факт і визначає назву – Велика *українська* енциклопедія. Українськоцентричність має проявлятись через параметризацію визначень і термінів енциклопедії. Наприклад, у вигляді матеріалу про міські поселення світу, коли є домовленість давати інформацію про міста із чисельністю населення більше 1 млн, для України цей параметр міняється в сторону деталізації і збільшення числа таких поселень. Такий же підхід має застосовуватися і до викладу знань й інформації і до інших географічних об’єктів (площі озер, водосховищ і лиманів, протяжності річок, каналів, печер і т. д.).

Важливим напрямом роботи, результати якої потрібно мати уже сьогодні чи завтра, є відпрацьованість і розуміння «універсальності» енциклопедії. Під цим поняттям можна розуміти і принципову структуру статей, щодо викладу знань і їх характеристик стосовно окремих об’єктів. Наприклад, описання послідовності викладу характеристик ґрунтів, клімату, тваринного світу, ландшафтів і інше стосовно материків чи окремих регіонів планети Земля. І в цих характеристиках мають бути не тільки якісні, але й кількісні показники (наприклад, температури повітря, його зволоженості, атмосферного тиску і т.п.). Це ж стосується і описів стану господарства, історії, адміністративного устрою держав тощо.

Важливим фактором сучасності знань і інформації є відображення в енциклопедії *часових параметрів*. Очевидним є доцільність пошуку оптимального співвід-

ношення усталеності термінів і появи нових напрямів, що підтверджені новими знаннями, термінами і інформацією. Зважаючи на багатотомність видання і можливу розбіжність у появі першого і останнього тому, вважаю доцільним при описі характеристик швидкоплинних процесів (чисельність населення, валовий продукт і т.д.) використовувати агреговані дані за певними періодами (для населення – дати його переписів, для економіки – відображення характеристик через визначені періоди (можливо 5 років), та порівняння даних теж з визначеними періодами).

Багато держав світу подібні видання готують в *електронному форматі.* Це привабливо з багатьох точок зору – пришвидшується процес підготовки, з'являється можливість оновлення інформації, самих понять і термінів, збільшується доступність видання для користувача тощо. Але наш досвід при створенні Національного атласу України (паперової і електронної версії) свідчить про складність технічної і технологічної підтримки електронних продуктів. Записана на дисках інформація про історію, природу, природні ресурси, економіку і населення України на сьогодні уже не читається. З'явились нові програмні продукти, які записану раніше інформацію уже не зчитують. Тому розповсюдження дисків з інформацією про знання, що вміщені в певних томах енциклопедії, має супроводжуватись застосуванням поновлюваних програмних продуктів. Перспективними є серверні рішення доступу до змісту енциклопедії та її оновлення шляхом створення спеціального порталу.

Підготовка ВЕУ за відповідними указами Президента вимагає великої відповідальності її розробників та, відповідно, достойного фінансування щодо підтримки роботи редакції, авторів текстів і, в першу чергу, Енциклопедичного видавництва, на яке, згідно указів Президента, покладено виконання цієї надзвичайно важливої для держави роботи.

5.5. ЯК НЕ ТРЕБА УКЛАДАТИ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ. З ВЛАСНОГО ДОСВІДУ РЕДАКТОРА І СПІВАВТОРА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ «РАДІОТЕХНІКА»

Десь приблизно двадцять років тому на радіотехнічному факультеті КПІ виникла ідея підготувати до друку українську енциклопедію «Радіотехніка». До роботи долучилися двадцять викладачів факультету і в 1999 році у видавництві «Вища школа» ця наукова праця вийшла з друку під назвою: «Радіотехніка: енциклопедичний навчальний довідник». Через два роки вона була перевидана в Росії. Нас попросили перекласти довідник російською мовою і на сьогодні в Росії він уже витримав три перевидання просто як енциклопедія радіотехніки. Останнє перевидання було в цього року. Насправді ж це авторський переклад нашої української енциклопедії.

Але 20 років це дуже багато в сучасному світі, і сьогодні, читаючи енциклопедію, де я співредактор і співавтор, розумію, що зараз все це треба робити не так. За останні двадцять років ми не просто увійшли в інформаційно-комунікаційну еру, ми вже маємо досить високий рівень її розвитку. Відтак підходи індустріальної епохи застаріли, і тому ви правильно сказали, що з точки зору менеджменту і визначення пріоритету проблем, треба спочатку сказати, як не треба робити, а потім робити те, що треба.

Щодо структури енциклопедії. «Енциклопедія» – суто лінгвістично – це «педія-у-циклах» – «ен-цикло-педія», тому, по-перше, ми маємо продумати цикли, які будуть закладені в структуру енциклопедії і їх не має бути дуже багато.

По-друге, наша енциклопедія має бути великою не за обсягом, а за інформаційною насиченістю. Тобто обсяг треба скорочувати, а інформацію ущільнювати.

Всі люди використовують слово «інформація», але мало хто замислюється, що ж воно означає насправді. Візьміть будь-який довідник і ви знайдете тридцять визначень цього терміну, в той час як його просто достатньо перекласти з латини: «in» + «form» + «action», тобто «дія з надання форми». І все. На протилежність інформації є слово «ентропія». Це грецьке слово, яке означає, навпаки, розкладання структури.

Наразі існує ціла наукова галузь – «інформаційна безпека», її ще не досить вдало називають «кібербезпекою», вона має три основні принципи, які можна застосувати не лише до енциклопедії, а й до життєдіяльності в цілому:

1) доступність, яка має бути забезпечена структурованістю енциклопедії і ясністю викладення;

2) цілісність, тобто всі розділи мають бути пов'язані;

3) захищеність від старіння та пошкодження.

З пошкодженнями легше боротися, бо це можна робити онлайн, а от для того, щоб енциклопедія не старіла занадто швидко, в ній має бути фактично лише класика. Адже нових термінів з'являється безліч, кожен зі своїм хрестом приходить і кожен хоче втиснути всі свої терміни, а я кажу, що їх перелік, навпаки, треба скорочувати, щоб людина з середньою, а може й з початковою освітою, могла розуміти про що йде мова.

У цьому сенсі є досить невдалий досвід української «Вікіпедії», в якій поряд з добротними статтями стоять геть ніякі, бо більшість із них – це переклад з російської. Російська енциклопедія дуже політизована, на відміну від британської, яка таки дійсно робиться на віки і в цьому сенсі на порядок краща за російську. Ту ж картину маємо, коли наші автори пишуть українську енциклопедію чи галузеві енциклопедії і використовують при цьому якісь російські попередні видання, просто перекладають з російської мови. Краще вже перекладати з англійської, бо коренева основа української мови – греко-латинська, така ж, як і у більшості європейських мов. Тобто не потрібно витворювати термінологічний новояз. Я взагалі хотів би застерегти від видумування якихось новоутворень, особливо таких, які мають наліт так званої «шароварщини». Адже це наукове видання і основа має бути відповідна.

Я вже наводив приклад, що коли писалася радіотехнічна енциклопедія, в інституті української мови було багато дискусій щодо термінів. Казали, що українських термінів не існує. Натомість виявилося, що неузгоджених визначень всього 20 на 4000 термінів, адже з давніх-давен існувала українська мова і в ній були всі терміни, які насправді є інтернаціональними. Але виникали певні моменти, наприклад, була дискусія щодо вибору між двома термінами: «накопичення» і «нагромадження». Мені довелося зауважити, що слово «накопичення» несе в собі латинський корінь «copia» – запас, маса, безліч; фактично – «купа», тобто це щось не структуроване, в той час як «нагромадження» містить латинський корінь «gradus» – «крок», це щось квантоване, структуроване, тому запропонував наступний підхід: енергія – накопичується, а електронні заряди – нагромаджуються. І на подібне треба звертати серйозну увагу.

Тому, якщо ми хочемо мати якісну енциклопедію, для аналізу словника і гасел потрібно запрошувати лінгвістів «від Бога», таких, наприклад, як Костянтин Миколайович Тищенко з нашого червоного університету.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абрамович Семен Дмитрович, д-р філол. наук, проф., професор кафедри слов'янської філології та загального мовознавства Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка;

Андон Пилип Іларіонович, д-р фіз.-мат. наук, академік НАН України, академік-секретар Відділення інформатики, директор Інституту програмних систем НАН України;

Березовський Олег Миколайович, канд. іст. наук, вчений секретар ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Буряк Лариса Іванівна, д-р іст. наук, проф., завідувач відділу соціогуманітарних наук ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Вергунов Віктор Анатолійович, д-р с.-г. наук, проф., директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України;

Ганжуров Юрій Семенович, д-р політ. наук, проф., завідувач кафедри організації видавничої справи Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;

Гірік Сергій Іванович, молодший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Глухова Світлана Валентинівна, науковий редактор ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Грінченко Віктор Тимофійович, д-р фіз.-мат. наук, проф., академік НАН України, директор Інституту гідромеханіки НАН України;

Івченко Андрій Сергійович, канд. географ. наук, старший науковий співробітник Інституту географії НАН України;

Камишан Сергій Володимирович, молодший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Капштик Михайло Васильович, канд. с.-г. наук, старший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Киридон Алла Миколаївна, д-р іст. наук, проф., директор ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Кудим Кузьма Олексійович, молодший науковий співробітник Інституту програмних систем НАН України;

Купрієнко Сергій Анатолійович, канд. іст. наук, старший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Любовець Олена Миколаївна, д-р іст. наук, заступник директора-вчений секретар ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Мачуський Євген Андрійович, д-р техн. наук, проф., завідувач кафедри фізико-технічних засобів захисту інформації Фізико-технічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;

Межжеріна Ярослава Олександрівна, молодший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Новицький Олександр Вадимович, молодший науковий співробітник Інституту програмних систем НАН України;

Проскудіна Галина Юріївна, науковий співробітник Інституту програмних систем НАН України;

Проценко Галина Олександрівна, канд. пед. наук, старший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Резніченко Валерій Анатолійович, канд. фіз.-мат. наук, заступник завідувача відділу Інституту програмних систем НАН України;

Розкладай Катріна Аднанівна, канд. філол. наук, провідний науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Руденко Леонід Григорович, д-р географ. наук, академік НАН України, директор Інституту географії НАН України;

Середа Наталія Ігорівна, канд. географ. наук, завідувач відділу природничих наук ДНУ «Енциклопедичне видавництво»;

Троян Сергій Станіславович, д-р іст. наук, проф., професор кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України;

Чікарькова Марія Юріївна, д-р філос. наук, проф., професор кафедри філософських та соціальних наук Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету;

Чорна Мар'яна Василівна, канд. іст. наук, старший науковий співробітник ДНУ «Енциклопедичне видавництво».

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАСАДИ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ СУЧАСНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

Відповідальна за випуск *Л. Гаркавенко*
Комп'ютерне верстання *Н. Карякіної*

Підписано до друку 11.12.2015 р.
Формат 60х84/16. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,3.
Наклад 100 пр. Зам. 663

ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 2545151

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3862 від 18.08.2010